

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1986/2.

XX.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

-
1. Tóth László: ... mereng a dán királyfi (vers)
  3. Bóc Imre: Haladék-nap (novella)
  11. Endrődi Szabó Ernő: Súlyos szömolnárok (vers)
  12. Siklós László: Otthon-talanul (novella)
  18. Lukács Gergely Sándor versei

ABLAK

20. Simor András: Venezuelai költők

VALÓSÁG

25. Kerékgyártó T. István: Értékek a mai társadalomban (tanulmány)
34. Horváth István: A karavánnak pedig előre kell haladnia
37. Szeróczki Bertalan: Önszervező közművelődést!
40. Korill Ferenc: A reformoknak is megvan a maguk sorsa?
46. Hortobágyi Zoltán: A Palócföld megkérdezte Kelemen Gábort...

ÉLŐ MŰLT

48. Praznovszky Mihály: „Az Élet a Történelem tanítómestere”
(Interjú Belitzky Jánossal)
56. Belitzky János: Ezer év előtti néprajzi emlékek a Palócföld névanyagában

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

63. Péter Katalin: Esterházy Miklós; Pölöskei Ferenc; Tisza István
(Romsics Ignác)

MÉRLEGEN

65. Laczkó Pál: Próza-olvasónapló
74. Zoltai Dénes: Egy írástudó visszatér (Csongrády Béla)
77. A Lukács-vita (Németh János István)
80. Kardos András: Utópiák és kínok kertje
84. Sz. Haltenberger Kinga: És mégis élni kell...
88. Réti Zoltán: Szabó Vladimír kiállításának megnyitóján
91. Magyarország felfedezése (Horpácsi Sándor)

...mereng a dán királyfi

(A MÁSIK)

Kitörné csontom rácsait
húsom falán dörömböl
egy másik ember s ha tudna
kibújna a bőrömből

Kibújna és futna tőlem
menekülne messzire
és én kíváncsian nézném
nélkülem élni bír-e

De mégsem hagyhat el ő soha
hiszen teste az enyém
és bármelyikünk szóljon is
mindketten azt mondjuk: én

(ÉN)

Én. Hányszor mondom:
én, én, én, én. Én.
Mi van e mögött?
Mi van e szó mögött,
s a mögött,
hogy annyiszor mondom:
én. Én, én, én, én.
Én: kőbe hajló rózsa.
Én: végsőt csobbanó sivatag.
Csontra meztelenedett ujj,
s a köréje tekert
hajszál,
mely sosem volt senkié.
Szemüregem kiszikkadt tenger
medre,
mélyén a fényben fel-felcsillanó
kagylóhéjak,
kihült képek,
megiratlan metaforák
holt meteorjai.
Én: kozmosz remegése, dübörgése.

Én: a semmi dobhártyája.
A semmi szeme.
mellyel rálát a meglevőre,
s a nemlevőre is.
Én. Hányszor mondom:
én, én, én, én. Én.
Mi van e mögött?
Mi van e szó mögött,
s a mögött,
hogy annyiszor mondom:
én. Én, én, én, én.

(AZ EGÜNK)

Egy örültemmel társalkodom napok óta
vele élek azazhogy bennem él
nem sejti senki a létezését
csak én tudom
hogy velem van szüntelen
beszélek hozzá és visszaszól
leheletétől megolvadnak a kövek
a kiürült úr felzeng szavától
hajam színe a haja színe
s az ő szeme villan a szememben
a mozdulataitól oly jellegzetesek
a mozdulataim
hanghordozása alapján ismerni rám
ha megszólalok
egy örültemmel társalkodom napok óta
én kérdezek – ő válaszol
azután ő kérdez – s én felelek
nem tudom mit akar
nem tudja mit akarok
felnézek az égboltra s azt mondom:
„Az egem az eged”
s ő azt:
„Az egünk”

(MINT TEMETI)

A halott fölkél az ágyból
kiballag a fürdőszobába
tükörbe néz
s az arcomat látja benne
fogat mos
törülközik általam
mindenütt a nyomomban van
reggelizik velem
az asztalra könyökölök
tenyerembe rejtjük
a fejünket
velem együtt ül a vécén

beszél a számból
érdemeim érényeim
néki köszönhetem
vétkeimért
öt okolom
lépteim koppanásában is
az ő léptei énekelnek
döglött macska nyávogását
hallom a fülével
kővé merevült virág illatát
szívom magamba az orrával
s a szemével látom
mint temeti be magát földdel
egy béna sírásó

(EGYMÁSSAL SZEMBEN)

Ülünk egymással szemben
és nem látjuk egymást.
Mintha nem ugyanabban az időben
ülnénk egymással szemben,
hanem néhány éves, évszázados eltéréssel.
Mintha nem is ugyanabban a térben.
Mintha úgy ülnénk egymással szemben,
hogy egyikünk már rég nem él.
Vagy úgy, mintha még meg se született volna.
Mintha egyikünk egy másik időből,
s egy másik térből hajolna át ebbe a mostaniba.
Egy másik létből.
Ebbe a mostaniba,
melyben egymással szemben ülünk,
és nem látjuk egymást.
Beszélgetünk egymással
és nem halljuk egymást.
Noha, visszanézünk a másikunkra
és visszaszólunk neki.

(Húsa-foszlott koponyáját tartva kezében
mereng a dán királyfi.)

Haladék-nap

Goldberger István és Weisz Tibor bajtársaim emlékének, akiket 1944. március 27-én végezték ki a lyoni Fort de la Duchère erődben.

Ha felébredek, hunyorgó szemem először a tapétát látja. A tapéta apró virágmintás, kék alapon kis, rózsaszínű virágok. Hasonlítanak a szegfűhöz. Ocillett, így mondják a franciák. Oeil – szem, ocillet – szemecske? Lehet. Sok kis szem, mind engem néz. Mit néznek rajtam. Igen, itt fekszem a homorúra süppedt matracú vaságyon és élek. Még élek. Mit keresek én itt? Idegen szobában, idegen országban? Idegen háborúban. Idegen háború? Nem, nem idegen. Az én háborúm. Mert ellenem irányul – ellenem is – és én védekezem. Védekezve támadok. Vagy támadva védekezem? Mindegy. Ha csak védekeznék, ők lennének az erősebbek, ha támadok, ha támadunk, mi vagyunk azok. Mert mienk a meglepetés előnye. Amíg még élünk. Van, aki már nem él. Sokan nem élnek már. Látom magam előtt az arcukat, ahogy félálomban a tapétát nézem. Az ő szemük néz rám? Sok szegfűszem.

A tapétát látom, ahogy hunyorgok és az ággyal szemközti falon azt a nagy, bizonytalan körvonalú foltot. Valamivel a mennyezet alatt kezdődik és majdnem a falfelület közepéig ér. A folt enyhén barnás színű és bár körvonalai bizonytalanok, mégis élesen válik el a tapéta kék alapszínétől. Vajon melyik elődöm, a szoba melyik lakója hagyhatta itt emlékebe? Mi lehetett ennek a foltnak a története? Hogyan keletkezett? És rólam milyen emlék marad majd ebben a szobában? Az a négy kis karika a festett puhafaasztal linóleumborítóján, melyet petróleumfűzőm átforrósodott lábadata égetett? Könyveket raktam rá, hogy a háziasszony észre ne vegye. Nem mintha félnék tőle. Derék asszony. A szobáért ugyan kissé borsos árat kér, de ebbe már beszámítja, hogy nem jelent be a rendőrségen. Kockáztat. Nem is keveset. Igaz, én is óvatos vagyok. Igyekszem nem lebukni. Hamis iratomban nem is szerepel ez a címem. Így nem valószínű, hogy felfedjék. Ha csak valamelyik szomszéd nem jelent fel. Úgy tudják, diák vagyok, ebben az egyetemi kisvárosban sok a diák, nem tűnik fel. Valóban az is vagyok. Azaz csak voltam. Amíg nem kellett bujkálni. Ha tudnák mit csinállok délutánonként, vagy esténként... Azt már nem kockáztatnák.

Nézem a foltot a tapétán. Meghitt barátságban állok ezzel a folttal. Mert ez különös, mondhatnám különleges folt. Az én foltom. Mindig más alakot vesz fel. Amikor fél éve a szobát kivettem és először megláttam, féltem tőle. Az első este – akkor még kora ősz volt – a szoba félhomályában vicсорított felém. Gestapós feje volt. Féltem a szobától is. Első illegális lakásomtól. A szállodában már nem maradhattam. Kétszer is kerestem ott a rendőrség. Ilyenkor elbújtam a szálloda elhagyott padlásterén. A sok ócska

lom között. Mert akkoriban már előre tudtuk, ha értünk jönnek, ha razzia készül. A Mozgalom jelezte. A Todt-szervezet munkaszolgálati behívója után aztán végképpen el kellett tűnnöm onnét.

Az első időkben félttem a szobától. Mit csinállok, ha jön a razzia? Hagyom magam elhurcolni a későbbi menekülés halovány reményében, vagy védekezem? A falhoz lapulva pisztolyt rántok és lövök? Akkor belém eresztenek egy sorozatot és újabb folt keletkezik a tapétán. Annak milyen alakja lesz?

Később megnyugodtam. Ebben a külvárosi házban, a manzárdszobában nem keresnek. Minden házat mégsem kutathatnak át. Hányan élnek még rajtam kívül illegálisan a városban? Hamis papírokkal, be nem jelentett lakásokban? Lehetnek több ezren is. Az egyetemre persze már nem lehet bemenni. Ott elkaphatnak.

Az első hetekben nem is mertem a szobában maradni. Csak aludni jártam fel. Akkor éreztem biztonságban magam, ha már elhagytam a házat. Most, mintha megfordult volna a helyzet. Itt érzem biztonságban magam, a bizonytalan, veszélyekkel teli külvilágtól, a várostól, az utcáktól, a vasúttól, a gyáraktól elszigetelten. Itt nyugszom meg, ha egy-egy vállalkozásunk reszkető félelme után végre visszatérek: no, ezt is megúsztam, ezen is túl vagyunk!

A folt alakváltozása csak hetekkel beköltözésem után kezdődött. Addig mindig gestapós fej maradt. Egy este figyeltem fel rá, mennyire hasonlít a kurszki körzet térképéhez. Amelyre aznap tűztem fel a megindult offenzíva előre, felénk, nyugat felé haladó gombostűit. Szemből nézve a folt bal oldali széle pontosan rajzolta a keleti front vonalát.

Amikor Alexet elfogták a foltnak halálfej alakja volt. A szemüregek helyén mintha sötétebb lett volna, mintha sűrűbbek lettek volna ott a barnává színeződött szegfűminták. A szemüregek engem néztek, Alex szemével, akivel néhány napja még a Rue Lafontaine-en sétálva beszéltek meg a más-napi vállalkozás tervét. Amelyen aztán elfogták, majd röviddel utána kivégezték. A folt ezután szinte minden alkalommal más és más alakot öltött számomra. Mást ábrázolt reggel, és mást este, mást, ha borús, és mást ha napos volt az idő, mást vállalkozás előtt, és mást, ha visszatértem a vállalkozásról. Volt, hogy Országházunk kupolájának formáját utánozta, volt, hogy a kis termoszhoz hasonlító olasz kézigránát mezét vette fel, azét a gránátét, mely délután még a zsebemben lapult. Láttam már szárnyait kiterjesztő madárnak, mely szabadon repül egy szabad égen, a tapéta kék alapú egén, és láttam fürdőkádnak, melybe a vallatás során a fulladás háttáráig merítik a megkínzottak fejét a Gestapón.

Ha felébredek, hunyorgó szemem először a tapétát látja. És a tapétán a foltot. Még félig lehunytt szemmel nézegetem, óvatosan pislogva, vajon kicsi is, mit is ábrázol ma reggel. Ettől függ milyen lesz a nap. A folt ma hallgat. Nem ölti magára sem az elnyomás, sem a szabadság, sem a múlt emlékeinek, sem pedig a jövő vágyainak formáját. Egyszerű, bizonytalan korvonalú, alakatlan folt marad. A mai nap szimpla hétköznapi ígérkezik, a leghétköznapibb hétköznapi. Olyannak, mint mindazók, amelyek nem megyünk vállalkozásra. Amelyeken mi is úgy élünk, mint a többiek, a civilek, azok, akiknek legális irataik vannak, akik legális otthonokban laknak, és legalitásuk biztonságosnak vélt, ám valójában bizonytalan létébe merülnek.

A szoba hideg. Előző este, a végrehajtott vállalkozás izgalmától és a belső feszültség feladat elvégzését követő hirtelen oldódásától fáradtan zuhantam az ágyba. Nem volt kedvem, s erőm a kis vaskályhát begyújtani, mely úgyszólván csak addig melegít, amíg ég benne a tűz. Így hát a szoba átűlt, kint már tél van, az Alpok vidékén hamar köszönt be a tél. A hegyeket hó borítja, komorak és sötétek, most szinte ráncosodnak a városra, melynek völgyét körülzárják. Nyáron mintha barátságosabbak lettek volna. Vagy csak én látom így? A napsütésben szikrázó hó is barátságos lehet. De nyáron még nem voltak itt a németek, még nem volt itt a Gestapó. Most itt vannak. A hegyek számára közömbös, számomra nem. Végeredményben mindegy, hogy nyár van-e, vagy tél. Nem ezen múlik.

Mit kezdjek ezzel az ajándékba kapott nappal? És egyáltalán: ajándékba kapott nap-e ez a mai? A Szervezet számára ez a nap céltalan és értelmetlen, mert mára nem terveztünk vállalkozást. És számomra?

Mikor is élünk mi valójában? A vállalkozások jelentik-e számunkra az életet, vagy a vállalkozások közötti napok, órák? Mikor teljesebb az életünk? Kockázat közben, vagy utána? Nem, mégis csak ajándék számomra ez a nap. Ma nem kell félnem a kockázattól, pontosabban alig kell félnem. Mert kockázat mindig van, csak ma kisebb, mérhetetlenül kisebb a veszély. Persze azért fennáll. Lebukhatok, nyomomba szegődhetnek, elkaphatnak egy utcai razziaán. A hamis iratok valamiféle védelmet nyújtanak ugyan. Ám teljesen bízni nem lehet bennük. Minden hamis papír csak addig biztos, amíg nem kérik. Figyelni kell, állandóan figyelni. Nem követ-e valaki, nem látok-e valahol csoportosulást. Attól a perctől kezdve, hogy elhagyom a házat, addig a percig, amíg vissza nem érkezem, feszülten kell figyelnem.

Mit kezdjek ezzel az ajándékba kapott nappal? Mondhatnám, hogy egy nap életet kaptam. Ma élhetek kedvem szerint. Elmehetek moziba, meglátogathatom a fürdőt, levágathatom a hajamat, ebédelhetek, vacsorázhatok valami vendéglőben, sétálhatok az utcán. De milyen élet ez? A következő vállalkozásra várva? Nem egyéb, mint haladék a halálra.

Itt áll előttem ez a haladék-nap. Mit kezdjek vele? A felkelés ceremóniája következik, az összes előírt, belémmevelt és belémmegzöngyölt rituáléval, mosdás, fogmosás, cipőpucolás, fésülködés, reggelikészítés, napról napra ismétlődő cselekedetek, gesztusok monoton sora. Gyakran tartalmuktól megfosztva, ha figyelembe vesszük, hogy milyen körülmények között ékelődnek. Annak a német tisztnek, akit két hete löttünk le, nem volt-e mindegy, hogy aznap reggel mosott-e fogat, vagy sem? Ha a következő vállalkozásnál ott maradok, nem mindegy, hogy kifényesítettem-e aznap reggel a cipőmet? Az ideiglenes lét bizonytalan légkörében meginog a mindennapi cselekedetek értelmébe vetett hit. Mint ahogy ezeknek a – látszólag az életet jelentő – vállalkozásmentes hétköznapi napoknak a tartalma is tartalmatlan, kitöltetlen, és kitölthetetlen, mert minden csak átmeneti és ideiglenes, éppen ezért jelentéktelen, nem bír fontossággal. Ezekkel az üresen teli napokkal, órákkal szemben csak a vállalkozások állnak, melyek során az idő tizedmásodpercekre bomlik és olyan sűrűvé válik, mint az izzó, cseppfolyós állapotból lehűlő acél. Egyszer, még gyermekkoromban, mikroszkópon figyeltem egy életparányoktól nyüzsgő vízcsepp kiszáradását. A teljes száradást megelőző másodpercekben az élet lelassult a töménnyé váló cseppben, minden mozgás saját fékezett torzképévé vált, mi-

előtt a pusztulás mozdulatlanságába dermedt. De nem, ez így nem áll a vállalkozásokra, mert a sűrűsödő idő ilyenkor nem lelassult, hanem szárguldott számunkra. A tizedmásodpercek és másodpercek nem percekké, hanem órákká összegeződtek.

Itt áll előttem ez az ajándék-nap, ez a haladék-nap. Mit kezdek vele? Lassan, habozva megyek le a fakorlással szegélyezett csigalépcsőn. Tizenhat lépcsőfok az első emeletig, ahol magyar család bérlti a szobát. Az ő révükön jutottam lakáshoz. Onnét huszónhét lépcsőfok a földszintig, ott a háziak laknak. Sokszor megszámloltam már. Amikor először feljöttem rajtuk, már akkor is. Ha páros szám, akkor szerencsém lesz, izgultam magamban az utolsó lépcsőfokig. Páros volt. A lépcsők ma már félelmet keltenek bennem. Félek, ma is, lefelé menve, a külvilágtól. ahová ezek a lépcsők vezetnek.

„Bonjour Madame, hűvös napunk van ma” – üdvözlöm a lakása ajtajában álló háziasszonyt. Kilépek a házkapun és átvágok a kerten – itt ástam el vaskazettába zárva valódi irataimat, útlevelemet, egyetemi indexemet. A kopasz fák deres ágai súrolják arcomat, ahogy végiglépkedek a kerti ösvényen. A kertkapu csikorogva nyílik, rég nem olajozták. Kulcsom van hozzá, akárcsak a házkapuhoz. Ez a nyikorgás mindannyiszor megrémít, valahányszor valamelyik vállalkozásunkról már a kijárási tilalom idejében térek vissza, a néptelen utcákon, kertek között osonva, a falakhoz tapadva, minden neszre feszülten figyelve. A kihalt éjszaka sűrű csendjében a nyikorgás visszhangzó dübörgéssé erősödik, amelyre válaszul bármikor ott íapulhat egy arra menő járőr „Halt! Wer da?” végzetes kiáltása.

Villamos visz a városközpont felé. Piros villamos. Csönget, csenget, csilingel. Mintha mi sem lenne. Pedig útja ott visz el a német laktanya előtt, melynek kapujában ott strázsál az őr. A megállóknál gyéren felszállingózó utasok mogorva arccal ülnek le. Fatalpú cipőjük kopog, amint végigmennek a peronon. Leülnek, üres tekintettel néznek maguk elé. Figyelem őket. Néha eljátszom velük a „ki kicsoda” játékot. Próbálok kitalálni, ki milyen ember lehet, mi a foglalkozása, melyek családi körülményei, mire gondolhat. Ma erre nincsen kedvem. Ostobaság. Persze lehet, hogy közben valamelyik ugyanazt játssza velem. Vajon milyennek láthat? És vajon, milyenek látnám magamat, ha itt ülnék magammal szemben?

A villamos visz a városközpont felé. Sűrűsödnek a házak, sűrűsödnek az élelmiszerboltok előtt kígyózó sorok, a felszálló utasok, sűrűsödik a levegő. A kereszteződés után a villamos élesen jobbra kanyarodik, kerekei csikorognak a lekoptatott síneken. Kinyújtott sikolyukat visszhangozzák a szűk utca házfalai.

A Place Condorcet-i végállomáson szállok le. A négyszögletű kis tér majdnem teljesen zárt, a házak úgy veszik körül, szigorú rendben, mint a kaszárnya falai az udvart. Ezt a teret könnyen lezárhatja a razzia, elég a négy sarkon kivezető utcákat elállni. Ám én tudom, hogy a nagy kávéház melletti ház átjáróház, annak udvarán keresztül egy másik házba lehet jutni, és onnét a Grande Rue-re, ki lehet bújni a hálóból. Mint ahogy a város úgyszólván valamennyi átjáróházát ismerem. Átvágok a téren, a Rue de la Poste irányában. Nem jó utca. Keskeny, ráadásul elég hosszú szakaszon nincs mellékutcája, amelybe be lehetne kanyarodni. Igaz, ott a főposta, három kijáráttal, ez azonban csak akkor hasznosítható, ha valaki követne és le akarnám rázni.

Már jó ideje képtelen vagyok másnak látni az utcákat, a házakat, mint terepnek. Terep az egész város. Mikor, hogyan vált azzá? Amikor az öszszeomlás után ide menekültem, a kettéosztott ország „szabad” zónájába, azonnal megejtett a városka varázsa. Első nagy felfedezésem volt, hogy a város bármelyik utcájában, nem is oly távoli perspektívájában ott magasodtak a hegyek, az Alpok, melyeket addig – az ideérkezés svájci átutazását leszámítva – csak hallomásból ismertem. Mintha ölelő karjaikba zárnának a várost, óva minden veszedelemtől. Csak később, fokozatosan fedeztem fel a város rejtett kincseit. Az óváros ódon házait, girbe-görbe utcácskáit, a félelem és gáncs nélküli Bayard lovag szobrát, az öreg fák lombjai alatt meghúzódó parkokat, a várost átszelő két folyó hídjait, a bástyára felvivő kötélpályát, az egyetem vidám és gondtalan diákéletét, melyet még később is alig zavart meg az olasz meg szállók – magukat a szövetségeseeknek bármikor megadni kész – serege.

Ma már csak terepet látok a terekben, az utcákban, a házakban. Melyik miért alkalmas vagy alkalmatlan egy-egy vállalkozás végrehajtására, honnét lehet feltűnésmentesen megközelíteni őket, miképp lehet onnét a vállalkozás után elmenekülni. Melyik ház kapumélyedése nyújt védelmet, ha összecsapásra kerül sor. Megfelelő-e az élelmiszerjegy-elosztó iroda elhelyezkedése ahhoz, hogy a fennmaradásunkhoz szükséges jegyeket onnét elrabolhassuk. Melyik pad a téren, melyik kávéházi terasz, vagy melyik utcasarok a legalkalmasabb találkozóhelynek. Terep az egész város, alig van olyan pontja, amelyhez ne fűzne valamiféle terepkapcsolat.

Most is, itt a Rue de la Poste-on, amellet a ház mellett visz el utam, amely előtt Jacques lelőtte a milicistát. Ott állt a szemközi járdán a „Chez Margot” divatárubolt előtt a fedezet, köztük én is, életem első mérényletén. A „Chez Margot” kirakata nem változott. Ugyanaz a néhány nyakkendő, sál, zokni van kint most is, mint akkor. Az árcédulára azt is ráírták, hogy hány textilpontot kell leadni értük. Mit gondolhattott magában a „Chez Margot” tulajdonosa, amikor a lövések hallatára, sietve lehúzta üzlete redőnyeit? Nézegetem a kirakatot, és közben a kirakatüveg visszatükröződésében rutinszerűen figyelem, nincs-e valaki a nyomomban.

A Rue de la Poste az árkaós Grande Rue-be torkollik. A késő délelőtti órák ellenére itt már nagy a forgalom, ez a város üzletutcája, sodródom a tömeggel. Itt-ott egy-egy német egyenruha tűnik fel, s ez nem zavar, ők is sétálnak. nézelődnek. Szolgálaton kívül vannak, akárcsak én.

A Grande Rue-ből egy kis átjárón – passage-nak mondják a franciák – át lehet jutni a városi parkba. Arra veszem az utam. A park szinte néptelen ezen a hideg októberi napon. A sétányokat hó borítja, a bokrok deresek, a fákon vastagszik a zúzvara. Lesöpröm az egyik padról a havat, leülök. Rövid, bélelt zekém – canadienne-nek hívják – melegít, a nap is kibújt, nem fázom. Csönd van és nyugalom, a hókristályok vakítva verik vissza a napfényt, mintha béke lenne. Egyszer majd kitavasodik, beköszönt a nyár is és ezen a padon sokan ülnek még. Akkorra talán már valóban béke lesz. Ki éri meg közlünk? A pad bizonyosan. Megsimogatom. Közben kezem a havat markolja, hógombócot gyúrok. Jó lenne hólabdázni, csak nincs kivel. Messzire elhajítom. A hólabda reménytelenül halad végig kezem szabta röppályáján és hullik a semmibe. A kézigránatot is így kell elhajítani. Kibiztosítani, tízig számolni, és dobni. A német gránát nyeles, az olasz termosz alakú, az angol ananászformájú.

sirályok éles sikolyát hozza a szél. Nem messze verébcsapat veszekszik egy kenyérmorzván, még sincs béke. Köztük sem. A nagyszünetben az iskola udvarán hólabdázunk. Pufi volt a céltábla. Mi lehet vele? És a többiekkel? Front, munkaszolgálat, ki él még közülük? Közülünk? Hogy szeretjük a telet! Korcsolyázás, szánkázás, a gesztenyészén a körülton! „Friss a maróni, ötöt tíz fillérért!”

A közeli hegyekről szél indul, eleinte csak lágyan, alig érezhetően rezgetti meg a fák ágait. Minden fuvallatára porszerűen hull le róluk a hó. Egyre erősödő szellőkések érik egymást, a hó most már szinte kavargó. Fázósan húzom össze prémgalléromat.

Felállok. A Place Grenette felé indulok, lassan ideje lesz ebédelni. A közelben ismerek egy kisvendéglőt, hátsó termében jegy nélkül lehet étkezni. Nem olcsó, de tisztességes adagokat szolgálnak fel. Húst, valódi krump-lival.

Paul jön velem szemben, a túloldali járdán. A kis Paul, ahogy hívjuk. „Le petit Paul”. Alacsony termetű, fekete hajú, mokány fiú. Ahogy meglát habozva megáll, pontosabban lassítja lépteit. A konspiráció nem tiltja ugyan, hogy találkozzunk, csak éppen nem ajánlatos. Most szükségem van a kis Paulra. Valakire, akivel beszélhetek. Valami ilyesmit látok rajta is. Megállok és intek neki. Csak úgy, kérdően, szinte alig észrevehetően, hogy mit szól hozzá. Ő is megáll. Látom rajta, az óvatosság viaskodik benne a magánnyal. Utóbbi győz. Átjön, mindketten fürkésztve körülnczünk, nincs-e valaki a másik nyomában, aztán együtt elindulunk. Egy ideig hallgatunk. Élvezjük az együvértartozást, mindazt, ami összeköt bennünket. Paul jókedvű. Meséli, hogy tegnap, még a vállalkozás előtt, megismerkedett egy bomba nővel. A Galerie áruházban elárusítónő és délutánra randija van vele. Ki kell használni a szabad időt – nevet. Kérdés, lehet-e valamit kezdeni vele. Mert ugye, a mi körülményeink között tartós kapcsolatról szó sem lehet. Az mindkét fél számára túl veszélyes lenne. Még így is.

Hallgatom Paul fecsegését és szeretném elmondani neki, mennyire örülök, hogy találkoztunk, milyen jólesik most a jelenléte. Persze minderről nem szólok semmit, helyette megkérdem jön-e ebédelni? Sajnálattal közö- hogy teljesen leégett, egy tízese maradt mindössze a legközelebbi zsold-osztásig, arra meg szüksége lesz a délutáni randinál. Valahová csak be kell ülnie a nővel. Én éppen valamivel jobban állok anyagilag, meghívom ebédre, és kölcsönzök neki egy százast.

A vendéglő hátsó terme még megőrizte régi patináját. A falakat vörös kárpit borítja, aranysíkos díszítéssel, az asztalon abrosz. Itt ülünk Paul-lal és örülünk a körülményekhez képest kellemes ebéd utáni nyugalomnak, mintha nem is lenne holnap, mintha nem lennének rákövetkező napok, he-tek, amelyeket túl kell élnünk. Próbálok száműzni gondolataimból egy esetleges razzia lehetőségét, de szemem már fürkészi a terepet. A kony- ha felé csapóajtó vezet, azon keresztül ki lehet jutni. Bár talán jobb, ha hagyom magam igazolatni. Két diák miért ne ebédelhetne itt, a hamis pa-pirok jók. Közben már gyors számvetést csinállok, nincs-e nálam valami kompromittáló irat, amit esetleg le kell nyelni. Ostobaság – legyintek ma-gamban – nem lesz razzia. Miért pont most lenne? Bár ide sok feketéző jár, értük is jöhetnek. Nem gondolni rá, csak elmerülni ebbe a nyugalom-ba, ebbe a látszatbékességbe.

Pault nézem, amint nyugodtan szívja a cigarettáját. Csak én lennék ilyen aggályoskodó, ilyen nyugtalan természet? Pault szemmel láthatóan nem gyötrik a razzia, a holnap gondjai. Persze ki tudja? Most már szeretnék minél hamarabb kint lenni. A terem zártsága idegesít. Mintha közelednének a falak. A szűkülő, összehúzódó tér fojtogató levegőjében nyugtalanul lesem az ajtót, várom az egyenruhás alakok megjelenését: „A papírokat”! Az ajtó azonban nem mozdul, és éppen mozdulatlanságával képviseli a bármikor bekövetkezhető lehetőséget. Paul megérezhetett valamit aggodalmából, mert megnyugtatóan helyezi kezemre a kezét. A falak visszakerülnek régi helyükre. Még rendelek két kávé, valódi babkávéból és hívom a fizetőt. Akit francia szokás szerint „garçon”-nak – fiúnak – kell szólítani. Még ha 60 éves is. „Garçon, l’addition s’il vous plait”, „fiú, az összedást kérem, ha önnek is úgy tetszik”.

A kávé jó. Valódi cukrot is adtak hozzá, nem szaharint. Hagyom, hogy elernyedjek. Az asztaloknál ülők beszélgetése monoton zsongássá olvad össze, mely tompa, egyöntetű közzel vesz körül. Mintha akváriumban úszkáló halak tátognának.

– Van nálad zsebkendő? – kérdem Paultól, ami konspirációs nyelvünkön, melyet akkor használunk, ha nem vagyunk magunk között. pisztolyt jelent. A virág kézigránátot, a fuvola géppisztolyt. Paul tagadóan rázza a fejét.

– Nálam sincs – mondom, mire Paul legyint.

A vendéglőből kilépve körülnézünk. Az utca nyugodt. Elbúcsúzunk. Paul siet a randijára. A városközpontnak veszem utam. Mit kezdek a nap még hátralévő részével? Elöttem az egész délután, az esti kijárási tilalomig. Elhatározom, hogy beülök egy moziba. Valami új francia filmet játszának: Az éjféλι látogatót. Nem sok jót várok tőle. Milyen filmek készülhetnek itt a német megszállás alatt? Az előadás csak másfél óra múlva kezdődik. Mindenesetre megváltom a jegyet. Két órát agyonütök ezzel is.

Újból céltalanul mászkálok az utcákon az előadás kezdetére várva. Most érzem csak át ennek az eseménytelen napnak teljes ürességét és céltalanságát. Hát számomra, számunkra valóban már csak a harc, a vállalkozás jelentheti az igazi életet? Hát már semmi sincs, csak ez? Úgy látszik, addig, amíg ennek a háborúnak vége nem lesz, ez már így lesz. Mert hiszen lehetne olvasni is. Van otthon néhány felvágatlan könyvem, de ha olvasni kezdek, képtelen vagyok figyelmemet a könyvre összpontosítani. Gondolataim állandóan el-elkalandoznak a holnap vállalkozásaira, a tegnapi megszórt veszélyeire. Randizhatnék is, mint Paul, ha túl tudnám tenni magam a felelősségen, amit a velem kötött ismeretség veszélye jelent. A partnernek is, nekem is.

Néha oly’ valószínűtlen, valóságos minden, hogy szinte azt képzelem, nem is igaz mindez, ami velem, ami körülöttem történik. Nem egyéb látálmónál, amelyből rövidesen felébredek, csodálkozva azon, hogy ezt a képtelenséget álmomban valósnak foghattam fel.

Ahogy lődörgök az utcán, pillantásom a Hotel Palace-ra téved. A szállodát a német városparancsnokság foglalta le. A porta előtt őrség, a tiszték egymásnak adják a kilincset. Már felmerült a gondolat, hogy az úttestről, kerékpározva, be lehetne hajítani néhány kézigránátot a hatalmas hall üveg-

ablakán. Eddig azonban parancsnokságunk ezt túl kockázatosnak ítélte. Ha gépkocsink lenne, úgy esetleg. De csak kerékpárjaink vannak.

A folyópartra érek. Átsétálok a hídon, közepén megállok. Bámulom a rohanó vizet, mely honvágyat ébreszt. A vizet éppen úgy lehet nézni, mint a tüzet. Azok nézik, akik magányosak. Órára pillantok. Ideje lassan visszaindulni a mozihoz.

A film meglepetés. Középkori történetnek álcázott szimbolikus ellenállási film. Érthetetlen, hogyan engedélyezhették. A zárójelenet szinte egyértelmű. A földre lopakodott gonosz, miután képtelen legyőzni a szerelmeseket, kövé változtatja őket. Am szabadságvágyukat, szerelmüket így sem tudja megtörni, mert szívük szoborként is tovább dobog, azt nem hallgathatja el semmi. Az előadás végén a közönség tapsba tör ki. Bódultan sodródom a kijáratnak és sajnálom, hogy nem tart tovább az álomvilág, vissza kell térnem a valóságba.

Ezen a téli napon már korán esteledik. Meggyűjtötták a gyér utcai világitást is. Sorra zárják az üzleteket, közeledik a kijárási tilalom órája. Vajon hogyan sikerült a kis Paul randevúja? Majd holnap elmeséli. Holnap! Lassan vége a napnak. Lejár a haladék, a holnap benyújtja a számlát ezért a napért. A villamos már majdnem üres. Lassan, fáradtan vonszolja magát a külvárosba. Én is fáradt vagyok. Fáradt a holnaptól. A villamos ablakait bevonta a zúzvara, kesztyűmmel kis körfelületet tisztítok meg rajta. Ezen keresztül bámulok ki a semmibe. Holnap ugyanitt jövök majd vissza a városba, de akkor már nem áll előttem egy haladék-nap. Már érzem a félelmet, mely úgy burjánzik bennem, mint beteg szervezetben a rák. Mi történne, ha megbetegednék? Ha magas lázam lenne? Akkor holnap nem mehetnék el. Otthon, ha lázam volt, nem kellett iskolába menni. Itt még orvost sem hívhatnék az illegális lakásra. Nem lesz lázam, és készülni kell a feleletésre. „Készültél fiam?” – kérdi a tanár. Igen. Készültem. Felkészültem.

A lakáshoz vezető külvárosi utca néptelen. Magányos lépteim alatt csikorog a hó, mint fogak között a homok. Az elszórt lámpák fényköröket rajzolnak az úttestre, a körök között sötétség. A kertkapu nyikorog, a háziak még nem zárták kulcsra. A földszint lefüggönyözött ablakából kis fénycsík szűrődik ki. Talán vacsoráznak. Az első emeleti magyar családnál is ég a villany. Menjek be hozzájuk? Néha elbeszélgetünk, vagy hallgatjuk a londoni rádiót. Most valahogy nincsen kedvem hozzá. Minél előbb bezárkózni, egyedül lenni, lefeküdni, aludni, hosszan, nagyot aludni, végigaludni az egésztest.

Belülről kulcsra zárom az ajtót. Ha razzia van, ez is adhat egy kis időnyereséget. A szoba hideg. Begyűjtöm a kis vaskályhát, fedőlapján majd kotyvasztok valamit. Mindegy, hogy mit. Körülnézek gyér élelmiszerkészletem között. Egy doboz keksz, fél zacskó cukor, makaróni, tegnapelőttről maradt kenyérdarab. Felteszek egy lábas vizet, majd kifőzök egy kevés tészta és meghintem pórkakaóval. Amíg megfő, a maradék kenyeret rágcsálom. Hamar végzek az egésszel, levetkőzöm, és ágyba bújok. A vaskályha lassan kialvó tüze rőtes félhomályba borítja a szobát. Egy-egy fellobbanása a bútorok árnyait vetíti a falra. Ahonnét pislogva, hunyorogva néznek rám a szegfűszemek. Szemben velem, a falon, ott a folt. Dühödten vicsorítja rám farkasfogait. Jó lenne valami szépet álmodni. A kályha tüze egy utolsó lobbanással kialszik, a szoba sötétbe borul. De a folt a sötétben is rám vicsořit. Érzem, tudom, rámtör az éjszaka rossz álma. Holnap vállalkozásra megyünk.

Súlyos szómolnárok

---

halljátok ezt a suhogást
ezt a fénytelen zenét
a kis zöld bársonyharmonikákat
küllős üvegkés darálja-metéli szét

a csend alagútjain érkezel
szemedbe néz erősen – énekel –
s lábad elé hever a bánat
(s akár kagylóhéjhomok a kölyök
szelet – ha támad) üvegrepedés
hangja vérzi föl a szádat

melledben forró bársonydrapériák
vak madarak hangos csapkodása
véredben rozmaringszag és izzó mák zubogása

(testvéri nimfákkal vétkezel
ó torokcsípő fulladt nimfajáték
kávészacchomályban érdes vágyak
mint lassú zöld máglyán égő üvegbárszék
vagy mint egymásba-robogó forró vásznak)

a csend alagútjain érkezel
májkéek üveghang szabdalja arcodat
súlyos szómolnárok lakják be versed
s nem lehet és a nem szabad

halljátok ezt a suhogást
ezt a fénytelen zenét
a kis zöld bársonyharmonikákat
küllős üvegkés darálja szét

Otthon-talanul

Hát hazajárok újra. Minden műszak után ugyanúgy, mint sráckoromban. Kitérölhetem emlékeimből azt a nyolc évet, ami közte volt: házasság, gürizés a lakásért, feleség, két gyerek, nyolcadik emeleti berendezett összkomfort. Kitérölhetem? Apám-anyám ugyanaz. A konyhájuk, a szobájuk is. Mégis más. Nem tudok úgy ajtót nyitni többet, ahogy régen. . .

Anyám mindennap megörvendeztet valamivel. Egy mozdulat, az élet íze, a mosakodás szappanszaga: valami hitvány kis kérés, ami mögött fáradtságot érzek, beletörődést, elmúlást. Engem nem érdekelnek az évszakok. Legalábbis nem úgy, hogy most mi következik. Mihelyst beérek a házak közé, nyitom az ajtajukat, attól kezdve mégis érdekel. Tesznek róla.

– Segíts apádnak fiam, ne ő hordja a tüzelőt – fogad örömmel anyám. – Sokat köhög mostanában. Köhög és fullad. . .

– Menjén el orvoshoz, gyógyíttassa magát.

– Van neki pirulája, jár kezelésre is.

– Olyan orvoshoz menjén, amelyik meggyógyítja. Vagy szanatóriumba utalja.

– Apád nem dug az orvos zsebébe pénzt, ha felfordul se. Én már mondtam neki. Az a válasza, hogy mindnek kötelessége az ingyenes gyógyítás. Az is felesküdt a szocializmusra.

– Más az eskü, más a közért. Persze, hogy felhozom a szentet.

Azt hiszem, az első futamnak vége. De nem.

– A kéményt is ki kellene tisztítani. Idén még nem járt a kéményseprő. Múlt éjjel a szél visszavágott egy maréknyi kormot. Takaríthatok.

Apám hazajön a műszakból aktatáskájával, ami ősidőkből való, szíjak, rávarrasok tartják össze, s egyik jellemzője, hogy lapos. Igazán nem értem, minek hordja, mert az igazolványain, a tízórain, újságon kívül más nincs benne. Talán a tudatának kell, hogy ne érezze magát teher nélkül, valamibe kapaszkodjon. Ez a táska a múltat is jelenti: még az apjától örökölte. Akkor az apja életének a nehézsége is benne van. Így már nem is olyan könnyű, amilyennek látszik.

Anyám megérkezik a fekete lakk táskával, ami átmenet a retikül és az utazótáska közt. Le se vetkezik, csupán cipőt vált és felkap egy reklámszatyrot, máris indul a boltba. A cipőváltás talán rituális, talán azért teszi, mert az előzőben már elfáradt a lába. Ezt még nem kérdeztem tőle. Azt se, hogy mért nem spórol meg egy utat: mi lenne, ha hazafelé egyenest a boltba menne? Hisz' előtte jön el.

Hazajövetelük sorrendje változik, ha az öregnek valami társadalmi elfoglaltsága akad. A szakszervezet több bizottságában dolgozik: a műhely segít-

Ilyezbizottságának az elnöke, a kulturális bizottság tagja, szemináriumi felelős, és a Vöröskereszttől is kap feladatot. Ilyenkor anyám érkezik elsőnek, még a bevásárlás után is egyedül van. Ezt az időt takarításra használja. Csak kistakarításról van szó, hisz' a nagy kirámolást szombaton, esetleg vasárnap délelőtt csinálja apám segítségével. Az öreg elhúzza a bútorokat, leviszi a szőnyeget porolni. Régebben lázadt az örökös húzkodás ellen, de lassan beletörődött sorsába, szégyellte végigkérdezni a szakikat, náluk hogy van ez. Most már meg van győződve róla, minden családos ember sorsa a bútor tevésce-vevése. Csakis azért szerettem volna beépített bútort egy lakótelepen, hogy ne tudd húzogatni, mondja morogva az anyámnak. Bár amilyen mániákus vagy, ott is kitalálnál nekem valamit, teszi hozzá.

Anyám a napi kistakarítás, ágybevetés után főzéshez lát. Akkurátusan pulcolja a krumplit, tésztát kavarr nokedlihez vagy rizst tesz fel. Aztán a hús következik, ha van, pörköltnek, sültnek, végül a zöldség, ha húslevest főz, több napra. Vagy savanyúságot készít. Tudja magáról, nem főz valami gyorsan, de a műszak után ezt nem is várják tőle. Közben még szomszédol is, hiszen a legtöbb asszony ilyenkor a konyhában áll vagy ül.

Most, hogy már hűvös van, kihamuz a szobában és rögtön utána begyűjt, melegedjen föl a lakás. Apám megtanította őt arra, milyen módon tüzelhet takarékosan. Lassú tüzet rak, nem pakolja meg kályhát és kis huzatot hagy az égéshez. Mert nagy lángnál az energia gyorsan szabadul fel és kiviszi a huzat. Apám örül annak, ha a kémény nem tiszta. Ezen a ponton nincsenek egy véleményen. Anyám azt vallja, a kéménynek mindig tisztának kell lennie, különben pocskéba megy a tüzelő.

- Volt a szeneskamrában egy kéménykotró kefe, de apád két éve kölcsönadta és az illető nem hozta vissza - mondja anyám a magáét. - Arra meg nem emlékszik, kinek adta. Mondtam neki, írja fel az ilyesmit egy füzetbe, azt meg szégyelli. Hogy még nem felejt annyira, mit pözelek róla! Aztán itt van. Csinálj már valami szerkezetet, fiam, a tisztításához.

Rühellem ezt az egészet. A lakótelepen azt hittem, megszabadulok a múlttól.

- Az a baj, hogy maguk hagynak a fejükre tojni - mondom anyámnak. - Ezek a kémények görbék, kiégték, elhasználódtak. Vakolatuk nincs, tetejük sincs. Az egész ház ilyen. Már rég le kellett volna dűteni és tisztességes otthonokba költöztetni magukat.

- Mit tegyünk fiam, még nem kerültünk sorra. Ígérték a bontást. . .

- De mikor! Határidőt kérjenek. Már mindenütt vannak határidők. Verették volna az asztal, hogy a melós kapjon lakást, ne a sok léhűtő. Tudja, ki mindenki van abban a lépcsőházban, ahol mi laktunk? Orvosok, tanárok, színészek. Gyerekük sincs, mégis hozzájutottak. Egy nagyorrú házaspár, na nem azért mondom, mert ellenük vagyok, de annyi ékszert aggat magára az öregasszony, amiből vehetett volna magának. Az ilyeneknek mindent dupla áron adnék.

- Honnan tudod fiacskám, mennyit fizettek?

- Ha fizettek volna, nem állna a parkolóban annyi autó. Elvetetném mind, ha rajtam múlna.

Anyám ahelyett, hogy velem együtt dühbe jönne, boldogan mosolyog.

- Mégis csak apád fia vagy, ő tud ilyen szenvedélyes lenni, ő védi öntuda-

tosan a munkásosztály érdekeit. . . Persze, neked egy szavad se legyen, mert te is kaptál lakást.

– Csakhogy nekem a vállalat adta. És mint családot alapító fiatal házsnak, az nekem járt. Jól néznénk ki, ha még a magamfajta se . . .

– Meg kell értened másokat is. A kéményt pedig csak ki kéne tisztíttatni.

A következő állomás a vacsora. Miért nem esik jól az étel? Miért nyamognak órákig, máskor befalják percek alatt azt, amit anyám egykedvűen tesz aszталra? Ülnek ott, mint étvágytalan gyerekek, vézna óvodások, akik nem mozognak eleget. Szinte várom anyám hívó szavát – önmagához is – cnye, hát nem játszottatok eleget? Miért félsz a homoktól, kisfiam? Minden gyerek felszalad a csúszlára, tízszer is, te meg ülsz akár a kuka.

A tényérok így is elpiszkolódnak, a mosatlan nem függvénye az étvágynak. Anyám helyében nem is főznék.

Fel kellene robbantani ezt a konyhát. Az egyetlen, ami változást hozhatna ebbe a megáporodott sarokba, a pállott szagok közé, ha kinyitnák a gázt és elfelejtenék meggyújtani az első félóraban. Ha csak a paprikáskrumplik, a pörkölte, a fővő csontok, dagadók, fasírtok szaga mosódna egybe!

Ahogy nézem az anyámat, kétféle érzés fog el. Vagy közömbös vagyok iránta, vagy keserű leszek attól . . . mennyire öreg. Mindig így nézett ki, néha arra jövök rá. Máskor arra, hogy napról napra kopik.

Hol kezdjem? A lábánál, a bokájánál. Valamikor biztosan vékonyak voltak, csinosak, ingerlők. Aztán csak állt, állt a gyárban tizenhat éves korától, és megvastagodtak. Járt valaha magas sarkú cipőben? Én sose láttam. Még az ünnepi, a kímélő is lapos sarkú, trampli, a színe fakóbarna vagy fekete, öt-évenként változik. Miért nincs itt a konyhában, az ajtó háta megett egy túsarkú fehér, pántos kis cipő? Jaj, fiam, nem való az nekem. Fel se venném. Nem vagyok se kisasszony, se színésznő. Pedig hát nemcsak azok járnak ilyesmiben. Lemondóan beszél, mintha két történelmi korszakkal korábban élne. Ez az apám hatása? Az egyik lábán gumifásli, így jön haza, néha rajta marad vacsorafőzésig, utána tekeri le nagy sóhajtások közt, papucsba bújik és simogatni kezdi, kenőccsel keni, borogatja, gyógyszert vesz be, mikor mit. A kenőcs bűdös, a fásli izzadtságszagú, a műhelyben beszívott savgőzök, az ammónia fojtó szaga áramlik a meleg lakásban, pállottságuk terjeng és keveredik a pörkölt, olykor a rántott hús illatával. . . Az ecetes paprika, az uborkasaláta hasonlít ehhez a kipárolgáshoz, talán ezért tolom el magam elöl a savanyúságot. Olyan érzésem van, mintha a beáztatott-felvagdalt fásli- és gézdarabokat kellene a sült húshoz elfogyasztani.

Anyámnak, tudtommal, két szülése volt, ezért érthetetlen, a hasa miért eriszkedett meg annyira, amennyire. A feleségem is kétszer szült, mégis vékony maradt. Igaz, ő kákabélű. Ők viszont valamikor szerettek enni. Tészta, krumpli mindig került az aszталra. Evés nélkül nem bírja az ember a munkát, ez az örök igazság a családuknban is érvényes.

Anyámat soha nem láttam ruha nélkül. Mosakodáskor néha benyitottam a konyhába, amikor kicsi voltam, de a legtöbbször kombiné volt rajta, legfőljebb leengedte a vállpántot. Szép mellette lehetett lánykorában. De hogy most lógnak, lelapítva a háziruha alatt, az biztos. Mért nem akar otthon vala-

mennyire csinos lenni? Miért kell neki megjártsani, hogy ugyan már, kinck tetszem?

Soha, soha nem volt szó köztünk testi dolgokról. A nővéremmel talán kétszer beszéltek ilyesmiről. Lehetséges. De a nővérem se volt annyira közvetlen, hogy valaha is érintettük volna a test dolgait. Engem az utca nevelt, a nemiséget a velem egyidős srácokkal tanultam az utcán, a sufniiban, az iskolaudvaron, nyári kiránduláson, osztálytársaim lakásán. Hogy a lányok melle szép, szép is lehet, azt igazából most tapasztalom. Ha közelebb kerülnénk egymáshoz... vennék anyámnak kölnit, púdert, mindenféle ápolószert. A feleségem mennyi kencét használt! Pedig neki nem volt rá szüksége. De nem merek venni, mert még célzásnak tekintené az apámmal együtt, no, nem tetszik a szagunk? Miért nem ápolja magát? Az arca csupa ránc. Elvakart miteszerek, szemölcsök a mélyülő árkok közt. A haja barna volt valamikor, kifakult a savgőzökben. Miért nem jár fodrászhoz? Néha levágatja. Sajnálja rá a pénzt. Drága, minden pancsért fizetni kell. Ez igaz. Dehát nem kellene állnia hajlott háttal, leengedett vállal, fakó tincsekkel a konyhában, mint egy elhanyagolt proli.

És a rettegés! Mit tudod te, milyen volt az ötvenes években. Bármikor ki-tehettek az utcára. Nem lehetett visszafózni, késni. Ha valaki selejtet csinált, mögé állt egy ÁVO-s és szabotázst már vitték is.

Szerintem túloznak. Azt nem mondom, hogy lódítanak, de rájátszanak. Nem lehetett az olyan rossz. Mitől lett volna az. Miért bántották volna a melóst? Na jó, az urakat igen. Azok meg megérdemelték. Nem lehetett külföldre menni, utazgatni. A templomok üresek voltak. Egyik szomszéd feljelentette a másikat.

Sokat gürcöltek, elfáradtak, ezért látják sötétben a múltat. Még ha a jövőt látnák sötétben. Azt igen, afelől lehet bizonytalan az ember. De hogy a saját, elmúlt fiatalságától rettegjen, az furcsa. Biztosan így akartak megnevelni. Talán nem lett volna rossz a módszerük, ha én másmilyen vagyok. De rám nem lehet hatással ilyen duma. Becsüld meg magad a munkahelyeden, legyen első és legfontosabb a gyár, ne késsél, takarékosan élj, ne járj a lányok után, kérjél lakást – ez mind olyan kívánság, ami egy másik világ mesebeli óhaja a kemény és undorító valósággal szemben.

Mintha nem is ebben a világban élnének! Ki becsületes manapság. Miért legyen első és legfontosabb a munkám, ha a legtöbben nem azáltal érvényesülnek, nem a havi fezetésükből vesznek autót, nyaralót. Miért ne pótoljam tönkrement házasságomat kalandokkal, miért éljek megtartóztató módon? Verjem ki a farkam, huszonnyolc évesen, a zuhany alatt?

Anyám eltörölgeti a tányérokat mosogatás után, a helyükre teszi, a kredencbe, az evőeszközöket a fiókba. Ez nemcsak a nyugalomához kell, tudja, hogy éjjel nekimennék a kint felejtett edényeknek.

Bemehettek, mondja nekünk, és apámmal engedelmesen bevonulok a szobába, leülünk a tévé elé. Apám halkra állítja, a tornászlanyt elég látni, ő ügyse ugrabugrál utána, de még a híradót se bömbölteti, mint a szomszédok. Én pedig mindent hangosra állítanék, hadd bömböljön, ne halljam a konyhából a mosakodás zaját.

Most teszi anyám a lavórt a hokedlire, most önti bele a fazéknyi meleg vizet, vissza az üres edényt a gázrezsó mellé, most vetkezik, most cuppan a

szappan a kezében, most csapkodja nyakára a vizet, most lögyböli a hónalját, a mellére dobálja, a hasáig mindjárt kész.

Néha bekiált apámnak, menjen ki a hátát megmosni, erre az öreg kimegy, szótlanul vannak, csak a pocsolás monotóniája és esetleg egy-két utasítás hangzik, íjjebb, lejjebb már ne, mit nyúlkálsz, dobd a törülközőt, ne vacakolj, megfázik a derekam, elmehetsz, erre apám visszasétál a szobába, enyhén vi-zes kézzel, szappanszagot és anyám szagát hozza magával, amit így közvetve érzek.

Viszolygok ettől a szagtól, már vacsora közben erre gondolok, fel fog fordulni a gyomrom, talán ezért nyammogok, ezért eszem egyre kevesebbet. Az olcsó szappan, a műhelyben beivódott bűzök és a bőr izzadtsága, még gázszag is keveredik a vacsora maradékával.

Az első estén, visszaköltözésem után, azt hittem, rossz a zuhanyozó anyá-méknál, a gyárban. Meg is kérdeztem.

– Anyus, mindig itthon mosakszik?

Ez durván hangzott egy kissé: a saját lakásában már csak van joga mosakodni! – Zuhany, miért ne lenne. Csak nagy a huzat, mindig megfázott a derekam. A tudómnak se tett jót.

Évente kétszer-háromszor volt tüdőgyulladás, a huzatos műhely miatt. Er-re emlékszem. De azóta új csarnokba költöztek!

– Engem ne bámuljanak, ne szörnyülködjenek. Észrevettem, hogy elhúzó-dnak mellőlem a lányok, mert ők még soványak. Az operáció helye se szép, nem úgy forrt össze, ahogy kellett volna.

Mit tudok anyám érzelmeiről? Amit elmond róluk. Talán többet mondana, ha kérdezem, de a szörnyűségekből elegendem van. Lehet, a nők mások. A fér-fiak sose nézik egymást elborzadva, ki púpos, kinek nagy a pocakja, kinek vágtak ki csíkot a combjából.

Apám csak ül mellettem. Nyilván nem hallja és nem érzi, amit én. Külön-ben is az ő felesége. Megszokta, volt ideje megszokni a konyhai locspocot.

A víztömeg zuhanása következik. Most öntötte ki a lefolyóba. Kicsit körbe-öblíti, pongyolát vesz magára és benyit hozzánk, ezzel jelzi, hogy aki akar, az kimchet.

Abban a pillanatban felugrom, olyan feszültség van bennem. Szorítás a gyomrom táján. Mintha már hetek óta poshadnánk valami értelmetlen ost-romállapotban, letaglózva a sűrű levegőben, a kitapintható mérges gőzök nyo-mása alatt.

– Miért nem nyitotta ki anyu az ablakot? – kérdezem.

– Nyisd, ha annyira sürgős.

Kinyitom a konyhaablak mindkét szárnyát, anyám bentről nézi rosszállón. Hisz' ugyanakkor ég a gázparhelt lángja. Magyaráztam már neki: a meleg levegő hamarébb cserélődik, mint a hideg. Mindjárt eloltom. De ha mégis többet fűtök, és a kellenél többet használok, kifizetem a gázszámlát. Pont ezen akarnak spórolni?

Levetkezem, felhúzom a pizsamámat. A lakótelepi lakásban meztelenül! alud-tam, itt még fölöltözve is fádom. Fádom, ugyanakkor vágyom a levegőre. Be-csukjam az ablakot? Nyitva hagyjam azt is, a gázt is?

Meddig lehet ezt bírni felnőtten.

Pedig még csak most váltam el, fél éve. Mikor lesz újból saját otthonom?

Önzés

Elkövetni – magunk ellen legalább –
Sorban mind a bűnöket
S közben sandán vágyani rá:
Meghalni tisztán
Megmaradni büntelen.

Ki üzen?

(Lányomnak)

Mondd a májussal ki üzen?
Nem az orgonavirág
A mézfelhőt ringató
Nem az akácvirág
A menyasszonyi fátylat
Égre lobbantó
Nem a repcevirág
A napsziromsárgát
Földre menekítő
Nem a vadgesztenye virág
A felhőszoknyára bokrétát
Kedvvel kötögető
Te tudod a legjobban
Ebben a szilaj zöldben
Szeptember szíve dobban
Pedig árpakalász sem
Kíván még bókolni
Kombájnvégzete előtt

Állok

Állok szétfagyott
Hitek omladékán
Napom szemén
Ködkorom
Könnymaszat téblábol
Őszülő arcomon

Téli akácok

Ti kígyó hajlású
Kemény legények
Ti reumás ujjakkal
Égre felmutatók
Ti áttetsző szövésű
Álmodó élethálók
Nem úgy mint
A szemhatárt megtörő
Ködmocsárba vállig
Elsüllyedt
Mindigzöld
Északi fenyők
Ti téli akácok;
Kóchaj a Föld
Dérütött homlokán

Vilt Tibor: Galambdúc 1968

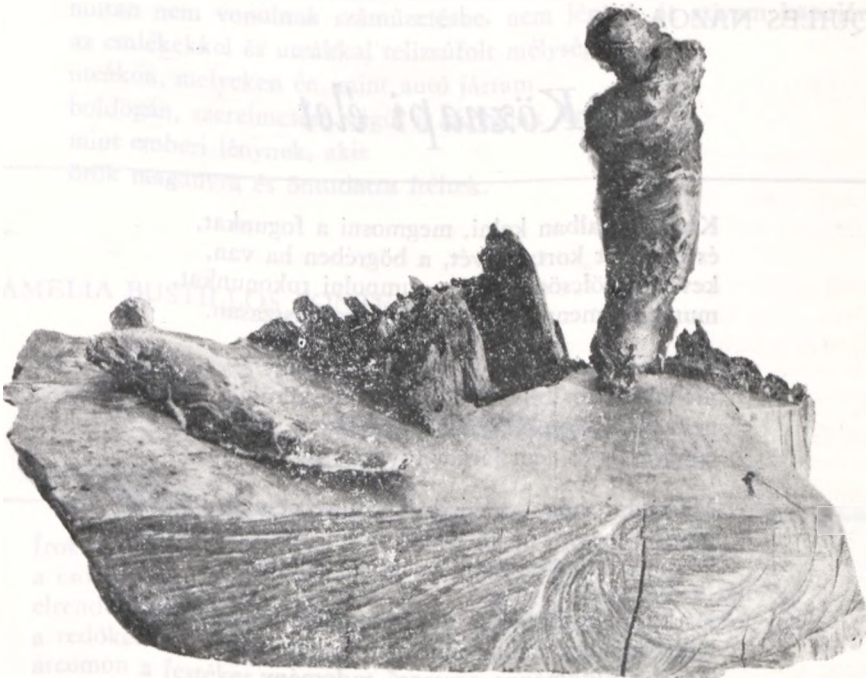
Csend-húr zendül
Szárnyak hersenése
Ha belekap
Galambremény szétrepült:
Dúcmagány ittmaradt

Szőnyi István: Öregség

Három grácia
Volt tegnapelőtt
Hogyan lett mégis
Három múmia
Mért aszalódunk
Így össze a végső
Szétesés előtt

Miért szűköl
Ez a kihülő
Tekintet?
Halálos holnap
Üzenete ez:
Készülj a semmibe

Venezuelai költők

Egy caracasi út eredménye ez a kis válogatás. Különös világra nyílt ablak előttem Venezuela fővárosában: magányban élő emberekre, létbizonytalanságban szenvedőkre. És költőkre, akik mindezt kifejezik. Elkötelezett lírikusokra. A verseket még Caracasban válogattam ki, a költők közül nem egyet személyesen is megismertem. Olyanokat fedeztem fel, akiknek költői hangja közel áll az enyémbhez. A világot kritikusan szemlélő, önmagukra iróniával figyelő poétákat. Akad közöttük egy magyar származású is. Van köztük filozófus, történész. Ismert nevű alkotók és most induló fiatalok, Venezuela költői a nyolcvanas évek elején. Realisták és avantgardok, sokféle hangon ugyanarról valló művészek. Kortársaink, akiket egy emberibb világ megteremtésének vágya ihlet versírásra.

SIMOR ANDRÁS

AQUILES NAZOA

Köznapi élet

Kora hajnalban kelni, megmosni a fogunkat,
és inni két korty kávé, a bögrében ha van,
kevéssé kölcsön-pénzért pumpolni rokonunkat,
munkába menni, persze, caplatva hosszasan.

És hazatérni délben, falni a makarónit,
melléje zsíros bifsztek ha néhanap kerül,
nem bébi a gyerek már – az asszony morgolódik –,
egyéves lesz, nem járhat tovább cipőtlenül.

Megtudni, hogy az egyik barátunk nemrég meghalt,
moziba menni, ócska filmet nézni, mint tegnap;
kázsmír öltönybe bújni vasárnap délután.

És körbe-körbe járni, mint szamár a kút mentén,
unott napok sorában újat nem is keresvén!
Az élet tudománya egyszerű tudomány.

A valóság fehér és autókkal teli

A valóság fehér és autókkal teli.
 Roppant fogakkal fölvertezett nagy órákból áll.
 A valóság mézsfehér, a méz lényei vagyunk,
 csontunk a szellemünk, és a méz elindul,
 és előretör, mint a felejtés szélvihara.
 Nézem a valót, és rettentőnek és fehérnek látom,
 mintha minden rothadóban volna és be volna kötözve.
 Csak az autók hajtanak egészségesen
 ragyogó fogaikkal és kerek görbületeikkel.
 Irigylem őket. Éreznek. Szenvednek.
 Nem gyötri őket, mint engem, a szabadság vágya.
 Visszhangzanak, futnak az utcákon
 harmonikusan és biztosan, fémmel beszélnek,
 és nem fenyegeti őket soha a gyilkos veszély,
 hogy egy napon a semmibe zuhannak, mint angyal vagy kődarab;
 holtan nem vonulnak száműzetésbe, nem lépnek át szívem kapuján
 az emlékekkel és utcákkal teliszűfolt mélységben,
 utcákon, melyeken én, mint autó jártam
 boldogan, szerelmesen, végül is tárgynak lenni jobb,
 mint emberi lénynek, akit
 örök magányra és öntudatra ítétek.

AMELIA BUSTILLOS PONTE

Szarkazmus

Írok
 a csönd órája ez
 elrendezem vasárnapi ruhámon
 a redőket
 arcomon a festéket

a mosolyt
 hallom hogy szól a telefon
 Metsző gúnnyal néznek rám
 az otthoni tárgyak

Testvérek

Mi, akik a hideggel kelünk útra,
 a köddel, a nappal,
 jaj,
 föl kell falnunk a völgyet,
 bele kell harapnunk a szentjánoskenyér fába és a
 roppant cédrusba.

Íme füttyülve jön ő, a felhők unokaöccse,
 ő, aki a füvekre röppen.

– Szegények vagyunk, ne lopd el fejünk fölül
 a háztetőt,
 ne csipegeds ki a szemeket a kukoricacsőből,
 ne rémítsd a lovakat, ne riogasd a gyerekeket.

És jön testvérem, a részeg,
 akinek csillog a szeme, a hortyogó,
 a haragos.

Mindent fölpackolunk,
 indulunk, fivérek,
 már elkapjuk a fákat és tövestül kitépjük,
 nem irgalmazunk a galambfiókáknak, sem a kicsiny kígyóknak,
 a gyöngé virágokat szerteröpítjük.

Azt mondják, sötétben járunk és pénzünket csörgetjük,
 mint a gazdagok,
 ezek, akik éji palástba burkolózva jöttek,
 vérben forgó szemmel.

ELMER SZABÓ

Katedrális

Az emlékezet makacsul
 szembeszegül
 a gyökértelenséggel.

Külföldiesült, bolond,
 kétszeresen külföldi
 vagy

három ezer
 év
 száműzetés
 ver bilincsbe

E hazákat
 nélkülöző világban
 emlékszem reá:

annyira csalóka föld,
 talán sohasem
 volt enyém.

Szemem előtt elsüllyedt katedrális.

Ebben a végsőkig megalázott országban

Ebben a végsőkig megalázott országban
Ahol odakínálom magam a megkövezésnek
Ahol húsdarabokat tépek ki az életből
Ebben az országban ahol több költő követi egymást
mint négyzetkilométer
Ahol én vagyok aki a visszfények serblijé
mellé vizek
Ahol nincs sorsom
Ebben az országban ahol elmegyek
Ahol örökre kitörlöm magam
Ahol másnap elfelednek
mert ezeket az áldott verseket mormogom
Ebben az országban ahol senkinek se engedem meg
hogy továbbvigye nevemet
nem érdekel míféle jelek mutatkoznak az égen
Ahol a nekem rendelt biográfusra
ujjal mutatok és ráüvöltök
kotródjék a frászkarikába hol a történet elporlad
és riszálja csontvázát övelé együtt
Meglátjátok majdan feleim
Ahol mindazonáltal viharosan
ünneplem magamat a föld alatt
Ebben az országban ahol mindig különc voltam
rosszul égő tűzvész váratlan röppentyű

FIDEL FLORES

Apropó

Egyedüli város a világon ahol lakása ablakán senki se hajol ki
Aki álmodik hidegbe és magányba hal bele
Vannak itt szép ajkú prostituáltak
részegek akik a falak közt a létfontosságú borpincét keresik
Az idegen közvetlen közelről lő és elmenekül
mindenki úgy menekül ahogyan tud
Még New York lakói vagyunk
Minden lépésnél csönd kerít be és megpróbál megmérgezni
minket
de a szél a tiszta szél még körüljárja ezt a várat

(Simor András fordításai)

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Értékek a mai társadalomban

A társadalmi élet jelenségeivel foglalkozó gondolatrendszerekben rendszerint kulcshelyzetet foglalnak el az értékek. S amennyiben nem: a hiány ténye és magyarázata többnyire megvilágosító fényt vet az illető rendszer vagy vizsgálódás alapvető vonásaira. Szerencsére napjainkban ez nincs így, hiszen az érték fogalma már-már a hétköznapi gondolkodás evidenciái kövé tartozik. Önmagában persze ez még nem volna feltűnő, ha egyúttal nem vennénk észre, hogy a különböző „értékelméleti” vizsgálódások és fejtegetések gyakorta a társadalomban újratermelődő ellentmondások magyarázataként jelennek meg. Sőt, a mindennapi életben sem ritkák az olyan vélekedések, melyek – többkevesebb egyértelműséggel – az értékek hiányát fogalmazzák meg.

Nem egészen véletlenül, hiszen a társadalmi élet jelenségei – mint például az egyenlőtlenségek növekedése, a privatizálódás erősödése – valóban ezt a látszólagos felszámolódást érzékeltetik. És értékrendről is csak akkor beszélhetünk, ha az értékvilág elemeiből tudatosan építkező személyiség autonóm módon képes egységbe rendezni ön- és világképét, cselekvési stratégiáját, jövőképét és életszervező elveit.¹ *Van-e azonban „értékvilág?” más szóval: találhatók-e értékek a mai társadalomban (még ha ezek nem is szerveződnek renddé, illetve rendszeré), vagy a szükségletkielégítés társadalmi szabályozásában végképp elveszítették volna szerepüket?* Megannyi kérdés, amire csak akkor válaszolhatunk igennel, ha viszonyunkat a világhoz nem szűkítjük a fogyasztói kapcsolatra. Így ugyanis azt kellene feltételeznünk, hogy napjaink egyéne kizárólag fogyasztói kapcsolatban áll környezetével, s a dolgok, viszonyok jelentősége csupán a lét fenntartása szempontjából minősül számára hasznosnak vagy károsnak. Pedig arról sem feledkeztünk meg, hogy az értékeket hordozó dolgok (mint például a munka, a szabadság, az autonómia) fontossága sokkal inkább meglétükben rejlik, mintsem abban, mennyire ismerjük fel értéküket. Ám mivel tevékenységeink számtalanszor ismétlődő tapasztalataiból tanuljuk meg egyrészt saját szükségleteink fontossági rendjét, másrészt azt, hogy a változó és rangsorolt szükségletektől függően mi, miért és mennyire fontos számunkra, ezek a körülmények az érték fogalmát is megvilágítják.

Csak ha úgy fogjuk fel az értéket, mint valamely anyagi vagy eszmei jelenség (dolog, csemény, összefüggés) pozitív vagy negatív jelentőségét szükségleteink számára, megközelítésünk is így válik reálissá. *Az érték ugyanis nem valamiféle önálló tárgy és nem is egyik vagy másik tárgy magánvaló (an sich) tulajdonsága, hanem a dolgok, jelenségek viszonya, a szükségletekhez.* Maga az értékesség ténye, a pozitív vagy negatív előjel is abból következik, hogy az

értékeket kifejező dolgok milyen módon viszonyulnak emberi szükségleteinkhez. Ebből adódóan az érték nagyságát az egyik oldalról az határozza meg, milyen mértékben képes maga a tárgy vagy a tárgyak konkrét szükségleteket kielégíteni, a másik oldalról viszont az, hogy az adott szükséglet milyen helyet foglal el szükségleteink rangsorában.² Ezért, ha elvonatkoztatunk az emberi szükségletektől, az értékek akaratlanul is kikerülnek a társadalmi összefüggésekből. S így valóban nem lesz nehéz érveket találni ahhoz a feltételezéshez, mely szerint társadalmunkban nincsenek vagy alig vannak értékek. És azt sem lesz nehéz bizonyítani, hogy az emberek magatartását kizárólag hasznossági szempontok befolyásolják, illetve a társadalmi gyakorlat egészét értékszavarak hatják át.

Jóllehet az értékek hiányát konstatáló elemzések és vélekedések eszmei előfeltételeit semmiképp sem könnyű explicit módon értelmezni (a legtöbb esetben ugyanis nem szociológiailag verifikált megállapításokról van szó), de éppen az a különös és (ha szabad így fogalmazni) a vigasztaló, hogy – a megközelítési szempontjaink kidolgozatlansága következtében – eme vélekedések „igazságértéke” könnyűszerrel megragadható. Ugyanakkor az értékek hiányát vagy éppen az értékrend viszonylagosságát hangoztató gondolatok minduntalan vitára és állásfoglalásra készítetnek. Vitára készítetnek egyfelől azért, mert – ha korunkban az *értékvákuum* jelenségével találkozunk is – az értékek nem tűntek el teljesen. Másfelől pedig azért, mert miközben saját bőrünkön érezzük az öröknek hitt értékek devalválódását, egyszerűs mind a változtatás, a meghaladás alternatíváival szembesülünk. *És valójában ez az eszmélkedő-ráismerő magatartás maga is értékkel telített.* Napjainkban ugyanakkor anyagi haszonnól, anyagi javokról és érdekekről vitatkozunk a legtöbbet, de vitáinkban mégiscsak valamiféle értékszemlélet jelei fejeződnek ki. Mint ahogyan az sem kétséges, hogy mindennapi életünk kényszerűségei s még inkább kényszerű ítéletei társadalmi helyzetismereten alapulnak.

Még ha olykor megválaszolatlanul marad is az a kérdés: vajon a jelenlegi társadalmi körülmények egészében véve vagy csak egyes jelenségei akadályozzák a magasabb rendű értékek megjelenését és artikulálódását?

Társadalmunkban – a kulturális tradíciók felbomlásával egyidejűleg – a kulturális minták nagyfokú keveredése jött létre. Vagy ahogyan a pszichológusok megfogalmazzák: a személyiségfejlődés során az „identifikációs” kulcsszemélyek (lett légyen tanár, politikus vagy táncdalénekes) egymással ellentétes, illetve egymástól gyakran eltérő kulturális mintákat közvetítenek az egyénhez.³ Az egymásnak ellentmondó és sokszor egymás hatását kioltó kulturális minták nemegyszer a társadalmi kontroll lazulását is maguk után vonják, s a különböző – átlagtól eltérő – életformákkal, magatartásmódokkal szemben megnyilvánuló türelmetlenség, elutasítás válik jellemzővé. Ez az intolerancia, mely elválaszthatatlanul összefügg az értékvákuum jelenségével, többek között abban is megmutatkozik, hogy az egyének az életforma-változatok, életmódkínálatok színképét szűknek érzik: így a számukra kijelölt szerepektől menekülni akarnak. S ehhez járul még, hogy sem a család, sem a munkahely, de még a közművelődés intézményei sem adnak elég teret és időt a társas-kapcsolatok harmonikus építkezésére; alig van helye az életben az intim szférának. Miután a társadalom legtöbb intézménye *személytelenné* vált, tényleges tevékenységük és működésük ideológiája között szakadék tátong. Az intézmények egy része – működésük jellegénél fogva – ahelyett, hogy kielégíténé

az intézményt életre hívó társadalmi szükségleteket, megoldaná az adódó problémákat, inkább folyamatosan újratermeli.

Kétségtől a szükségletek átstrukturálódása – mely elkülöníthetetlen a társadalmi gyakorlatban zajló folyamatoktól – sokkal inkább *utilitárius* (hasznossági) értékeket hív életre, semmint magasabb rendűeket. Az úgynevezett elsődleges szükségletek előtérbe kerülésével pedig – mint az élelemmel, a ruházkodással, a lakással kapcsolatos növekvő szükségletek – vitathatatlanul bekövetkezett bizonyos fajta *értékredukáció*, melynek előidézésében alapvető okként szerepel a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a depriváció (az elszegényedés) erősödése, a társadalmi beilleszkedés zavarainak fokozódása. Ám bármennyire elcsépelet és közhelyszerű annak emlegetése, hogy – a néhány évvel vagy évtizeddel ezelőtti fejlődéstől eltérően – a mai időszak a megtorpanás időszaka, *mégsem lehet elég sokat emlegetni, mivel ez a tény még mindig nem foglalkoztat bennünket annyira, hogy a belőle levonható következtetések magától értetődően és hatásosan befolyásolnák tevékenységeinket.* És ebben nem kis része van az évtizedeken keresztül „felülről” jött döntéseknek.

De az autonómia hiánya tagadhatatlanul összefügg az értékek viszonylagosságá válásával is. Az egyéni döntést szabályozó értékek – mint a következmények vállalása, az együttműködési készség – fokozatosan kikerültek emberi viszonyaink közül. Elemekben ugyan megtalálhatók kultúránk egész történetében szétszórvva, de tiszta kifejlésében nem fedezhető fel senkinél. Ezért sem lehet az önállóságot mint értéket kiáltványban megfogalmazni, népszerűsítő felhívásokban hangoztatni, hanem kinek-kinek át kell érte dolgoznia magát saját ismeretanyagán és személyes tapasztalatain. Különböző filozófiai és antropológiai álláspontok alapján itt természetesen az az ellenvetés is megfogalmazható, hogy *erre a felismerésre olyan társadalmi helyzetben lehet „rájönni”, amely – bárhogyan gondoljuk is el – ezt igényli.* Csakhogy senki sem vitathatja, a szocializmus adott körülményei között ez az igény érzékelhető, illetve egészen újfajta módon teszi sürgőssé a válaszadást. Legalábbis elképzelhető: mai helyzetünk – kérlelhetetlen ellentmondásosságával – a döntések vállalására késztet bennünket. Még akkor is, ha – mint, ahogy már jeleztük – hosszú időn át fejünk felett születtek döntések és határozatok.

Ezért feltétlenül van jogosultsága annak a feltételezésnek, hogy – mai helyzetünk következményeképpen – az önállóság és a felelősség egyre inkább értékként jelennek meg. Éppen ezért kérdezhetjük meg: *melyek az önállóságon és felelősségen alapuló autentikus emberi lét hallgatólagos és mégis mindenkihez közös előfeltételei?* Közös előfeltételként mindenkélt maga a munkavégzés jelentkezik. Noha az egyik ember számára az önérvényesítés és önkifejezés eszköze, a másik számára pedig társadalmi kényszer, közös jellemzője azonban az, hogy meghatározott társadalmi körülmények között és meghatározott célok alapján tevékenykedünk. Az utóbbi időben heves viták tárgya lett – főként az értékrend szempontjából –, miképpen értékeljük a második gazdaságot: tehát azt a kereső foglalkozást, vagy termelőtevékenységet, amelyet az emberek főfoglalkozásuk mellett folytatnak. A nem főfoglalkozásban végzett munka – amint azt számtalan adat bizonyítja – *gazdaságilag* hasznos az egyénnek és a közösségnek egyaránt; sőt még az az állítás is megkockáztatható, hogy elterjedése a munkának, mint szükséges tevékenységnek az értékét növeli. Hiszen értékévé nem akkor válik, ha a jelenleg domináló „értékjelző” – a pénz – „kijelöli” értékességét, hanem az emberi szükségletkielégítés szempontjából. Még ha napjainkban ez a helyzet az ellen-

kezőjére fordult is, s a főoglalkozású munkavégzés negatív értékítéletűvé vált is (olyannyira, hogy a munka értékét egyedül a megszerzhető anyagi gazdagság minősíti), szükségleteink rangsorolására mégis hatással van.

Mindenekelőtt azzal, hogy a megszerzhető anyagi javakon túl (melyek sok esetben – különösen a hátrányos helyzetű rétegeknél – hozzájárulnak az egészségesebb életmód kialakításához és a szabad idő értelmesebb eltöltéséhez), nem utolsósorban épp’ a gazdag emberi lét jogának és jelentőségének visszavétele, illetve újraértékelése következtében, más szükségletek kielégítéséhez teremt feltételeket. Meglehet, néhány évtizeddel ezelőtt a munka mint központi érték mellett a többi emberi szükséglet kielégítése – akár a szórakozásé, akár a művelődésé – eltörpült. De azt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a *munkához való viszony az elmúlt időszakban csaknem teljességgel ideologikus volt*. Nem az emberi önérvényesítés, önkitaljesedés eszközeként jelent meg, hanem sokszor politikailag közvetített kényszerként. Olyan kényszerként, melyet a bürokratikus értékrendszer – ami kiváltképpen az ötvenes évekre volt jellemző, nyomokban azonban mindmáig él – számos más eleme megerősített.⁴

A munka mint életcél vezérlő érték döntően mindig is a *privilegizált* helyzetben levőknél jelenik meg. Nem véletlenül, hiszen – amint a szociológiai kutatások kimutatják – az e csoportba tartozók többsége kvalifikált, önmegvalósító munkát végez. S ha a társadalmi rétegződés szempontjából vizsgáljuk, az is kiderül, hogy a nagyobb részt fiatal értelmiségiekből álló „intellektuális életstílus csoportban” már ritkább a munka életcélként való megjelölése, ami nyilván a feladathiánnyal függ össze, s azzal, hogy e réteg még nem rendelkezik, vagy csak kevésbé rendelkezik azokkal a civilizációs javakkal, amelyek birtokában jobban tudna a munkára összpontosítani. De megfigyelhető az is, hogy a hiányok között élőknel sokkal intenzívebb a második gazdaságban történő munkavégzés, mint például a privilegizált csoportba tartozóknál, akik kevésbé vannak erre ráutalva. *Az optimálisabb életfeltételek bizonyos szabadságot, lehetőséget adnak a választásra; jobb anyagi körülmények között természetesen nagyobbat*. A hiányok között élők számára viszont a választás lehetősége, csekély, hiszen energiájuk java részét az alapvető szükségletek kielégítése köti le.

Vajon az utóbbi nem megy-e az előbbi rovására, vajon nem az történik-e, hogy az anyagi érdekelttség, sőt még az erkölcsi ösztönzés is jobban érvényesül a második, mint az első esetben? Nyilvánvalóan a kétfajta tevékenység sokszor kerül egymással ellentmondásba, s az is igaz, hogy a hasznossági szemlélet akaratlanul is felerősíti a munkával kapcsolatos értékzavarokat. Csakhogy a munka és a szabad idő (pontosabban az utóbbiban végzett tevékenységek sora) között nemcsak oly’ szoros, szembeesítő kapcsolat jött létre, mint azelőtt soha, hanem az *idő mint érték* szerepét is megváltoztatta. Az idő az egyén mindennapi életében igen nagy jelentőségűvé vált. Annak az élet-szervezésnek a lehetőségét foglalja magában, amellyel a szükségletek is más-ként rangsorolhatók. Nem arról van szó ugyanis, hogy például a szabad időt csak a legmagasabb rangú kulturális tevékenységekkel tölthetjük el, hanem az ezekhez szükséges „eszközértékek” bővítésével is. A fő ellentmondás inkább abban rejlik, hogy napjainkban a *célértéket* nem a személyiség fejlődésére szolgáló idő jelenti, hanem az anyagi javak gyarapítására fordítható idő. Miután a társadalmi tudatban is hiányoznak a személyiség fejlődésének *célértékét* megerősítő mechanizmusok (a deklarált közművelődési-pedagógiai elvek

önmagukban semmiképp sem tölthetik be), sokan egyre inkább azokat az esz-
közértékeket (pénz, anyagi függetlenség) akarják beteljesülve látni, amelyek-
nek sikeres megszerzése „credményessé” teheti életüket. Nem jelentéktelen
társadalmi csoportok között, így vagy úgy, értelmet és jelentőséget csaknem
kizárólag a hasznossági értékek kapnak. A szociológiai vizsgálatok azt bizo-
nyítják, hogy a legelterjedtebb a *bagymányos, a családot, az utilitárius bold-
dagságot, a nyugalmat és ezzel együtt bizonyos befeléléfordulást előtérbe állító
magatartás*. Ez annak ellenére így van, hogy sokan elfogadják a szocialista
értékrendszer egyes elemeit; különösen azokat, melyek a politikai tudatformával
állnak kapcsolatban. Am mivel a szocializáció intézményei (például az is-
kola) olyan éteri magasságokba állítják a célértékeket – a közösségi ember
ideálját, az önzetlenséget –, amelyekhez elérni és felnőni úgyszólván lehetet-
lenség, az előbbi attitűd korántsem véletlenszerű. Nem szólva arról, hogy az
így közvetített értékek eleve mély gyanakvással töltik el a társadalom jelentős
hányadát. Főként azért, mert az eszmény és a valóság közötti szakadékot a
politikai kinyilatkoztatások még csak el sem leplezhetik. Ellenkezőleg, közve-
tett módon rákényszerítik az egyént a kételkedésre, s így végképp bezárkózik
magánéletébe. S ezt az el- és bezárkózást aligha lehet feloldani úgy, hogy az
egyént az evolúciós történelem végtelenében megvalósuló célértékek részesévé
tesszük.

Mindennek felismerése jelenik meg abban is, hogy a gazdasági szférában
egyre több lehetőség nyílik az emberi autonómítás és döntési képesség kinyil-
vánítására. A vállalkozói magatartás elfogadása és preferálása – ha nem is
egyedüli, de – a legjellemzőbb megnyilvánulása a társadalmi megújulási fo-
lyamatnak. Annak a folyamatnak, amelyben a kockázatvállalás és az innová-
ció többé nem járulékos tulajdonságként szerepel, hanem a munkaszervezés és
munkavégzés alapvető elveként. *Ennél fogva az önállóság, a kezdeményező-
készség lehetőségének érzete lényeges tudati sajátosságként és értéként kerül
felszínre, mely ugyan lehet egyetemesebben és kevésbé egyetemesebben átél-
t, de valódi reflektáltsággal mindig együtt jár*. Reflektáltsággal a társadalmi va-
lósággal és saját lehetőségeinkkel szemben. Érthetően, hiszen – a lehetőségek
növekedésével egyidejűleg – a választás vagy legalábbis a gondolati szembe-
sülés kényszere is nő. A változások során persze mindig keletkeznek ellent-
mondások, s – a társadalmi tagoltság és megosztottság következtében – az
egyik oldalon értékek felhalmozódása következhet be, a másik oldalon pedig
értékvesztés. Értékzavarok is elsősorban abból származnak, hogy az említett
felhalmozódás és vesztés közötti arány társadalmilag kontrollálatlanná válik.
Így keletkeznek ellentmondások a politikai, az etikai és az esztétikai értékek
között egyaránt. S ez távolról sem meglepő. Ha például az anyagi gazdagság
tisztelettel hasznoszerzésnek sorozatán alapul és ez a társadalmi nyilvános-
ság szintjén is tolerált (vagy legalábbis hallgatólagosan elfogadott), az embe-
rek tudatában szülszerűen zavarokat vált ki.

Ebből eredően csakis az a felfogás erősödhet, mely szerint minél inkább ki
kell ismernünk a hasznoszerzés természetét, hogy „gazdag” emberi életet él-
hessünk. Ezért a magasabb rendű értékek – egyebek között a morális értékek –
nemcsak háttérbe, de szinte kiszorulnak a mindennapi életből. Mintha a meg-
élhetés filléres gondjaival küzdő, meg a százezreket elkölteni nem tudó ál-
lampolgárok egyaránt végképp átadták volna magukat a hasznossági felfogás-
nak. Mert nem szabad elfelednünk, az úgynevezett utilitárius értékek *példa-*

szerűségükben sokkal vonzóbbak, mint azok, melyek tudatos életvitelt feltételeznek az egyén valamennyi lehetőségének optimális megvalósítása érdekében.

Am ez a jelenlegi társadalmi helyzetnek pusztán egyik következménye. Mert éppen napjainkban kezd kikristályosodni az a felismerés, hogy ha szabad történelmi szubjektumok vagyunk, s cselekedeteinket és a jövőnket nem tekintjük csupán az embernél mélyebben rejlő okok eredményének, hanem saját felelős tettünknek (amit nem háríthatunk másra), egymáshoz való viszonyainkat is át kell alakítanunk. „Minél több kapcsolat formálódik – bár többnyire tudattalanul – a cserekapcsolatok képére és hasonlatosságára, annál nagyobb az esélye annak, hogy a másikról való tudás, de ennek szükséglete és képessége is elsorvad.”¹⁵ Jóllehet emberi kapcsolataink „sorvadása” már olyan méreteket öltött, hogy teljes vagy részleges kiábrándultsággal tölthet el bennünket, mégis egyre több jel utal a kis közösségek *face to face* (szemtől szembeni) kapcsolatainak erősödésére. Kitűnik ez abból is, hogy az utóbbi esztendőben szaporodnak a kulturális közösségek és egyesületek. *Jelentőségüket sem csupán a kulturális demokrácia, mint értékeket és érdekeket artikuláló folyamat szempontjából értékelhetjük, hanem a társadalmi megújulás tekintetében is.* E közösségek szerveződésében szabály és elfogadott kötelezettség a türelem, mely abban is megnyilvánul, hogy nyílt eszmecsere és „hatalommentes dialógu.ban” vitatják meg közös dolgaikat (lemondva arról, hogy valaki egyszerűen rákényszerítse akaratát a másikra).

Harsány önbizalommal mégsem szemlélhetjük ezt a változást. Már csak azért sem, mert társadalmi méretekben nem nagyszámú kezdeményezésről van szó. Fontossága inkább abban rejlik, hogy elindítójává vált egy folyamatnak, s a közösségi kapcsolatok újjászervezésével a szűken vett pragmatikus és hasznosítási szempontokat szorítja háttérbe. Úgy válva emberi kapcsolatainkban gazdaggá, hogy egyszersmind egymás kiegészítői is lesznek. Ezzel voltaképpen a „csereértékek” által irányított viszonyok cserélődnek fel a magáértvaló értékek alapján formálódó kapcsolatok rendszerével. Csakhogy ehhez még arra is szükség van, hogy a citoyen magatartás – azaz a civil öntevékenység – társadalmi méretekben kiteljesedjen. Építő eszközei, szervező elvei közül mindenekelőtt azok jöhetnek számításba, melyek az *akaratérvényesítés* társadalmi feltételeit jelentik. A civil öntevékenységnek ugyanis „az állampolgárok mindennapi életével való teljes összefonódottsága, gyakran beleragadása ebbe a szférába, szinte per definitionem biztosítja számára az el nem idegenedett jellegét.”¹⁶

Mindez egyszerre és együtt lehet következménye annak a sajátos helyzetnek, amely az új értékrend formálódására hatással van. A magasabb rendű értékek hiánya, amely a társadalmi gyakorlatból előbukkan, természetesen a civil öntevékenység kibontakoztatásával egy csapásra nem szüntethető meg. Éppen az értékpszichológiai vizsgálatok hívták fel a figyelmet arra az összefüggésre, hogy az egységes értékrend felbomlásának, illetve hiányának okai a társadalom egészére kiterjedő *közösségi válsággal* hozhatók összefüggésbe. Illetve olyan magatartásmódoznak – szociálpszichológiailag is érzékelhető – elterjedésével, melyet az előbbiekben elemeztünk. Bármelyik társadalmi réteg érték tudatát vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy az eltérő vonásokat semmiképp sem lehet megérteni az egyénre ható társadalmi tényezők figyelembevétel nélkül. A munkamegosztási rendszerben beálló változások nemcsak a különböző mobilitástényezők egyenlőtlen fejlődésével állnak kapcsolatban, hanem azokkal a feltételekkel is, melyek a különféle élethelyzetekből adódnak.

Ugyanígy az egyén értékrendszerét sem lehet megérteni, ha elvonatkoztatunk egy sor gazdasági-társadalmi tényezőtől. Annál is kevésbé, mert az egyes értékrendszerek viszonylagos stabilitása ellenére a különböző értéktényezők más-más funkciót vehetnek fel a gazdasági feltételek változása esetén.

Nemegyszer lehetünk tanúi annak, hogy – a nehezebbé váló életkörülmények hatására – a közösségi szabályozó értékek jóval hátrább kerülnek azoknál a pragmatikus értékeknél, amelyek – mint láttuk – az egyén közvetlen érdekei szempontjából hasznosak. Sőt, éppen a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában vált szinte kizárólagossá, hogy az egyének merőben más értékrendszert tartanak a maguk számára hasznosnak, mint amelyen társadalmilag kívánatos lenne. Ha tovább is élnek a közösségi aktivitás bizonyos jellemzői, többnyire a gazdasági és a társadalmi élet széles összefüggéseitől izoláltan, számos tradicionális közösségi keretet elvető formában. Még inkább észrevehető ez azoknál a – számbelileg sem jelentéktelen – rétegeknél, amelyekbe a többszörösen hátrányos helyzetű személyek tartoznak. A változtathatatlan érzése lassan pusztá belenyugvásba oldódik fel, amely pedig kerülőutakon – nemritkán kimozdíthatatlan „konformizmushoz” vezet. Ezt az utóbbi tendenciát csak erősítheti, hogy végképp felszámolódott a hagyományos értékrend; olykor egészen megkérdőjeleződik mindenféle szabályrendszer.

Ami bármennyire meghatározó tényező is ez a körülmény, nem egyszerűen egyén és közösség kapcsolatának megszakadásáról van szó. Nem egyszerűen arról, hogy az egyének értékaspirációi szembenállnak a társadalmilag kinyilvánítottal, s immár úgy tűnik, hogy minden esetben közvetlenül megfogalmazódó társadalmi igényekkel szemben az egyén saját szükségleteinek engedelmeskedve, a lehetséges társadalmi megvalósulástól szinte teljesen elvonatkoztatva alakítja ki a maga értékeit. *A folyamatnak ezeket a szociológiai természetű összefüggéseit csak akkor értethetjük meg, ha figyelembe vesszük azokat a változásokat, melyek – mint ahogy már utaltunk rá – a társadalmi gyakorlatban lezajlottak.* Még ha a hirtelen felgyorsult fejlődésben kínálkozik is lehetőség az ember személyiségének és közösségi létének kibontakoztatására, a *megosztott* társadalmi gyakorlat nemhogy az esélyegyenlőtlenségek csökkentéséhez, hanem sokkal inkább az élethelyzetek különbözőségéből adódó ellentmondások megsokszorozódásához vezet. A nemegyszer csak kapilláris változások alakjában összegeződő, felhalmozódó feszültségek számtalan olyan konfliktus forrásául szolgálnak, melyek sokszor lehetetlenné teszik a valódi életcél és életprogram kialakítását. Mivel az *egyen értékrendszerének alapvető vezérlő elve az életcél*, a távlatok viszonylagos beszűkülése, s ugyanakkor a létkiteljesítő célok társadalmi funkciójának megkérdőjeleződése a hátrányos helyzetűek számára elszakíthatatlan egységben jelenti a célul tűzhető értékek számának csökkenését és egy kényszerű életforma vállalását.

Mint ahogy megfordítva is igaz: tartalmas értékrendszer, amely motiváló hatással van az egyén lehetőségeinek kibontakoztatására, nem jöhet létre értéktényezők – mint például a létbiztonság, az anyagi függetlenség – feltételeinek viszonylag teljes körű megteremtése nélkül. Az értéktényezők tagolódása ugyanakkor az egyén társadalomszemléletének kikristályosodási területe is, hiszen valódi társadalomszemlélet nem mozzanatszerű, társadalmilag releváns alakot csakis egy stabil értékrendszer egészében nyerhet. A társadalmi tervezésnek ebből a szempontból nem csupán az a szerepe, hogy a különböző szociálpolitikai intézkedésekkel csökkentse az egyes rétegek közötti egyenlőt-

lenségeket, s ezzel lehetővé tegye az egységes értékrend valamiféle automatikus kialakulását, hanem a *társadalmi gyakorlat megosztottságának fokozatos felszámolása révén* – melyhez tartozik a civil öntevékenység fejlesztése, a participációs struktúrák számának növelése – *kell hozzájárulnia a különböző értékrendszerek létrejöttéhez*. Az érték-szociológiai vizsgálatok éppen arra hívták fel a figyelmet, hogy az értékrend egyik vagy másik tényezőjét kiragadva egyáltalán nem, vagy csak előre nem látható, szándékainkkal gyakran ellentétes eredményeket és kudarokat érhetünk el. Csak az egyén vagy az adott közösség életprogramjának fokozatos átalakulása változtathatja meg egy-egy tényező értékét, előjelét és funkcióját az értékrendszer egészében. Ezért bármilyen társadalompolitikai intézkedés csak ennek a ténynek a figyelembevételével válhat orientáló erejűvé; még akkor is, ha úgy tűnik, hogy az egyének értékrendszerére újra és újra szembekerül a kívánatos társadalmi értékrenddel. A társadalmi tervezés ugyanakkor normatív jelleggel csak kevésbé kapcsolható valamely érték-szinthez, hiszen társadalmi rétegenként máshol és máshol rögzülnek, illetve időben másképp változnak a szükségesnek érzett érték-szintek.

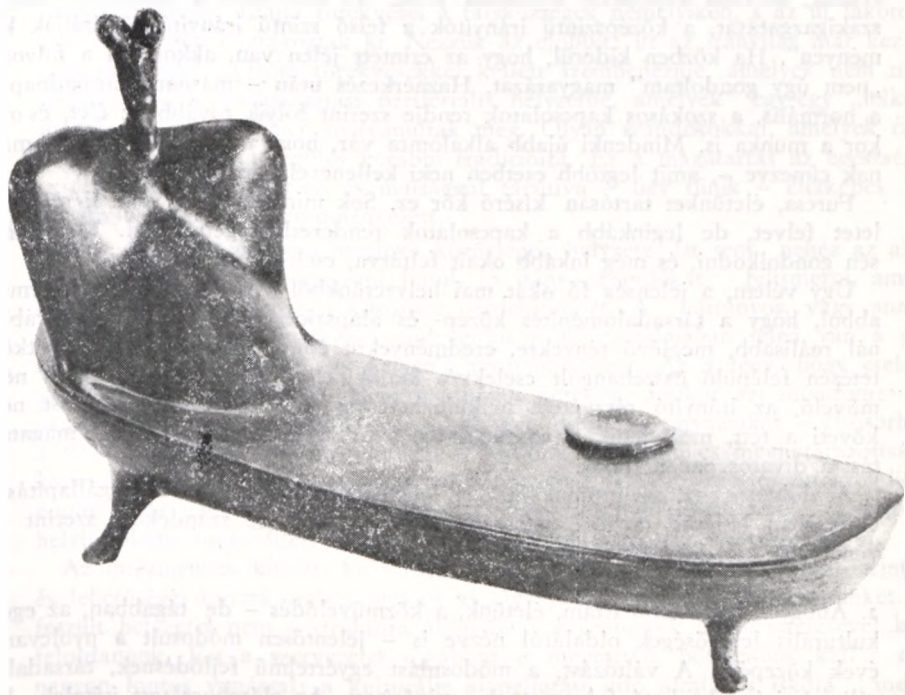
Az egységes értékrend felbomlása természetesen *nem pusztán a társadalom közösségi válságának következménye*. Bár ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az egyének érték-tudata mindig élesen reagál a mélyebb társadalmi folyamatokra. Annak a filozófiai felismerésnek, hogy a társadalmi termelés éppúgy behatol az emberek viszonyainak termelésébe, a mindennapi munkától a kultúrához való mindennapi és szubjektív viszonyig, mint az érintkezési formák alakulásába, valós társadalmi összefüggések feltárása a legmélyebb értelme. Ha ezt nem vesszük figyelembe, az értékrend hiányát sem érthetjük meg. S az írásunk elején említett szükségleti kérdés is végső soron a másik ember szükségletének konkrét jelentkezésében ragadható meg. Ebben az értelemben a másik ember, mint szükséglet – a szocialista viszonyok síkján – csakis az értékviszonyok közvetítésén keresztül fogalmazódhat meg. Ha ugyanis a másik ember számomra csak mint dologi szükséglet létezne, tevékenységem minden tárgya pusztán mint dolog jelenne meg.

Kétségtelen ugyan, hogy *az értékinformációk társadalmi cseréje még mindig hiányos* – sokszor hiányoznak az alapvető emberi kapcsolatokat kiépítő viselkedésminták is –, ám a jelenlegi társadalmi viszonyok, döntően közösségi fogantatásuk következtében, mégiscsak alkalmasak arra, hogy szervező közegül szolgáljanak értékrendszerek létrejöttéhez. A szocialista értékrend társadalmi tervezése szempontjából ezért kulcsfontosságú annak a belső átalakulásnak a megértése, amelynek során a különböző társadalmi rétegek és csoportok érték-tudata változik. S mivel az egymáshoz kapcsolódó értékrendszerek *közösségi dinamikája* nem valósítható meg másképpen, mint a megosztott társadalmi gyakorlat felszámolása útján, az ellentmondások meghaladása mindenképpen feltételez olyan szokásszerűvé vált magatartásnormákat, amelyek az értékinformációk valóságos társadalmi cseréjét lehetővé teszik. Ehhez azonban a közösségi életformák egész hálózata szükséges, amely nem csupán a legmagasabb rendű objektivációkra vonatkozó döntésekben nyilvánulhat meg, hanem a mindennapi élet mind nagyobb körét is átfoghatja. A valódi emberi szükségletek egész sorának kibontakozása csakis ilyen közösségekben képzelhető el. Nem azért, mert ezek a közösségek „elfogadják” az értékeket, hanem mert e közösségek alkotópillérei a társult, de személyiségüket nem csupán megőrző, hanem kiteljesítő individuumok is.

A történelem tapasztalatai azt bizonyítják, hogy akárcsak egy új értékrend-szer kialakulása, a valódi közösségek létrejötte is soklépcsős folyamat, s kiteljesedéséhez hosszú évtizedekre vagy évszázadokra van szükség. S az oly erősen átformálódó korunkban, melyben az erkölcsi és a viselkedési normarendszer többnyire nagyon is vegyülékeny és ellentmondásos – hiszen a tradicionális normák érvényüket veszítették –, elkerülhetetlenül keletkeznek értékzavarok. *Bizonyos alapvetőnek hitt régi értékek már nem, az újak még nem bantak.* A formálódó új értékek is – melyekre csak néhány példát említettünk – számos társadalmi ellentmondás kereszttüzeiben jönnek felszínre. De épp ez az antinómikusság kényszeríti ki újra és újra az értékekkel való egyéni és közösségi számvetést.

JEGYZETEK

- 1Vö. Hankiss Elemér: *Érték és társadalom.* Bp. 1977. Magvető Kiadó, 356. o.
- 2Rozsnyai Ervin: *Történelem- és fonáktudat.* Bp. 1983. Magvető Kiadó, 51. o.
- 3Pataki Ferenc: *Az én- és a társadalmi azonosság(tudat).* Bp. 1982. Kossuth Könyvkiadó, 203. o.
- 4Vö. Kapitány Agnes – Kapitány Gábor: *Értékrendszereink.* Bp. 1983. Kossuth Könyvkiadó, 170. o.
- 5Anselm Eva: *Írás az éthoszról.* Bp. 1981. Kossuth Könyvkiadó, 97. o.
- 6Vö. Székfü András: *A kábeltelevízió társadalompolitikai háttere.* *Kultúra és Közösség*, 1984. 4. sz. 5. o.

A karavánnak pedig előre kell haladnia

1. Úgy tapasztalom, hogy a kulturális életben is terjed egy különleges kór, a „sajátos kettőslátás”, amely egyébként sokféle formában kíséri életünket. A két legjellegzetesebb változatot – lehet, hogy a legveszedelmesebbeket – példán is szeretném bemutatni. Az első így szól: a vadonatúj intézményben minden ragyog, minden a helyén. Látszik, nem kis költséggel építette meg a falu vagy a város, a jelentős társadalmi összefogás meglátszik a korszerű felszerelésén, érződik a levegőjében is. Vezetője, dolgozója mégis panaszkodik, külön-külön és együttesen is: az új épület működtetése, fenntartása sok vesződséggel jár. Korszerű ugyan a technika, de megnőtt a rezszi; az igazgatás számtalan új feladattal, bajjal küzd; nagy a működés iránt a várakozás, nőtt a használók köre, s ráadásul új és új kívánságok is megfogalmazódnak. Halkan, de már elhangzik: a feszültségek forrása az új intézmény. Talán kár is volt „kitalálni”. Ma már túlhaladtunk a régien, nem így kellett volna, hanem másként. Hogy hogyan, az gyakran titokban marad.

A másik példa: országos szakmai vagy irányítási tennivalókkal foglalkozó értekezlet. Mindenki panaszkodik. Természetesen senki sem a saját tehetetlenségét, felkészületlenségét minősíti. Az elmarasztaló mondatok gyakran azokat érintik, akiknek képviselői nincsenek jelen. Az intézmény a fenntartó tanács szakigazgatását, a középszintű irányítók a felső szintű irányítást „bírálják keményen”. Ha közben kiderül, hogy az érintett jelen van, akkor jön a folyosói „nem úgy gondoltam” magyarázat. Hazaérkezés után – másnap, harmadnap – a normális, a szokásos kapcsolatok rendje szerint folyik tovább az élet, és olykor a munka is. Mindenki újabb alkalomra vár, hogy újra szóvá tegye – másnak címezve –, amit legtöbb esetben neki kellene elvégezni.

Furcsa, életünket tartósan kísérő kór ez. Sok mindent jelez, sok új szükségletet felvet, de leginkább a kapcsolatok rendezetlenségeire utal. Megjelenés gondolkodni, és még inkább okait feltárva, cselekednünk kell.

Úgy vélem, a jelenség fő okát mai helyzetünkben kell levezetnünk. Mármint abból, hogy a társadalomépítés közép- és alapszintjén is indokolt a korábbinál realisabb, meglévő tényekre, eredményekre építő, viták és érdekek ütköztetésén felépülő összehangolt cselekvés kialakítása. Ebben a lakosság, a népművelő, az irányító részvétele nélkülözhetetlen. Ott, ahol a felismerést nem követi a tett, megjelenik a pótcselekvés, a „csináljunk úgy, mintha” magatartás, a divatos panaszkodás.

A dolgozat az együttműködés lehetőségeit vizsgálja. A megállapítások elsősorban Nógrád megyei tapasztalatokra épülnek, de szándékom szerint érvényesnek kell lenniük tágabb értelemben is.

2. Ahogy már fentebb írtam, életünk, a közművelődés – de tágabban, az egész kulturális lehetőségek oldaláról nézve is – jelentősen módosult a nyolcvanas évek közepére. A változást, a módosulást egyértelmű fejlődésnek, társadalmi céljaink irányába ható folyamatnak minősítem. Az előrebocsátott ítételek he-

lyett azonban lássuk a tényeket. A kulturális, a közművelődési ismereteket, gyakorlatot alapozó intézmények, nevezetesen az általános iskolák lehetőségeinek gazdagodása nyilvánvaló, tényszerűen igazolható. Az alapszintek oktatásrendszere, szervezete, tartalma olyan, hogy lehetőséget nyújt az újabban felvetődő, változást igénylő követelések realizálására. Az intézmények létezésükkel, jelenlétükkel és tevékenységükkel a szorosabban vett közművelődésben is érdemi hatásokat keltenek. Ideig-óráig meg is tudták azokat őrizni. Tapasztalatom, hogy nagy, esetenként túl nagy az a különbség, amely egy-egy intézmény munkájában jelentkezik. Városi, megyei fenntartás és szakmai irányítás esetén jobbak, a községi tanácsok által működtetett intézmények esetében romlóak a feltételek, egyben a hatások is. A társközségi kisiskola – figyelembe véve összesen lehetőségét –, a heti két-négy órában nyitva tartó könyvtár, a hét végeken is csak hideget lehelő „kulturház” – számuk, az érintett lakossághányad miatt, nem elhanyagolható – gyakorlatilag egy korábbi, harminc-harmincöt évvel ezelőtti művelődési gondolat, minta leromlott hordozója.

A helyzet ismeretében sem abban vélem a kiút megtalálását, hogy a szűkülő anyagiakat „igazságosabban”, vagyis többfelé osszuk el. Ebben az esetben ugyanis a szétaprózódás miatt, a nagyobb, a működőképes intézmények helyzetét rontanánk. Megoldásként az *elosztási gyakorlat társadalmi méretű kiterjesztését* tartom szükségesnek. Vagyis azt, hogy a helyi erő – a társadalmi, a szervezeti, a gazdasági, a tanácsai, az egyéb – együttes erejének figyelembevételé, ésszerű felhasználása jelenti a megoldást, és amelyhez társul külső támogatás a helyi közösség érdekében.

Ennek teljesüléséhez sok feltétel szükséges. Leginkább az akarat. Annak a tudata is, hogy a művelődés napi szükséglet legyen. Ebben az értelemben is érdemes felidézni a művelődési körök, egyesületek eddigi tapasztalatait. A kulturális gyakorlat újfajta törekvései a társközségek némelyikén, s az új lakótelepek egy részén bontakoztak ki. Nézzük az előbbit: itt az irányítás már kezdeményeket talált. Olyan törekvésekkel kellett szembenéznie, amelyek nem nyugodtak bele a közigazgatási perifériális helyzetbe, amelyek egy-egy „lelkes” magatartás vonzerejében nyilvánultak meg. Olyan szándékokkal, amelyek csak részben épültek a település korábbi tradícióira. Ez a magatartás az egészséges „csakazértis” szemlélettel és maisággal társulva – úgy tűnik – életképes és megújuló gyakorlatot eredményezett.

Más a lakótelepeinken meglevő közösségek helyzete. Itt sem nehéz az akaratot, néhány nemes törekvő fiatal, jó irányú szándékát felismerni, amely mozgásba hozta, tágítja a közösség érdeklődését. A hátrányos, vagy annak minősített, sok vonatkozásban elidegenítő panel tartalmában jelen van a pozitívum: a „sok ember egy helyen” motívumhelyzet. Az a tény, hogy cselekvésre itt is van lehetőség. Nem a kibúvót keresem, amikor azt mondom: az akarat megjelenése, helyes iránya, közösségi töltése az anyagiakat – elsősorban a helyi forrásokat – is megteremti. A külső irányultságú és meghatározottságú kapcsolatrendszer helyett tartalmában a közösség belső szokás- és értékrendjére épülő – de nem mindenben, hanem a szükséges mértékben befelé forduló – helyi, lokális művelődési érdeken alapuló, mai gyakorlat bontakozhat ki.

Az intézmények közötti különbség, amely az irányítás különböző szintjei és lehetőségei következtében alakult ki, úgy tűnik, tartósan kíséri életünket. A feszült helyzetet nem a struktúra alján levő intézmények megszüntetésével kell feloldanunk. Ezt a szervezetet továbbra is megtartva, bővítenünk kell egy nagyon fontos vonással: a kulturális alapellátást adó általános iskola mellé

ugyanilyen funkcióval kell felsorakoztatnunk a könyvtárakat, a művelődési otthonokat is. Ezt nem elég mondanunk, hanem az ehhez szükséges feltételeket meg is kell teremtenünk. A feszültség feloldását segítheti, ha a lakosság kulturális kezdeményezéseit, a végrehajtásban is jelen levő részvételét bátrabban szorgalmazzuk. Ez nyilvánvalóan az irányításban is a maitól eltérő gyakorlatot kíván, csak ebben az esetben más minőséget, hatást eredményez. Azt gondolom, ettől, az új magatartás felvételétől, nem szabad és nem is kell tartanunk. A helyi szándék mozgásban tartását a feladataiban *korszerűsített, átfogalmazott gyakorlatú művelődésirányítás* képes megoldani. Az érdekek feltárása és működtetése, a minőség értékelése, a művelődés demokratizmusa, a tolerancia kulcsfontosságú és gondolkodásra kényszerítő fogalmak az irányítás gyakorlatában is.

3. A szakmai-gyakorlati irányítás és a gyakorlatot végzők közötti viszony átgondolása a tartalmi megújulás fontos követelménye. E téren is több megoldásra váró helyzet, gyakran feszültség feloldásával kell szembenéznünk.

Elsőként hangsúlyozom, hogy a szakmai irányító apparátus és az intézményben dolgozók között meglévő, most már tartósan jelenlevő bizalmi válság feloldását kell elvégeznünk. Ismert a szituáció: a mai irányításban dolgozó tegnap az intézményben szorgoskodott. Többnyire jól, ezért került az irányítás valamely posztjára. Körülötte azonban fokozatosan, de egyre határozottabban érezkelhetően „megfagy a levegő”.

A feszültségek forrásai egyértelműek: a mai irányítási gyakorlatban már a követelményekben önellentmondások jelennek meg, az apparátus önállósága, de még inkább önállótlansága, ütközésekhez vezet, amelyekben presztízszerzőpontok alapján születik döntés, és sorolhatnánk még tovább azokat a tényezőket, amelyek végül megteremtik a munkát hátráltató bizalmatlanság légkörét. A bizalmatlanság forrása tehát nem elsősorban „lelki”, hanem a mindennapi gyakorlatban előforduló torzulások, tehát a megoldását is onnan kell kezdenünk.

Vagyis: a ma követelménye szerint működő, a döntéseket hozó szervezet szakmai alapját szükséges erősíteni. Az intézmények a döntés legfontosabb szakaszaiban – az előkészítésben, az elemzésben, a sokirányú dinamizmust is tartalmazó javaslattevésben – vegyenek részt a folyamatban, így a döntést hozók munkájában. Erre a döntéshozóknak legalább olyan nagy szükségük van, mint az intézményeknek, és leginkább azoknak, akikért születnek az új és új elképzelések. A gyakorlat nyelvére lefordítva, a minőségben gyarapodó művelődési területek hatásrendjének, tartalmának befolyásolását csak egységbe foglalt – intézményi és szakigazgatási elemekből álló – irányítási rendszer képes elvégezni, amelyben a személyek jelenléte, részvétele, a részvétel minősége pontosan elhatárolt. Egy példa: úgy gondolom, hogy a könyvtári hálózat általános fejlesztéséhez szükséges érdemi információ származzon a könyvtárból, s azt nem kell „átírni”, hanem mint lényegi motívumot az államigazgatási-szakmai rendszerben elhelyezve, a szakigazgatás szintjén, már új viszonyszámokban, más összefüggések közé helyezve, mérlegelés után kell elkészíteni a döntési javaslatot.

Munkánk lényeges eleme: tudjuk jobban, mi a dolgunk, lássuk annak értelmét, hasznát. Az egységes rendszerben váljon el az intézményi-szakigazgatási tevékenység, és ezzel egyidőben jöjjön létre közöttük a rugalmasabb egység, amely új minőségek kihordója lehet.

A munkavégzés érdekében szükséges, hogy az itt tevékenykedő, történelmi-
leg sem túl régi csoport – a belső, mozgató, minőségi erői mellé – kapja meg
az értelmiséggé váláshoz szükséges külső támogatást is. Életmódjában termé-
szetszerűleg, de ezen túlmenően: ösztöndíjak, pályadíjak révén, s más módon
is kapjon lehetőséget, ösztönzést az érdemi munkára.

Az irányítás számára, azt gondolom, fontos feladat, hogy azok, akik a dön-
tések meghozatalában és végrehajtásában részt vesznek, úgy tehessék azt, hogy
a szükséges főbb feltételek meglegyenek, a változó kor követelményeinek meg-
felelően fejlődjenek.

4. Olvasmányaimból úgy emlékszem, a karavánnak – volt legyen az sivatagi,
sarkkutató expedíció, vagy más – ahhoz, hogy kitűzött célját elérje, erőit,
eszközeit menet közben gyakran át kellett csoportosítani. Alkalmazkodnia kel-
lett környezetéhez, vagy a várt, a várható változásokra kellett felkészülnie.
Meggyőződésem, hogy a kulturális irányítás, az intézmények kapcsolata jelle-
mezhető a jó munkamegosztáson alapuló karaván sokszínű életével. A nyolc-
vanas évek társadalmi méreteiben, így a kulturális gyakorlatban is, az átren-
deződés korszakaként minősíthető. Az ezredforduló felé haladva, a szocialista
építésben elmélyülve, nekünk is szükségünk van arra, hogy gyakorlatunk meg-
csontosodott vagy friss elemeit szembesítsük a valósággal, előrehaladásunk
érdekében. Mert abban biztos vagyok: a karaván csak előre haladhat.

SZERŐCZKI BERTALAN

Önszervező közművelődést! *

Székebb hazám, Nógrádsípek, közművelődési helyzetéről szeretnék szólni.
Ez a település Varsány társközsége. E két falu közös tanácsának vagyok el-
nöke.

Milyen körülmények között dolgozunk?

Varsány 2000 lakosú település Nógrád megyében. A munkaképes korú lakosság 65
százaléka ingázik. A lakosság 26 százaléka fiatal, 20 százaléka nyugdíjaskorú. A köz-
ségben közel 100 főiskolát, egyetemet végzett szakember dolgozik, de meghatározó
többségük „bejáró”, nem helyben lakó. A közművelődési intézmény 360 négyzetmé-
teres, melyben helyet kap minden nagytermi rendezvény és kiscsoportos fog-
lalkozás. Ebben az épületben működik a könyvtár is. A szakmai munkát két
főfoglalkozású (egy népművelő, egy könyvtáros) látja el, váltakozó sikerrel.
Mindkét személy képzés nélküli. Bár a lehetőségek szűkösek, azokat is
alig tudjuk kihasználni. Végzett vezető részére lakást is tudnánk biztosítani,
ennek ellenére nincs jelentkező. Székhelyközségünk tehát tipikus helyzetűnek
mondható. Nem úgy a társközség.

---

* Elhangzott 1985 végén, a művelődési otthonokról tartott országos tanácskozáson.

Nógrádsipeken közel 1100 fő él. A munkaképes korú lakosság közel 80 százaléka „kijáró”. A lakosságnak csupán 16 százaléka fiatal; a nyugdíjaskorúak aránya 26 százalék. Az alsó tagozatos gyermekek oktatásához két tanterem áll rendelkezésre. A négy helyben dolgozó és lakó értelmiségi nem vállalta az intézmény vezetését. A három kis és egy nagy helyiségből álló létesítményünk működtetési gondjai évről évre súlyosbodtak.

Legfontosabb községpolitikai feladatunk községeink népességmegtartó és -eltartó képességének fokozása, mely a lakosság döntő többségének igényével találkozik. Ahhoz azonban, hogy a falun élő emberek jól érezzék magukat, hogy ne vágyódjanak el faluról, hogy lakóhelyükön megmaradjanak, nem elég csupán útról, járdáról, villanyról, alapvető közszükségleti cikkekről, óvodáról, iskoláról gondoskodni. Szükség van a lakosság szórakozását, művelődését, hobbi-ját kielégítő létesítményekre, rendezvényekre is. Mindegy, hogy hogyan hívják, csak legyen egy olyan hely, ahol az emberek, ha rövid időre is, összejöhetnek. Találkozhatnak barátaikkal, kollégáikkal, ismerősökkel, rokonokkal, különböző érdeklődésű emberekkel.

Hogy ezt milyen intézményi formában, milyen tartalommal, milyen módszerekkel lehetséges megoldani, az sok mindentől függ. Tárgyi, anyagi, személyi feltételre gondolok elsősorban. Viszont az előzetes vitaanyagban és másutt is megfogalmazott optimálisnak tekinthető feltételeket, főleg kis településeken, még nagyon hosszú időn keresztül nem fogják, fogjuk tudni biztosítani. Ezek tények. Ezért kell feltennünk a kérdést: ha nem rendelkezünk optimális feltételekkel, nem is végezhetünk tartalmas közművelődési tevékenységet? Ha így gondolkodunk, csakis hibás következtetésre juthatunk. Más kiindulópontot kell találnunk, ami a következő: nem kell az emberek helyett gondolkodni, csupán igényeiket kell kielégíteni, ennek feltételeit kell gyarapítani. A közművelődési szakembereknek az a feladatuk, hogy megtalálják a módszereket, hogyan tudják az embereket igényességre, művelődésre nevelni.

És mi a teendő, ha nincs szakember, irányítást vállaló értelmiségi? Ez az amiért valójában szót kértem. Nógrádsipek társközség tapasztalatát szeretném közreadni.

1984 őszének egyik napján a nógrádsipeki lakosok „küldöttséget delegáltak” a közös tanácsra és kérték, hogy csatlakozhassanak ahhoz a felhíváshoz, melyet a KISZ megyei bizottsága, később a HNF bizottsága és a megyei művelődési központ tett közzé. Természetesen a nógrádsipekiek kezdeményezését lelkesedve támogattuk. A szervezést a Hazafias Népfront helyi bizottsága vállalta, KISZ-tagok segítségével.

Falugyűlés-jellegű összejövetelen három működési módot kínáltunk fel. Megindult a szervezés. Alig két héten belül 37 fő tartotta meg a művelődési kör elnevezésű irányítótestület alakuló ülését. Mára a körnek 127 tagja van, a lakosság 11 százaléka, többségük fiatal, de csatlakozott a 73 éves „népzenész”, a 84 éves községi „nótafa”, több tsz-tag, munkás, és érdekes módon az értelmiségiek is.

Megvalósult amit hagyományos formában nem tudtunk biztosítani. Lett vezetője az intézménynek: a helyi aktívák, a helyi társadalom kollektívája. Ha a kezdeményezés a művelődési kör létrehozására bármely párt-, tanácsi vagy gazdasági szerv vezetőjétől indult volna, az a gyanúm, nem sikerül megvalósítani. E településen az önszervező közösségi erőnek, az alulról jövő kezdeményezésnek mindig nagyobb hatása volt.

A közgyűlés tagjai sorából kilencfős vezetőséget választott. Olyan személyek

kerültek a vezetőségbe, akik nagy tekintélynek örvendenek a községben. A vezetőség havonta ülésezik. Döntéseiket nagy-nagy viták után többségi szavazattal hozzák. A művelődési körnek maguk alkotta működési szabályzatuk van, melyben megfogalmazásra került, hogy a HNF keretében működő közösség, mely jogi személy, és a HNF gazdálkodására irányadó szabályok szerint tevékenykedik.

Tevékenységet a következők szerint rögzíti: a község érdeklődésének megfelelő kulturális programok szervezése; a művelődési körön belüli érdeklődésnek megfelelő csoportok működtetése; a község kulturális hagyományainak ápolása; a helyi művelődési tevékenységhez kapcsolódó községpolitikai célkitűzések támogatása; a helyi környezetvédelmi feladatokhoz társadalmi támogatás szervezése; társadalmi-politikai ünnepekhez műsorszervezés, -szerkesztés, lebonyolítás.

Nem „különleges” célok ezek! A feladatok döntő többsége a hagyományosan működtetett klubkönyvtár keretében is megvalósulhatott volna. A községi közös tanács és a művelődési kör között együttműködési megállapodás jött létre, amely alapján a művelődési kör használatába – nem kezelésébe! –adtuk a klubkönyvtárat és a hozzá tartozó eszközöket. Mindez közel sem biztosít optimális feltételeket.

A közös tanács látja el az intézmény fenntartásával kapcsolatos feladatokat. Saját költségvetésben biztosítja a fűtéssel, takarítással, világítással, karbantartással, szükség szerinti felújítással összefüggő pénzügyi kiadásokat. Tiszteletdíjat fizet a művelődési kör a titkárnak, aki az adminisztrációs feladatokat látja el. Tiszteletdíjat fizet a hagyományörző Röpülj páva kör vezetőjének. Munkabért fizet a takarítónak. A fentiekkel kapcsolatos kiadásokat évente állapítjuk meg. Ha a megállapodásban rögzített összeget túllépi a művelődési kör, azt saját bevételéből kell fedeznie, a többletbevételt tetszés szerint felhasználhatják. A közös tanács minden évben előre meghatározott összeget biztosít kifejezetten a rendezvények támogatására.

A művelődési kör bevételi forrásai: a tagok önkéntes befizetései; az éves tagdíj, mely 100 Ft; támogató szervek befizetései; rendezvények. A tagok évi három alkalommal szabadon választott rendezvényt ingyen látogathatnak, a további rendezvényekre jegyelvételi elsőbbséget élveznek.

Az 1984-ig meglévő csoportok (a Röpülj páva kör, a szabás-varrás tanfolyam, az idősök klubja) mellé szinte gomba módra alakultak a kisebb-nagyobb csoportok: színjátszó kör, história kör, néptánckör, tánciskola, német nyelvtanfolyam. Új formájú rendezvények honosodtak meg: teaház, hóvirágtúra, májális-juniális, községi művelődési napok, amatőrfilm-készítés. Egy-egy csoport bemutatkozása, programja szinte népünnepély a községben. A mozgósításra újabban alig kell figyelmet fordítani.

Nógrád megyében még öt másik község kezdte el a művelődési otthon vezetőségnek társadalmisítását. Nem állítom, hogy a nógrádsipeki példa minden településen, minden intézményben meghonosítható. Csupán azt szerettem volna érzékeltetni, hogy nemcsak a hagyományos irányítási formák mellett lehet közművelődési tevékenység.

Úgy vélem, a községben időben észrevettük, hogy az emberek szeretnék képességeiket, egyéni sajátosságukat valamilyen módon kifejezni. Az önmeg-

valósítási törekvés az emberi tevékenység – példában a közművelődés – egyik mozgatója lett. Ez nem lehet magánügy. Az ember számára az egyik leglényegesebb dolog, hogy ő mások számára fontos legyen. Fontos legyen az, amit ő csinál, fontos legyen személye, hiszen az egyén kiteljesedése függ a szűkebb környezet törekvéseitől és értékeitől. A községben egy szűkebb csoport felismerte az önszerveződés lehetőségét és magához ragadta a kezdeményezést, s követőkre is találtak. Így válhatott újra élővé a népzene, a népszokásokat újra felelevenítik, a falusi muzcális értékeket jobban megbecsülik. A művelődési kör hozzájárult ahhoz, hogy egyre több emberben alakuljon ki, illetve szélesedjék a művelődés, a társas együttlét igénye, a „csináld magad” mozgalom átfogalmazott variánsa, a „szervezd magad”!

Vitányi Iván gondolatával zárom hozzászólásomat, melyet mi, falun élő emberek, a jelenlevők figyelmébe ajánlunk: *„Naiv dolog volna úgy képzelni a kultúra »terjedését«, hogy először szigorú sorrendben nagy épületeket és nagy kultúrát teremtünk a nagy központokban, majd fokozatosan kisebbeket a kisebbekben. Nincs ilyen fokozatosság...”*

A társadalmisítás általam elmondott formája, eddigi tapasztalataink szerint, újabb közösségi erőket mozgósított.

Többen megkérdezték tőlem, miért támogatom az önszervező közművelődést, egyáltalán a közművelődést? Szerintem igen fontos az, hogy Nógrádban, az országos kéktúra útvonal mellett fekvő, hegyek közé ékelődött kis faluban jól érezzék magukat az emberek, megmaradjanak szülőfalujukban.

KORILL FERENC

A reformoknak is megvan a maguk sorsa ?

Ha egy film főcímében azt olvashatja a néző, hogy a mű nem hiteles események alapján készült, a szereplő személyek és minden cselekedetük a fantázia terméke, akkor biztos lehet az ellenkezőjében. Ezek után határozottan állítom, hogy véletlenül választottam bevezetőnek az alábbi idézetet 1968-ból, és a benne foglaltaknak semmi köze a mai valósághoz. Tehát: *„Nem gyanú immár, hanem bizonyosság, hogy a filmátvétel, a -forgalmazás egész rendszerre korszerűtlen, s réges-rég megérett az alapos reformra”*. A szerző – szintén véletlenül – B. Nagy László szerint mindezt *„semmi mással nem magyarázhatjuk, mint az ötvenes évek igényeiből mért moziservezet, az átvétel, a forgalmazás és a bemutatás strukturális avultságával, egy monopolisztikus séma és a mai művelődéspolitikai igények közti fáziseltolódással.”*

De félre a fantazmagóriákkal; lássuk inkább az 1980-as évek forgalmazási reformjának *filmjét*, amely nem hiteles események alapján készült, s a szereplők és minden cselekedetük a képzelet szüleménye. . .

1. kép

„SZAKADÉK”

1983 végén – talán a bevezetőben idézett reformgondolatok 15. születésnapja tiszteletére – megindult valami a filmforgalmazásban. A helyzet ugyanis – bár a másfél évtized történelmi időmértékkel csupán másodpercnyit számít – kritikussá vált.

Ennek oka egyrészt, hogy az intenzív, demokratikus és innovatív pályára állított magyar társadalom fejlődésében egyre anakronisztikusabbá lett az e tulajdonságokat lényegében nélkülöző filmforgalmazás. Másrészt mozdulatlansága miatt pozíciója kedvezőtlenebbé vált a társadalom változó tömegkommunikációs rendszerén belül is. Harmadrészt elhatalmasodott korábbi betegsége, a „tudathasadás”, amelyet *Csepeli György* az alábbi szemléletes módon ír le: *„egyfelől szelmalombarcra kényszerül a közönség »nevelése« érdekében, s a legváltozatosabb praktikákkal, ha kell »holt lelkeket« toborozva igyekeznek az »értékes« filmek esetén magas nézőszámot produkálni, másfelől tisztában van azzal is, hogy mindezen tevékenysége csak akkor lehetséges, ha a közönségnek is juttat valamit, újratermelve és kielégítve ezáltal azt az ízlést, ami ellen badakozni bivatottnak tekinti magát.”*

1/a kép

„ESZMÉLÉS”

Ebben a helyzetben – mint az a felülről kezdeményezett reformokra általában jellemző – a filmszakma vezetése, többé-kevésbé pontosan látva a várható (és növekvő) feszültségeket, még azok teljes kiéleződése előtt kísérlete meg a változtatást; meghirdette és 1984 januárjától bevezette a filmforgalmazás reformprogramját.

Ennek eredeti célkitűzése szerint *„1985 közepére kell, hogy összefussanak a párhuzamosan – vagy részben máris együttfutó szálak. Ez a feltétele annak, hogy a következő tervciklusban már megreformált tartalmi és működésbeli mechanizmusok, illetve feltételrendszer mellett kezdbessük el – pontosabban folytathassuk – az átmeneti folyamat tudatos felgyorsítását, filmterjesztésünk egészének egy új, minőségi szintre történő emelését.”*

Ma már benne vagyunk a „következő” tervciklusban, tehát kötelező értékelni a kialakult helyzetet és következményeit.

2. kép

„ALMODOZÁSOK KORA”

Már az első fokozat „begyűjtásakor” felmerült a kérdés, hogy jogos-e a filmforgalmazás reformjáról beszélni az 1984-ben bevezetett változtatások kapcsán. Az ugyan kétségtelen, hogy ez a program szándékában csak néhány tartalmi kérdésre, illetve az ezek szabályozását szolgáló mechanizmusokra koncentrált és érintetlenül hagyott számos fontos tényezőt, például az intézményrendszer struktúráját. De mégis eltalálta a forgalmazás „epicentrumát”, tehát reformjellegű változások lehetőségét adta a filmek műsorpolitikai kategóriába sorolása, az eredménymérés és -értékelés, valamint az érdekeltségi és ösztönző rendszer módosításával.

2/a kép

„REFORMGONDOLATOK”

Az új, értékorientált forgalmazás alapja, hogy a korábbi hárommal szemben

a kilenc műsorpolitikai kategóriában árnyaltabban lehet kifejezni a filmek tényleges értékét, illetve a film különböző – használati, csere és művészi – értékdalainak létét. Gyakorlati érvényesítését az „új” típusú működési támogatás tette lehetővé azzal, hogy már nem kellett meghatározott és mindig növekvő (!) számú „értékes” filmet, illetve nézőt (vagy „holt lelket”) produkálni a forgalmazó vállalatok anyagi létezéséhez. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az új besorolások tükrözhetnék azt a ténytet, miszerint a valóságban – a hazai és a külföldi filmgyártásban egyaránt – az értékszférák aránya folytonosan alakul; hol kedvezőbben, hol kedvezőtlenebbül.

Természetesen az új kategóriarendszeren sem lehet számon kérni egy – egyébként nem létező – tudományos filmtipológia minden ismérvét és az örökkévalóságnak szóló esztétikai minősítést. „Csak” itt és most érvényes műsorpolitikai kategóriaként kezelhető, ami elsősorban a filmenkénti – a működési dotáción túli – támogatás mértékét szabályozza és eligazít bizonyos forgalmazási kérdésekben. Az új eredménymérés és -értékelés – egyben az egész rendszer – kulcsa az ún. *szintetikus műsorpolitikai mutató*. Ebben meghatározó a film eszmei-művészi és forgalmazási értéke, míg a korábban szinte kizárólagos értéknek tartott *nemzeti bovatartozás* ennek alárendelve van jelen. Következetes alkalmazásával megszűnhet a „több magyar és szovjet filmet néző = jó műsorpolitika” képtelensége, és helyébe valóságos értékorientáció, illetve annak mérése kerülhet, hogy az adott időszakban milyen a filmek forgalmazási hatékonysága. (Zárójelben, de nem mellékesen, nehogy félreértés essék: a nézőszám maximalizálására irányuló törekvések éppen a magyar és a szovjet film igazi értékeinek ártottak a legtöbbet!)

Az új mutató nagy érdeme, hogy lehetővé tette az elmozdulást a hagyományos műsorpolitikai értékeléstől. Ennek alapján a forgalmazó vállalatok kialakíthattak egy megalapozottabb, sajátosabb műsorpolitikai elképzelést és gyakorlatot. Az érdekeltségi és ösztönzési rendszer megváltoztatásának legfőbb pozitívuma, hogy nemcsak szavakban, hanem ténylegesen is megteremtette a szórakozás művelődéspolitikai elismerését (ezzel mintegy eredeti jogaiba helyezve vissza a mozit), valamint a korábbinál jóval több, valóban értékes film esetében teremtett közvetlen érdekeltséget a vállalatok számára. Mindezzel végre gyakorlati lehetőségé vált az értékes filmek egyéni kezelése, a szakmailag megalapozott válogatás.

Összegezve: a változások valóban új minőség felé mutattak. Az 1984-es év kedvező eredményei pedig – amelyek egyébként nagy részben a hagyományos rendszer erőtartálékainak mozgósítása révén születtek – viszonylag jó „szabadságfokot” biztosítottak a reformfolyamatok továbbviteléhez. A tapasztalatok elemzése és a második fokozat „begyűjtása” pedig az éppen *Salgótarjánban* rendezett országos filmforgalmazási tanácskozásra várt 1984 végén.

3. kép

„MEGÁLL AZ IDŐ”

A salgótarjáni fórumon még joggal fogalmaztak úgy, hogy a rendszer működőképes, a korábbi helyzethez képest jó irányú elmozdulásokat eredményezett. Változtatását 1985-re nem javasolták a résztvevők, éppen hatásainak, lehetőségeinek pontosabb értékelése, a módosítások megalapozottabb előkészítése érdekében. Ez az állásfoglalás a realitásokat tükrözte és esélyt adott a folytatásra. Azzal együtt, hogy négy kedvezőtlen jelenség már akkor feltűnhetett a figyelmes szemlélőnek.

1. A forgalmazó vállalatok (20+1) közül mindössze néhány – például Hajdú és Zala mélyebb gyökerekkel, míg Nógrád repülőrajttal – használta ki tudatosan a reform adta játékeret. 2. A túlhangsúlyozott versenykövetelmény – valós versenyhelyzet és -feltételek híján – bizalmatlanságot és felesleges feszültséget gerjesztett. 3. Felütötte fejét a „szabályozó voluntarizmus”, mintha a film és közönség viszonya – akár a *Játsszunk okosan!* társasjátékban – csak a mi játékszabályainktól és „dobásainktól” függene. 4. Tovább nyílt az olló a műsorpolitikai törekvések, célok és a feltételek között.

Ezek után – bár a filmforgalmazás 1985-ben is jó évet zárt – a reform 1986 elejére korrekcióvá szelídült, sőt felemás bevezetése magában hordja a viszsza rendezési folyamat lehetőségét, rosszabb esetben szükségszerűségét.

3/a kép

„FALAK”

Ennek okai alapvetően három csoportba sorolhatók: a bevezetett tartalmi-működésbeli változtatások alkalmazásának következtelenségei; a kibontakozáshoz, a folyamatok irreverzibilissé tételéhez elengedhetetlenül szükséges további lépések elmaradása; nincs átfogó és kivitelezhető szakmai program, amely a film teljes intézményrendszerét reálisan „újragondolja” a társadalom megváltozott kommunikációs rendszerében.

Az első csoportba sorolt tényezők közül a legjelentősebb, hogy nem történt meg következetesen a filmforgalmazásban ható régi felfogások elméleti és gyakorlati kritikája, ezért a voluntarisztikus műsorpolitika, a látszateredmények elfogadása, sőt támogatása, nem tűnt el erről a területről.

Az új műsorpolitikai értékelési rendszer lehetséges előnyei sem érvényesültek, mert éppen az irányítás húzta be a „féket”. A kísérletinek nevezett '84-es évben még elfogadható a hagyományos és az új műsorpolitikai mutatók (nem éppen békés) egymás mellett élése. 1985-re azonban több volt, mint hiba a hagyományos műsorpolitikai mutatók bázisszinten történő előírása, sőt a szintetikus mutató (természetével ellenkező) hasonló jellegű kezelése. A két minősítési rendszer lényegét tekintve ugyanis kizárja egymást és itt húzódik az extenzív, illetve az intenzív fejlesztés, másképpen a korrekció, illetve a reform határa. Ebben az esetben egy közvetlen (vélt, vagy valós) művelődéspolitikai érdekre épülő, de a reform szempontjából helytelen döntés született, aminek diszfunkcionális következményei végül is akár közvetlen művelődéspolitikai összefüggésükben is károsak lehetnek. A mennyiségi mutatók túlhajtása ugyanis megzavarta a valódi értékorientációs törekvéseket és a természetes erősítő hatásokat – fellépett a tömegkommunikációban jól ismert „bumerángineffektus”. Végül, de nem utolsósorban, az irányítás magatartása elbizonytalanította a reformprogramot vállalókat, illetve igazolni látszik a konzervatív megoldások híveit, mert így lényegében csak az történik, hogy a voluntarizmust „tudományosabban”, árnyaltabban – mázsa helyett patikamérlegben – csináljuk.

A második csoportba tartozó tényezők között meghatározó, hogy változatlan maradt az intézményi-szervezeti struktúra. A filmforgalmazás egész rendszere korszerűtlen, monopolisztikus sémára épül, s a kialakult szervezetrendszer konzerváló ereje már szociológiai közhely...

A filfterjesztési reformprogram bevezetési kísérlete során (is) igazolódott: ha változatlan intézményi-szervezeti struktúrával és kapcsolatrendszerek mellett igyekszünk a reformprogramot megvalósítani, akkor ez a mennyiségi szemléletű, stabilitásra orientált szervezetben elsősorban nem az új, ésszerű

lehetőségek kiválasztódásához, az alkotó (de egyben kritikai) viszonyokhoz, hanem a rendszer megmerevedéséhez, az új utakat elzáró védekezési taktikák és stratégiák kiépítéséhez vezet.

A harmadik tényező, hogy nincs olyan átfogó program, amely biztosítaná a mozi-tévé rendszerből a mozi-tévé-video rendszerbe történő átlépés műszaki, gazdasági, szervezeti és társas értelmezett műsorpolitikai követelményeit és feltételeit. Természetesen a mozi-tévé-video rendszer új kommunikációs minőség és ennek kiépülése az egész filmszakmát is új helyzet elé állítja. (A filmszakma egészéről van szó, hiszen a filmforgalmazás értelmes fejlesztése nem képzelhető el a gyártási szférától függetlenül. Ez pedig ugyancsak korszerűtlen; az éppen soros átszervezések pedig legfeljebb „tüneti kezelésként” értékelhetők. A megoldás csak egy egységes – a filmgyári és tv-s erőket egyesítő nemzeti filmgyártás lehet.) Ez a feladat csak rendszerszemléletű közelítésben, nyitott és kooperatív integrációmódok alapján valósítható meg; ehhez azonban az alrendszereknek is ilyenné kellene válnia. Megvalósításához azonban megfelelő stratégiánk csak részben van, taktikánk pedig nincs.

A helyzet megváltoztatásához jelentős anyagi és szellemi tőkebefektetés szükséges, aminek elmaradása ma időzavart és lépéshátrányt jelent, holnap pedig behozhatatlan lemaradást. Mert követelményként nem egyszerű átállásról, átmeneti zavarok kiküszöböléséről van szó, hanem a filmterjesztés működési, cselekvési és irányítási rendszerének gyökeres átalakításáról; a jelenlegitől elvilág különböző rendszer megteremtéséről, amelynek célkitűzései már nem az „ugyanabból többet vagy kevesebbet” alapon fogalmazódnak meg.

4. kép

„TE RONGYOS ÉLET”

Végül, de nem utolsósorban: a filmterjesztési reformprogram sorsa (kicsiben) kísérteties hasonlóságot mutat az 1968-as gazdasági reforméval. Első szakaszban itt is nyilvánvalóvá vált, hogy a filmterjesztés intenzív típusára történő átrérés elkerülhetetlen. Az átrérés megindult, egy olyan időpontban, amikor az extenzív típus még viszonylag elfogadhatóan funkcionált, de a mélyreható és felelős elemzés arra vallott, hogy a csúcsponton régen túljutott.

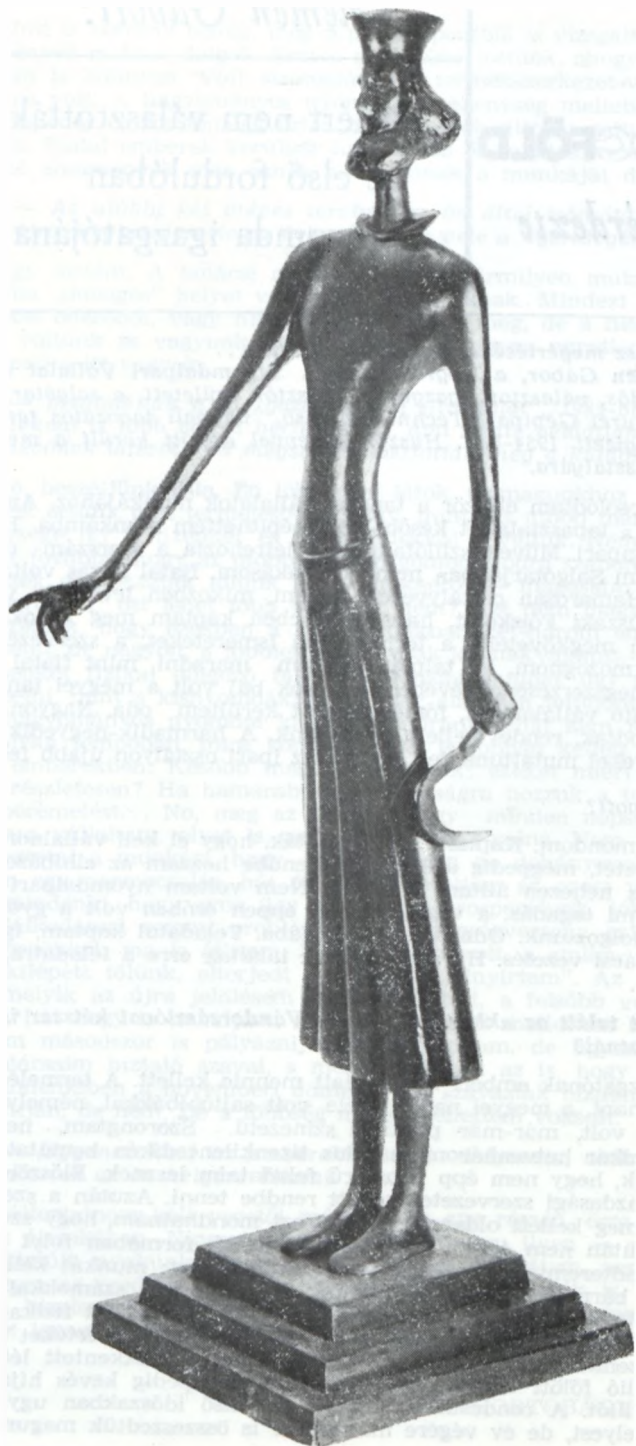
Minden szempontból ez volt az utolsó elfogadható időpont a változások fokozatos (konceptiózus és következetes) bevezetésére. De ma már látjuk, gondot jelent, hogy a filmszakmai közvélemény még nincs meggyőződve a változás elkerülhetetlenségéről; ezért ellenáll vagy fékez. De következtetlenségével fékez a reformot indító vezetés is, hiszen működésbe lépnek korábbi reflexei és gyakorlatilag nem látja be, hogy lehetetlen minden korábbi eredményt (vagy annak vélt látszatot) „szent tehékként” kezelni. „Egyoldalú” a reform, mert jószerével csak három – bár alapvető – tartalmi kérdésre koncentrálna és a működési feltételek és mechanizmusok, illetve az intézményrendszer kérdéseit nem érinti. Zárva a sort: „befagynak” az érdemi szakmai viták a reformot illetően.

4/a kép

„NINCS IDŐ”

És a végeredmény – ami költői kérdésként is megfogalmazható – lehet-c-más, mint az, hogy a tényleges reform bevezetése elkerülhetetlen, de holnap sokkal több kényszerítő tényezővel kell szembenézni mint tegnap vagy ma.

VÉGE?

Miért nem választották meg
az első fordulóban
a nyomda igazgatójának?

A válasz megértéséhez kezdjük az elején...

*Kelemen Gábor, a Nógrád Megyei Nyomdaipari Vállalat idén ötven-
esztendő, választott igazgatója. Pásztón született, a salgótarjáni Strom-
feld Aurél Gépipari Technikum első, nappali tagozatos tanulói között
érettségizett 1954-ben. Huszonhat évvel ezelőtt került a megyei tanács
ipari osztályára.*

— Itt kapcsolódtam először a tanácsi vállalatok munkájához. Annak a négy
esztendőnek a tapasztalatait később jól beépíthettem munkámba. Hatvannégy-
ben az Üvegipari Művek szülőfalumban létrehozta a szerszám- és készülék-
gyárát, nekem Salgótarjában nem volt lakásom, fiatal házas voltam, hát ha-
zamentem. Hamarosan osztályvezető lettem, miközben levelezőn végeztem a
Gépipari Műszaki Főiskolát, hatvankilencben kaptam meg az oklevelem. Új
munkaköröm megkövetelte a technológiai ismereteket, a szervezésben otthon-
osan illett mozognom, ha talpon akartam maradni, mint fiatal káder. Az
oklevelem megszerzésének évében már sok baj volt a megyei tanács vegyes-
ipari és javító vállalatánál, főmérnökként kerültem oda. Nagyon zűrös álla-
potok uralkodtak, rendet kellett csinálnunk. A harmadik-negyedik évben már
jó eredményeket mutattunk fel, amikor az ipari osztályon újabb feladatot kap-
tam.

— *Kapott?*

— Ahogy mondom. Kaptam. Azt mondták, hogy el kell vállalnom a nyomda
igazgatói tisztét, mégpedig azért, hogy rendbe hozzam az elhibázott dolgokat.
Két okból is nehezen álltam kötélnek. Nem voltam nyomdaipari szakember,
meg aztán, mi tagadás, a vegyesiparnál éppen erőben volt a gyümölcs, ami-
ért annyit dolgoztunk. Ódzkodtam, de hiába. Feladatul kaptam, így döntött a
párt- és tanácsi vezetés. Ha alkalmasnak találtak erre a feladatra, akkor meg
kell csinálni.

— *Mit talált az akkor már Vörös Vándorzászlóval kétszer is kitüntetett
vállalatnál?*

— Az igazgatónak emberi hibái miatt mennie kellett. A termelési eredmény
vészesen zuhant, a megyei napilap tele volt sajtóhibákkal, némelyik meglehe-
tősen súlyos volt, már-már politikai színezetű. Szorongtam, nem tagadom.
Tudtam, amikor hetvenhárom március tizenkilencedikén bemutatattak jövőndő
kollégáimnak, hogy nem épp népszerű feladataim lesznek. Először is a nyom-
dát, mint gazdasági szervezetet kellett rendbe tenni. Azután a személyi problé-
mákat is meg kellett oldanom. Nézze, azt mondhatnám, hogy szükséghelyzet
volt, így azután nem épp a legdemokratikusabb formában folyt a minél ha-
marábbi rendteremtés. S rögtön a harmadik dolog: munkát kellett szerezni,
bárhonnan, bármit, hogy dolgozhassunk. Nem akarom számokkal untatni, de
néhány óhatatlanul fontos. Hetvenkettőben kétszázhuszonöt fizikai és hatvan-
négy „nem fizikai” negyvennégy és fél milliós termelési értéket produkált, a
nyereség tizenkétfélmillió volt. Hetvenötben — már csökkentett létszámmal —
ötvenhétmillió fölött termeltünk, a nyereségünk pedig kevés hiján elérte a
tizennégymilliót. A rendcsinálás évében, az első időszakban ugyan visszaes-
tünk valamelyest, de év végére már akkor is összeszedtük magunkat.

— *Néhány embernek tehát mennie kellett.*

— Volt is botrány belőle, még a pártközpontból is vizsgálták az egyik ügyet, de a tények makacs dolgok. Szóval egyenesbe jöttünk, ahogy mondani szokták, ha nem is könnyen. Volt stratégiánk: a termékszerkezet-váltás már nagyon időszerű volt. A hagyományos nyomdai tevékenység mellett zöld utat adtunk az öntapadós címke tömeggyártásának, aminek úttörői voltunk bizonyos értelemben. Fiatal emberek kerültek funkciókba és sokat követeltünk tőlük, a következő eredmények már ennek a csapatnak a munkáját dicsérték.

— *Az utóbbi két ötéves tervben az ön által irányított vállalat újra és újra megkészserezte az árbevételét, s vele a nyereségét is.*

— Így történt. A tanácsi nyomdák közül bármilyen mutatót is vizsgálunk, évek óta „dobogós” helyet vívtunk ki magunknak. Mindezt úgy, hogy fejlesztéseinket önerőből, vagy hitelből valósítottuk meg, de a hiteleket mindig képesek voltunk és vagyunk visszafizetni. Mi ingyen egyetlen fillért sem kaptunk, mióta itt vagyok.

— *Megtalálták a jó „gazdálkodási útvonalat”, 1985-ben tizenhat százaléknál is több volt a bérfejlesztés, ami szinte példátlan. Minden rendben lévőnek látszik, önt mégsem választották meg a küldöttek novemberben.*

— Jó, beszéljünk róla. Én több okot látok. Önmagunkhoz képest csekélyebb fejlődést értünk el a termelésben tavaly, mint azt utóbb már megszoktuk, bár a nyereséget így is tizenkét és fél százalékkal növeltük. Nemi bizonytalanságot okozott továbbá, hogy az utóbbi időben gomba módra szaporodnak a kisnyomdák, ezek elszípkázták tőlünk a jó munkaerőt — magasabb bérért. Az emberek morogtak: ott lehet több pénz, itt nem? Azt nem magyarázta el senki a dolgozóknak, hogy ezekben a kisnyomdákban két-három embert kell csupán megfizetni, de nagyon, a többiek éppen csak kapnak valamit. Itt viszont a kétszázötvenkét fizikai dolgozó fele szakmunkás, mindet úgy nincs módunkban megfizetni, mint a kisnyomdákban. A piac alaposan felüdött, kisebb a kereslet a hagyományos nyomdai kapacitások iránt, tehát nem fejlődhetünk évről évre olyan tempóban, mint korábban. Ezt is jobban kellett volna tudatosítani az emberekben. Később maguk mondták: ezeket miért nem ismertettük velük részletesen? Ha hamarabb nyilvánosságra hozzuk a tervezettnél magasabb béremelést... No, meg az is igaz, hogy minden népszerűtlen feladatot magamra vállaltam, olyat is, amit nem kellett volna. Nem az én dolgom figyelmeztetni a munkást, hogy tiltott helyen ne dohányozzék! Volt a géptermében egy normacsálás, hát én végigbüntettem az egész vonalat! Azt gondolta mindenki, hogy sima ügy ez, szépen prosperálunk, jók az eredmények, a gazdálkodással semmi probléma. Nem szépségverseny ez! Összezőrdültünk a főmérnökkel, ma is állítom, hogy igazam volt, s amikor saját elhatározásából kilépett tőlünk, elterjedt a pletyka: „kinyírtam”. Az előkészítő bizottság, amelyik az újra jelölésem mellett döntött, a felsőbb vezetéssel egyetértésben, hát hogy is mondjam, nem korteskedett mellettem kellőképpen. Nem akartam másodsor is pályázni, csalódott voltam, de ugyanakkor jólestek a munkatársaim biztató szavai, s mellettem szólt az is, hogy meglepetést kellett mindenkiben a novemberi döntés: nem szavaztak bizalmat. Igaz, egy szavazat híján, de nem. De a többség mégis mellettem voksolt.

— *Ugyanazokkal az emberekkel kell dolgoznia, akik korábban mást akartak az ön helyére ültetni...*

— Változtatnom kell vezetői módszereim egy részén, erre jutottam azokon a rossz éjszakákon. Nincs idő — az alkatom sem ilyen — sérelmeken meditálni. Elmúlt, nyakunkon a temérdek munka. Mondtam, nem szépségverseny ez, engem az eredmények után ítélnek meg a dolgozók is, tehát dolgoznom kell. A bizalomról pedig annyit, hogy negyven küldött január végén harminchét igennel szavazott rám, csupán három nem volt a cédulákon. Nekem ez elég.

HORTOBÁGYI ZOLTÁN

„Az Élet a Történelem tanítómestere”

Belitzky János, a Nógrád megyei munkásmozgalmi múzeum, a mai Nógrádi Sándor Múzeum elődjének nyugalmazott igazgatója. 1909-ben született Losoncon. Életének jelentős részét Nógrádban töltötte. Minden más adat beszélgetésünkéből derül ki.

- Egyszer említetted nekem, hogy fiatalkorodban kitűnő emberekkel, kiváló történészekkel kerültél kapcsolatba Nógrád megyében. Többek, köztük Miskolczy-Simon János és Niedermann Imre vármegyei főlevéltárnokok, valamint Dornyai Béla és Fayl Frigyes középiskolai tanárok élete még feldolgozatlan. Milyen hatással voltak rád, a pályádra, az egyéniségedre?*

Az 1914-ben elesett *Miskolczy-Simon*nak csak a két kislányát ismertem, akik 1920-ban Balassagyarmaton játszótársaim voltak. Utódja *Niedermann* leit, aki 1944-ben, meg nem állapított körülmények között, eltűnt. Vele Budapesten és Gyarmaton is többször találkoztam. *Dornay* és *Fayl* Salgótarjánban voltak gimnáziumi tanárok. Velük itt találkoztam. *Niedermann*al és *Dornay*val leveleztem is. A rám gyakorolt hatásuk abban nyilvánult meg, hogy szakmai vonatkozásokban nem távolodtam el a megyétől. *Niedermann* Imre kiváló levéltáros volt és lelkiismeretes kutató. A régi nógrádi életről írt és 1942-ben kiadott tanulmánya hiányt pótló mű még ma is. *Dornay* történelem- és földrajzkutatásaival tűnt ki. A salgótarjáni és környékbeli földrajzi nevek gyűjtése, 1928. évi útikalauza, több történeti dolgozata igen magas szintű tanulmányok még ma is. A magam részéről a

legjelentősebbnek tartom, hogy megalapította az első salgótarjáni múzeumot és hogy 1938-ban megmentette a karancslapujtói honfoglalás kori nemzetségfői sír leleteit. Fayl Frigyes Salgótarján és környéke város- és tájképi ábrázolásaival tűnt ki a húszas években. Neki köszönhetjük a Pécskö eredeti állapotának a rajzát. Gyermekkoromban, amikor tanítónő nővéremnél itt-tartózkodtam, még úgy láttam, ahogyan Fayl megörökítette, magasan egreszökellő köoszlopként. 1926-ban barbár módon felrobbantották, hogy útépítő követ nyerjenek belőle. Világhírű természeti ritkaság volt, de az ilyesmivel akkor nem törődtek. Dornyay és Niedermann is saját költségükön, csekély támogatással tudták csak kinyomtatni írásaikat. Dornyay elkezdte a *Salgótarjáni Oklevéltár* kinyomtatását is, de csak 32 oldalt tudott kinyomtatni, mert a többire nem jutott pénze. (A megye és a város vezetői egyaránt csak politikai jellegű kiadványok megjelenését támogatták.) A velük való kapcsolataim 1932-től 1943-ig, tehát huszonhárom éves koromtól harmincnégy éves koromig tartottak.

– *Tebát már egyetemet végzett ember voltál?*

Persze, 1932-ben doktoráltam művelődéstörténetből, 1933-ban pedig történelem–földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet is szereztem a budapesti egyetemen.

– *Azaz akkor már mint végzett kutató kerültél kapcsolatba a nógrádiakkal?*

Akkoriban már Budapesten, a Székesfőváros Levéltárában dolgoztam, gyakornok, majd pedig segéd-, később pedig allevéltáros minőségben. Én számukra a fővárosi, ők meg számomra a nógrádi kapcsolatot jelentették. Többször volt szükségük adatokra és mivel én gyakran jártam az Országos Levéltárba, megkerestem azokat számukra. Akkoriban én Nógrád megye lakosságának történeti névsorával foglalkoztam ugyanott néhány évig, ők ennek nógrádi adataira hívták fel a figyelmemet. Ez a gyűjtésem része volt annak a *Mályusz Elemér* által irányított nagyszabású tervnek, amelynek keretében több felvidéki vármegye lakosságának a nyelvi kialakulását dolgoztuk volna fel. *Szabó István* Ugocsa megyéje, *Ila Bálint* Gömör megyéje és *Bakács István* Hont megyéje készült el belőle. Több kézirat, így az enyém is, 1936-ban a Történeti Intézetben elégett. A témával való foglalkozás kiváló helytörténeti iskola volt számomra. – Másik ilyen, jellegében eltérő, de talán még fontosabb iskolának tekintem a Sopron vármegye történetére kapott megbízatásomat. Ezt a megbízatást érdekes, a korra jellemző módon kaptam meg. 1934 őszén *Pleidl Ambrus* országos levéltáros megkérdezte tőlem, hogy nem vállalnám-e el egy vármegye történetének a megírását? Igenlő választ adtam, mert azt hittem, hogy Nógrádról van szó. Tán két hónap múlva közölte velem és egyben gratulált is, hogy megkaptam Sopron megyét. Csodálkozásomra elmondta, hogy mivel semmi kapcsolatam sincs a soproniakkal és protektorom sem volt, az alispán olyan fiatal történészt keresett, akit senki sem ajánlott és így nincs megkötve a keze. Szóltam a főlevéltárnokomnak, *Gárdonyi Albert*nek, volt professzoromnak, *Domanovszky Sándornak* és *Szekfü Gyulának*, akiknél egy évig

dijtalan egyetemi gyakornok voltam. Mindegyikük meglepődött és biztatott, hogy fogadjam el a megbízatást. A megye történetének első kötetével 1938 végére el is készültem. *Hóman Bálint* írta hozzá az előszót.

– *Igencsak mozgalmas fiatalkorod volt. Számos helyen megfordultál. Losoncon születted, ahol édesapád a tanítóképző intézet tanára volt. 1920 elején áttelepültek Balassagyarmatra. Tulajdonképpen hol lelted meg a szűkebb pátriádat, melyik városunkat vagy vidékünket tekinted az igazi hazádnak?*

Ezen az utóbbi kérdésen magam is többször elgondolkoztam. Gyermekkorom emlékei Losonchoz, Tarjánhoz és Gyarmathoz kötnek. Öt testvérem közül én voltam a legfiatalabb. Anyai nagyapám és három testvérem Losoncon van eltemetve, anyai nagyanyám Balassagyarmaton, szüleim Budapestben, az egyik fiam Dömsödön, az egyik feleségem itt Tarjánban. Tehát már a sírok is nem egy helyhez kötnek. Végül is Nógrádot érzem annak a területnek, ahová mindig visszavágytam, ugyanakkor azonban minden lakóhelyemet is közel éreztem a szívemhez.

– *Lehet, hogy ez a kérdésem vezet át abhoz a kérdéskomplexumhoz, hogy valaki azt mondta rólad, hogy szétszórt gondolkodású vagy, hogy túl sok mindennel foglalkozol, hogy a sok benyomás közül nem tudsz választani? Össze tudnád szedni foglalkozásod fő irányait? Én felsoroltam magamban néhányat... Egy kortársi lexikonban még szexuáltörténésznek is jelölnek...*

1947-ben *Ortutay Gyulán*ak volt az a véleménye, hogy „szétszórt gondolkodású” vagyok, mivel több megoldandó problémát javasoltam neki. 1958-ban azonban már csak „nagy hibáimra és nagy erényeimre” hivatkozott, amiket minden szakember elkövethet. Ebben ismét igaza volt. Nem vagyok polihisztor! Polihisztor nincs! Az viszont igaz, hogy a körülöttem zajló életből sokféle dolog érdekelt, sok minden megfejtésébe belekezdtem, amit azután idő hiányában abbahagytam. A sok mindennel való foglalkozás azonban nem volt hiábavaló. Például első-másod éves egyetemi hallgató koromban a Földtani Intézet agrogeológiai osztályán fizetés nélküli gyakornok voltam *Treitz Péter* mellett és ugyanakkor a Művelődéstörténeti Intézetben *Domanovszkynál Marsigli* olasz hadmérnök 1686 körüli Dunáról szóló művének erődítményrajzaival foglalkoztam és dolgozatot írtam erről a témáról. Földtani intézeti „kirándulásom” alatt megismertem hazánk mezőgazdasági talajának a múltját: hol volt erdő, mocsár, futóhomok stb., ami helytörténeti kutatásaim javára vált. *Marsigli* olasz művének átbúvárlása nyomán pedig képes voltam *Zambra Alajos*nál nyelvi vizsgát tenni olaszból és így olaszországi ösztöndíjat elérni. – A szexuáltörténetbe pedig úgy bonyolódtam, hogy a Fővárosi Levéltárban a Rókus Kórház iratait rendeztem, a XVIII. századtól kezdődően. Ékes német és latin nyelven írt receptektől és betegségleírásoktól kezdve rendőrségi ügyekig, minden volt azokban. Az egyik orvos ismerősöm, *Mellis József* hívta fel a figyelmemet a történeti adatok fontosságára, mert az összefüggött a

prostitúcióval, amit viszont *Siklósy László* kutatgatott. Igen érdekes erkölcsi körkép alakult ki a régi Pest-Budáról. Például, hogy sok vidéki nemes kisasszony a fővárosban prostituálttá lett.

– *Melyik században volt ez?*

A XIX. század első felében már eléggé gyakran előfordult. A XVIII. századi Óbudán pedig az „erkölcs megvédése végett” 15–16 éves leányokat is felakasztottak szexuális kapcsolataik miatt. Ez adta aztán az ötletet, hogy *Szőnyi Ferenc* barátommal együtt 1940-ben megindítottuk *Eros* című lapunkat, amiből mindössze két vagy három szám jelent meg, mert egy feljelentés nyomán betiltották. Nem pornográf lap volt, hanem a nő és férfi egymáshoz való viszonyának irodalmi példák tükrében való tisztázását célozta.

– *Van egy olyan érzésem, hogy te nem is tudnál választani, hogy melyik volt az a terület, amivel igazán szívesen foglalkoztál? Vagy az, amelyikben a legmaradandóbbat alkottad?*

1951. 10. 10.

Legszívesebben mindig a magam által választott témákkal foglalkoztam. Ezek tárgyköre az évek során hol így, hol úgy változott. Állandóan vizsgálatra kerülő témám a történelem–földrajz volt és annak is a népek és nyelvek mozgására vonatkozó részai. Foglalkoztam egyház- és vallástörténettel is. Ebben a birtoktörténeti kérdések kötötték le a figyelmemet. – Mi az, amiben a legmaradandóbbat alkottam? Erre nem én, hanem az utókor adhatja meg a választ, ha figyelemre méltat valamit abból, amit írtam.

– *Te időnként egészen eretnek és meghökkentő kérdéseket vetettél fel és védted. Ezek, úgy érzem, a legtöbbször visszhang nélkül maradtak a szakmában. Mi volt ennek az oka? A vidéki lét, vagy hogy nagyon periférikus témák voltak és így csak nagyon kevesen tudnak hozzászólni?*

Az okok sorában a vidéki létet, a témák periférikus voltát és a kevés hozzáértőt te is megemlíted, de ezek is csak együttesen hatók. Ezek elemzése helyett inkább a témákra térek ki. – A finnugor nyelvek afrikai nyelvekben sejtethető elemeire vonatkozó következtetésem csupán szótárak forgatásán alapulnak. Ha a hatást megfordítjuk, az következik, hogy a finnugor nyelvekben afrikai eredetű elemek vannak. – 1930-ban velencei házigazdám, *Fortunato Zenato* teológiai professzor hívta fel a figyelmemet arra, hogy a liguriak, valamint néhány etruszk népcsoport nyelve ragozónyelv jellegű, és így valami ősi kapcsolat sejtethető köztük és a finnugor nyelvek ősei között. Évtizedekig törtem ezen a fejem, ha éppen más dolog nem volt, és leírtam azt, amit leírtam. – A palóc kérdésben az elnevezés számojéd eredetét vetettem fel. Ez országos visszhangra is talált. Természetesen visszautasították és továbbra is kitarítottak a kun-kabar elmélet mellett. Éppen vidéki létemnek köszönhetem, hogy az ún. dülönövek, családnevek és népi megnyilvánulások nyomán, amiket falusi bolyongásaim során is és nemcsak könyvekből szereztem, ma már sokkal világo-

sabban áll előttem a palócok és a palóc elnevezés szamojéd eredete. Szándékozom róluk és a barkókról egy újabb tanulmányt írni. – Más dolgokban a „meglepetés” az oklevelek és iratok behatóbb vizsgálatából következik. Ilyeneket azonban te is, én is és minden történész produkál.

– *Ismerem nagyjából azokat a munkáidat, amiket Nógrád megyében írtál, de ezek alapján is az a meggyőződés, hogy te nem jutottál el a kortárs történelmi megítélésben oda, amit megérdemelnél!*

Érdekes problémát vetettél fel, mivel én a kortárs történészek észrevételeit szakmai észrevételeknek tartom és ezzel országos szinten sincs semmi bajom. Ha jól írtam, épp úgy kinyilvánították, mint bárki más munkájával kapcsolatban, ha pedig néha tévedtem, arra is rámutattak, de sohasem sértő szándékkal. Bontsuk azonban a kérdéscsd két részre, mert vidékre költözésem előtt valóban furcsa harc bontakozott ki személyem körül, ami nem érzékelhető a tanulmányaimat ért szakbírálatokból. Érzékelhető volt azonban abból, hogy egyetemi magántanári habilitációm – ez kb. a mai kandidátusságnak megfelelő cím volt – 1939-ben Pécsen *Holub József*, 1948-ban pedig Budapesten Domanovszky, visszautasította. 1939-ben tematikai probléma, 1948-ban pedig az 1944 őszi háromhavi vizsgálati fogságom volt az ok. 1943 elején ugyanis szocialista magatartásért távoznom kellett a levéltár szolgálatából, 1944 tavaszán kapcsolatba kerültem az olasz antifasisztákkal és engem is letartóztattak. 1945-ben *Vas Zoltán* rehabilitált, és mint az MKP tagja, ismét a levéltárban szolgáltam 1949-ig, amikor is állítólagos antiszocialista (így!) magatartásáért nem vettek át az MDP-be, ahová viszont – tiltakozásaim ellenére – csak az 1955-ös rehabilitációm után vettek fel. – Bonyolult, személyi ellentétekkel teli évek voltak ezek, amiket tanári oklevelem felhasználásával *Decsov Lajos* dömsödi iskolaigazgató önzetlen támogatásával vészelttem át. Így lettem 1951-től Apaj-pusztán tanító, iskolavezető, majd ott és Kiskunlacházán iskolaigazgató, járási népfőnökök, ideológiai káder és iskolaépítő. Történelmi kutatásaimat a budapesti könyv- és levéltárakban ekkor is folytattam. Lacházáról vállaltam el a tarjáni múzeumigazgatást.

Nehéz, küzdelmes, de szép évek voltak ezek. A két tantermes tanyasi iskolából nyolc tantermes központi iskolát csináltam, napközivel és óvodával, tanítói lakásokat építettem, iskolai autóbuszjáratot szerveztem, 1956/57-ben tanárnak alkalmaztattam három volt levéltárost versenyképes iskolai táncsoportot alakítottam. Mindezt persze csak a megyei és járási igazgatás, az apaji állami gazdaság vezetőinek és a helyi pártszervezetnek a segítségével értem el. – Az ötvenes évek nagy hibái mellett talán a nagyobb eredményeket is figyelembe kell vennünk.

– *Menet közben már többször elhangzott Domanovszky neve. Azt hiszem, téged joggal lehet Domanovszky-tanítványnak nevezni. Neked mit jelentett Domanovszky mint pedagógus és mint tudós?*

Domanovszky Sándor kiváló tudós és egyúttal kiváló pedagógus is volt, Én csak jót tudok mondani róla. Szigorú és következetes volt a tanítványai-

val szemben. Részrehajlást senkivel szemben sem tapasztaltunk nála. Sokat hallottunk történészkörökben a Domanovszky-féle iskoláról. Ha ez abban nyilvánult meg, hogy professzorunknál bizonyos követelmények teljesítése után mindegyik tanítványa azzal foglalkozhatott, amihez kedvet érzett, akkor ez volt a „Domanovszky-iskola” lényege.

– *Nem tett ez titeket egy kicsit parttalanná?*

Nem! Domanovszky ugyanis a művelődéstörténeti tanszék tanára volt és ebbe a témaköbe számos feladat belefért. Szemináriumi gyakorlatain az én időmben a gazdaságtörténet volt az az alap, amihez mindenkitől forráskutatásokat kívánt meg. Ezzel tudta az illető megbizonyítani, hogy van-e érzelme a történelmi feladatok részleteinek a feltárására. A sikeres dolgozatokból doktori értekezések lettek, amiket kinyomtattunk és a *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság múltjából* című sorozatban jelentek meg.

– *Huszonharmadik évemben jártál, amikor megjelent A magyar gabonakivitel története 1860-ig című első könyved. Igen fiatal voltál és egy olyan művet írtál, ami ma is forrásmunkának számít. Nem sokkal később pedig indítottál egy szaklapot is, a Történetírást. Hány évet élt ez meg?*

Ami a gabonakivitelünk történetét illeti, az azért forrás, mert eddig ugyancsak a témát bővebb adatokkal nem dolgozták fel. Többször nekikezdtem a kibővítésének és 1918-ig történő kiterjesztésének, de ez különböző okokból nem készült el. A *Történetírás* és kiadványai három évet éltek meg, 1937-től 1939-ig. A *Történetírás* a tanulmányaik közléséből kiszorított helytörténészek lapjaként indult és éppen ezért nem én írtam abba tanulmányokat, csak szerkesztettem, illetve szerkesztettük a Centrál kávéházban, ahol minden hét szerdáján összejöttünk. A kiadás pénzügyi részét is én irányítottam és hat-hétszáz előfizetők volt, vagyis több mint a *Századoknak*, a Történelmi Társulat lapjának. Kor- és felekezeti különbség nélkül írhatott bele mindenki. Ez lett a lap végzete, mert nem zártuk ki a nem keresztény származásúakat, és ez a betiltáshoz vezetett. Szerencsére nem volt nyomdaadósságunk.

– *Évtizedeket lépve az időben, érjünk el Salgótarjánba, ahol te 1963 nyara óta véglegesen nógrádivá lettél. Milyennek láttad és látod ennek a városnak a szellemi életét?*

Megfelelő előzmények után a hatvanas években a nagy akarások és történelmi jelentőségű kezdeményezések jellemezték a város szellemi életét. A kibontakozás és a tudományos törekvések kezdetei után akkor már a szélesebb értelemben vett helytörténeti problematika is előtérbe került a munkásmozgalmi vonatkozások mellett. Késést szenvedett azonban még az ipartörténeti adatok további feltárása. Történetírói szempontból pedig a legjelentősebb tény a levéltárunknak a Pest–Nógrád Megyei Levéltárból történt „hazahozatala” volt. A részletkutatások közlésére indított múzeumi füzetsorozat mellett, a *Nógrád* című illusztrált kötet tanulmányai már az

évtized végén megindított négykötetes megyetörténet előkészítését célozták. A megyetörténet megírásával azonban nem mindenki értett egyet. munkásmozgalmi múzeumot létrehozó veteránok közül néhányan ennek hangot is adtak. Kifogásaik háttérében a munkásmozgalmi kutatások esetleges elmaradása sejtett föl. Fő érvük az volt, hogy Nógrádban nem voltak parasztmozgalmak, klerikalizmus és „úri magatartás” volt a megyei élet jellemzője. Csak ezeket tárjuk fel – mint a haladó törekvések gátjait. Múzeumlátogatóink közül egyesek ilyen kérdéseket is intéztek hozzám: „Ha maguk megírják a megyetörténetet, akkor több lesz itt a gabonatermés vagy az acélgyártás?”

Két évtized telt el azóta és új nemzedék nőtt fel. A múzeumot, a levéltárat és a megyei könyvtárat, ma már a saját erejük tartja fenn és viszi előbbre. A város lakossága beköltözések révén nagymértékben gyarapodott és az értelmiségiek száma is megnőtt. Ugyanakkor azonban úgy látom, hogy a munkásmozgalom iránti érdeklődés csökkent, de anélkül, hogy a történelmi múltunk iránti érdeklődés ezzel arányosan nőtt volna. Ne tévesszen meg senkit a tudományos kutatók számának növekedése, a tudományos jellegű cikkek és tanulmányok nagyobb száma, mert ezek csak szűk körben ismeretesek városunk – és nyilván megyénk – lakosai körében. A helyzet ezen a téren az, hogy az ilyen dolgozatok napjainkban elsősorban az ország szakemberei körében válnak ismertekké, ami előrehaladást jelent a múlttal szemben.

– Amióta idekerültél, azóta kiemelkedő szerepet játszol a megye történetének kutatásában. A különböző monográfiák alapvető fejezeteit írtad meg, azonkívül népszerűsítő tanulmányokat írtál, például a Palócföldben és a NÓGRÁD-ban is. – Szívem szerint téged mindig a „Nagy Iván” névvel szoktalak nevezni, mert tudom jól, hogy a megjelent tanulmányaidban felhasználtakon kívül tízezer számra vannak céduláid, amelyek egy fantasztikusan gazdag gyűjtőtevékenység eredményei, és nincsenek feldolgozva.

Köszönöm, hogy a sokoldalú Nagy Ivánhoz hasonlítottál, mert ezzel a Nógrád megyei történetírás történetének alig ismert voltára hívtad fel a figyelmemet. Mocsáry, Nagy Iván, Reiszig, Makkay – hogy másokat ne említsék – valóban a megye történetének az ő idejükben felmerült kérdéseire, a maguk módján, igyekeztek választ adni – több-kevesebb sikerrel. Ebben tehát hozzájuk hasonlítok én is, de mások is.

Ami a cédulák, jegyzetek és félig kész vagy rossznak ítélt dolgozatok sokaságát illeti, az – gondolj csak magadra – minden történésznél és író-embernél így van. Ebből következik az, hogy sokszor megjelentetünk olyan cikkeket, amiknek állításait az idő múlásával meg kell változtatnunk, mert újabb adatok merültek fel.

– Melyek tehát ma, 1986-ban a történelemtudomány és ezen belül a Nógrád megyei helytörténetírás feladatai?

A történetírás feladata a történelem sokrétűségéből adódik, amiről módszertani tanulmányok egész sorát lehetne elkészíteni. Maradjunk tehát a

nógrádi helytörténetírás néhány fontosabb feladatának körvonalazásánál. – A helytörténet egy település vagy terület múltja apró részleteinek a tudománya. Az emberi élet megnyilvánulásait tekintve tehát igen sok ágú lehet, több korszakra terjedhet ki, részleteket és szintézist egyaránt adhat. Amikor Sopron megye történetének írását elvállaltam, Domanovszky arra figyelmeztetett, hogy a jó helytörténésznek a területe történetét főbb vonásaiban az őskortól kezdve napjainkig ismernie kell, mert csak így tisztázhatja az odavonatkozó súlyponti tematikát. E tanács fontosságára Nógrád megye történetének írásakor döböntem rá, mivel minden korábbi megyetörténetünk a *megírás idejének kulcskérdései jegyében* jött létre. – Ez vonatkozik a mindenkori részlettanulmányokra is, és ez az a terület, amit a megírásuk és a lektorálásuk szemszögéből át kell tekintenünk. Számos példát tudnék az utóbbi két évtized alatt kiadott nógrádi résztanulmányokból felsorolni, amelyek még más, új eredményeket hozó nógrádi kiadású résztanulmányokat sem vettek figyelembe és a régi téves adatokat újból közlik.

– *Valamit közbe kell vetnem. Azt mondod, hogy túl sok a résztanulmány. Ugyanakkor itt van az új tízkötetes Magyarország története és itt van a négykötetes Nógrád megye története is, ami valamivel korábban jelent meg, ha nem is abban a terjedelemben, amint azt szerettedek volna. Salgótarján és Balassagyarmat történetének monográfiája is megjelent. Ezek nyilván résztanulmányok alapján készültek. Vagyis kell-e sok résztanulmány egy szintézis előkészítéséhez és megírásához?*

A szintézisek előkészítésének valóban feltételei az újakat mondó résztanulmányok. A négykötetes megyetörténet a tízkötetes magyar történet résztanulmánya lehetett, a tízkötetes új magyar történet pedig egy születendő új megyetörténet szemszögéből tekinthető annak. A megyetörténeti résztanulmányok azonban a speciálisan megyei vonatkozású témákkal foglalkoznak és mint ilyenek is lehetnek az országos résztanulmányok vagy szintézis részei. Egy új szintézis elkészítéséhez új megállapításokat közlő részlettanulmányok szükségesek. Ilyenek egy-két évtized alatt megyénk vonatkozásában is szép számmal akadnak, tehát a megyetörténetünket is újra kell és majd mindig újra és újra fogjátok és fogják írni.

– *Mindig újra kell írni?*

Mindig, ha az ország és a megye közönsége mindenkori jelenének problémáira feleletet vár a történelemből, vagyis szelektálja a múlt eseményeit. E tekintetben nem a Történelem az Élet tanítómestere, hanem a mindenkori Élet a Történelemé!

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Ezer év előtti néprajzi emlékek a Palócföld névanyagában

Összeszedte: Belitzky János

Valahányszor Nógrád megye történetének kora középkori fejezeteivel foglalkozom, lépten-nyomon a bizonytalanság érzésével találkozom. Palócföldünk és környéke 1100 év előtti magyar elfoglalása már régtől fogva lakott terület birtokbavételét jelentette, tehát idegen népek település- és kultúrtörténeti hagyatékának a továbbélésével is számolnunk kell. Írásos forrásaink nagyarányú pusztulása miatt, erre nézve azonban csak kevés megbízható emlékünkn maradt fenn.

Kiegészítő forrásoknak tekintjük a földrajzi, a személy- és a családneveket. Ezek etimologizálása azonban igen „sikamlós” területre vezet, aminek számos oka van, amiket helynévkutatóink jól ismernek. Viszonylagos biztonsággal állítható azonban az, hogy földrajzi neveink zöme régebbi keletkezésű, mint az írott forrásokban való megjelenésük. „Természettudományos” bizonyossággal állítható pedig, hogy a térformák nevei abból a nyelvből vagy nyelvcsoporthoz származnak, amelyben azok élnek, és ugyanígy az ércekre és azok lelőhelyeire vonatkozó elnevezések is. Bizonyos mértékig állítható ez a mítikus lényekre és az azok kultuszára utaló nevekkkel kapcsolatban is.

Nógrád megye esetében azon előnyös helyzetben vagyunk, hogy írott forrás, *Anonymus Gesta Hungarorum* című műve 33. fejezetében itt bolgár uralom alatt élő „szlovénekről” beszél, akik meghódultak és a honfoglalás további harcaiban a magyarokkal együtt részt vettek. Állítása igazát a bolgár–szláv és a bolgár–török eredetű földrajzi neveink egész sora igazolja.

Abból kiindulva, hogy Anonymusnak igaza van a „nógrádi részek” általa említett szlávjait illetően, igaza lehet műve 7. fejezetének abban is, hogy a Volgától keletre fekvő területről kivonuló magyarok „az ugyanazon vidékről való szövetséges népek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával együtt” indultak el új hazát keresni. – Ezek a „szövetséges népek” az ún. uráli – finnugor és szamojéd – népek köréből kikerült nyelvrokonaink lehettek, akik a magyarokkal együtt honfoglalóként érkeztek a Kárpát-medencébe.

Az Anonymus által említett Volgától keletre eső vidéken különböző szamojéd, továbbá manysi, hanti, komi és udmurt nyelveket beszélő törzsek éltek. Földrajzi, személy- és családneveinkben tehát ezek nyelveiből származó szavakat is kell találnunk, és valóban találunk is. – Feltűnő azonban az, hogy Anonymus műve 10. fejezetéig egy szóval sem tesz említést újabb csatlakozókról, amikor is kumánok és oroszok Kievnél történt csatlakozásáról szerzünk tudomást. Márpedig hazánkban akadnak szép számmal mordvin, mari, észt, finn és lapp nyelvi eredetű elnevezések is. Ezek a népek a Volgától nyugatra, illetve attól délre és északra éltek, tehát a honfoglalóink Volga és Kiev közti útvonalán lehettek csak őkscink szövetségeseivé és juthattak a kárpáti or-

szágunkba. – Ebből arra következtettek, hogy Anonymus vagy csak a Volgától keletre csatlakozottak hagyományát ismerte, vagy ezeket a csatlakozókat is azok közé számította.

Településtörténeti és néprajzi szempontból egyaránt érdekes a kultikus vonatkozású földrajzi neveink feltárása. Ezek térbeli elhelyezkedése az 1100 évvel ezelőtti idekerült hiedelmek feltételezhető körzetét sejtetik. Például Nógrádban a moksa-mordvinok jelenlétére utaló régészeti lelet *Dienes István* által 1964-ben történt ismertetése és a *Moksa* családneveink 1978-ben általam történt közlése. Jelentőséget ezeknek az ad, hogy *Borovszky Samu* már 1894-ben a magyar Boldogasszony- és Kisasszony-kultuszt mordvin eredetre vezette vissza, aminek a magyar ősvallás Boldogasszonyára és Kisasszonyára vonatkozó „szűz és asszony” ellentmondását a szegedi és környékbeli néphagyomány alapján *Kálmány Lajos* már 1885-ben tisztázta. Kálmány tanulmányának 1971. évi új kiadásához pedig *Diószegi Vilmos* hozzáfűzte *Barna Ferdinánd* kutatásainak az eredményét, aki szerint „ősvallásunk a mordvinokéval sokban, nagyon sokban megegyezik”.

A fentiek után nem meglepő tehát, hogy a Tokaj-hegylaján napjainkig él *Ukkonak*, a finnek pogány főistenének a neve a szerződések megkötésekor szokásos áldomás-pohár, az *Ukkon*-pohara ürítésekor (M. népr. lexikon V. 303.). A finn ősvallásnak ez az eleme *Agricola* finn püspöknek az 1551-ben kiadott zsolnártfordításai elé írt verses előszava szerint, hol pogány istenségeik jelentős részét felsorolta, így szólt: „S midőn a tavaszi vetést vetők, *Ukko kupáját* ürítették”. A magyarrá lett hagyományban az áldomásívás – vö. Anonymus „fecerunt magnum aldomás-aival – nem időszakhoz, hanem jogi cselekményhez kötődővé vált.

Agricolától tudjuk, hogy „*Tapio* erdőtől adott vadat”, vagyis az erdők és vadászok istenének tekintették. A finn *tapio* „erdő”, a *Tapio* „az erdők istene” szavaknak a honfoglalás óta a Pest megyei Szentmártonnal az Alsó- és a Felső-Tápióból Tápióvá egyesülő folyócskánk az alaki és eredetileg a tartalmi megfelelője. A háromágú folyócska neve ugyanis az egykor ittlelvő, ma már nagymértékben eltűnt *erdőségre* vonatkozott, amelynek az egykor volta az agrogeológiai térképről (szerk.: *Teitz Péter* 1918/1927.) világosan kitűnik. Nem névcserével, hanem környezetváltozásból adódott névmegmaradással állunk szemben.

„Köndös irtást és szántót teremtett / a pogány hitű embereknek” – olvasuk *Agricolánál*. A Veszprém megyei Séd parti Küngös falunk neve őrizheti egy ilyen erdőirtásos szántóföldön létrehozott finn település emlékét. Ez a földrajzi nevünk vagy a finn isten nevének vagy pedig a finn *kynnös* „felszántott föld, szántás” szó (olva. Köndösz és könnösz) magyarított, -sz véghangzó helyett s véghangzóra módosított alakja lehet. – Úgy az isten, mind a falu nevénel azonban fel kell figyelniünk az észti *künk* „szántás, mezei munka” szóra is, mint a két elnevezés forrására, amit a két balti finn nép közeli rokonsága magyaráz meg számunkra.

Agricola szerint „*Akräs* (olva. Ekresz) borsót, répát, babot / káposztát, lent, kendert adott”. Az isten neve magyarítva Ekresnek hangozhatott, amit talán néhány nem az „egres, köszméte (*Ribes*)” gyümölcs termő növényükről elne-

vezett Egres földrajzi nevünkben húzódhatik meg, tekintettel a sokféle növényrel kapcsolatos isteni tevékenységre. (Agricola verse: Hajdú, 1962. 283–284.)

A finn istenek a természeti jelenségek mithizálásával kapcsolatban alakultak ki. Számuk Agricola szerint töménytelen sok volt. Ennek következtében bizonytalanságban vagyok, hogy egy-egy természeti jelenségre vagy növényre uraló finn eredetű földrajzi nevünk valamilyen manó, kisisiten, tündér vagy pedig csak valamit termő területnek a neve-e? Ugyanez a helyzet a többi rokon népek ilyen jellegű elnevezéseinél is.

Például: a most Pest, korábban Nógrád megyei Penc falu nevét a hanti *pān* „áfonya” szó többes számú *pānts* (olv. pentsz) „áfonyák, áfonyás” alakjából magyaráztam meg. Levezethető azonban az észt *pents* „gonosz szellem” szóból is, aminek *pentsi* a genitívusza (Saks, II. 30.). Van azonban a régi Nógrádban az Ipoly felső folyásánál egy Pinc (ma: Pincina) nevű falu is. Ennek a neve a nyenyec-szamojéd *pin* „félelem, ijedtség, rémület” szóból *-c* képző hozzáadásával eredeztetethető. Írásos forrásainkban a két falu nevét néha felcserélték és így vitatható, hogy azok a *növényföldrajzi* hanti, a *mitikus lény* észt, vagy a *lelki állapot* jelentésű nyenyec-szamojéd szóból erednek, illetve eredhetnek-e?

A nyelvi eredeztetés bizonytalanságára jó példa az udmurt „Földisten”, a *Lud* nevének térbeli elnevezésváltozatokban feltételezhető előfordulása. Az isten neve a *lud* köznévi alakjában „szent áldozó-berek”, továbbá „szántóföld, föld” jelentésű is (NyK 76/974, 44, 87.). Az udmurttal közeli rokon komi nyelv *lud* vagy *vud* szava pedig „marhalegelő, legeltetőhely; rét, kis erdei rét; kis darab föld” jelentésű (NyK 69/967, 397), vagyis gazdasági vonatkozású. A komi szóhoz az *-an* melléknévképző és annak újabb *-a* alakja, vagy az *-an* locativus-rag is járulhat, tehát helyneveinkben *lud+an* és *lud+a* alakban való előfordulása is feltételezhető. – Kérdés tehát, hogy a magyar Lud, Ludány és Ludas elnevezéseink közül melyek eredhetnek az udmurt vagy komi szókincsből?

A következtetéseinket ezen lehetőségeken kívül nagymértékben befolyásolja, hogy volt egy cseh eredetűnek valószínűsíthető *Ludan*: *Lodan* nevű nemzetségünk, és hogy például 1235-ben a nógrádi vár zsemberi várjobbágyainak a hadnagyt Loudannak hívták, tehát a szláv „nép” jelentésű szóra az ilyen személynévünket is vissza lehet vezetni. *Kézai* krónikájának az adata azonban több származtatási adatával együtt vitatható és a magam részéről nem tartom meggyőzőnek, hogy a cseh *Liden* helynév a feltételezett *Luden személynév származéka (vö. Kiss, 389.).

Hazánkban a *Ludan* falunévvel először 1075-ben, a garamszentbenedeki alapítólevélben találkozunk. Ez a Lévától délkeletre fekvő Vámos-Ladány, aminek a szlovák Mytne-Ludany neve őrzi a koraközépkori *Ludan* falunévet. – Kérdések és lehetőségek egész sora vetődik tehát fel, amik – ha egyáltalában elfogulatlanul megoldhatók – még mindig csak feltételezések lesznek.

Nem minden nyelvi eredeztetés ilyen „bizonytalan jellegű”, mint a Ludány nevünk. A bizonytalanságok egyik forrását az képezi, ha figyelembe vesszük, hogy a Palócföldön is éltek olyan, a magyar honfoglalást megelőzően, a Kár-

pát-medencébe került néptöredékek, akiknek hazánkba kerülését csak a történeti és régészeti forrásokból ismerjük, de az általuk beszélt nyelvekből származó földrajzi neveikről sejtelmük sem volt. Természetesnek kell tekintenünk, hogy ezeket az elnevezéseket helynévkutatóink az általuk ismert nyelvekből igyekeztek etimologizálni, aminek következtében magyarázataik eltérnek az általam felismert szókincsekből eredő elnevezésektől. – Ez a helyzet az első avarhullámhoz tartozó mandzsu-tunguz eredetű, „vas” jelentésű *szele* hely- és személynéveinkkel is.

Ezek napjainkig való megléte ennek a népcsoportnak a magyarságba történt közvetett vagy közvetlen beolvadását igazolja. A közvetett beolvadás egyik bizonyítéka pedig az, hogy a mandzsu-tunguzok által művelt vasbányák és vaskohósító helyektől való kultikus elriasztás „műszavai” az uráli csatlakozottak nyelveiből is megmaradtak és azokkal együtt váltak vidékünkön néprajzi jellegű bizonyítékokká, túlnóva az ipartörténeti jelentőségükön.

A Felső-Zagyva-völgy vasbányászatának településközpontja lehetett a talán már ugyanezt a tevékenységet folytató szkíták egyik csoportjának a helyét birtokba vevő avarok Szele (ma: Mátraszele) nevű falucskája. Innen kiindulva kezdték el művelni a baglyasaljai Szele-völgy és a Zagyvától délre fekvő mátrai vaslelőhelyek – például a 426 m-es Szelecske-tető környéke – erdők sűrűjében, patakok völgyében fekvő vörös és barna, limonitos és hematitos ércelőfordulásait. A magyar honfoglalás korában az akkor egy területet képező mai Kis- és Homokterenyére a hantiak egyik nemzetsége – hanti *terä* „nem, nemzetség” (NyK 62/960, 123. 1. sz. jegyzet) – szállt meg és ellenőrzése alá vonta az itteni vasbányászatot és -kohászatot. Ezt igazolja a mai Dorogháza határában sűrű erdőségben eredő és szűk völgyben folyó *Ménkes*-pataknak, a völgyének és az erdejének a neve. Ez a hanti *menk* „emberévő óriás” szó (NyK 62/960, 339.) -es képzős származéka és nyilván a terenyei hanti „hadak” vasbányászattal és -kohászattal nem foglalkozóit igyekeztek az azzal foglalkozók munkahelyeik megközelítésétől elriasztani. Ezer-ezerszáz év előtt tehát még mindig kultikus jellegű és valószínűleg „öröklött mesterség” volt itt a Verőkö-bérc telérvonulatának nyugati és a Szelecske-tető telérvonulatának keleti részein levő vízmosásoktól szagztatott erdőség területén.

A vasércnek lelő- és olvasztóhelyeinek kultikus jellege és az azok megközelítésétől az avatatlanokat elriasztó volta ugyanekkor a magyarság körében is megvolt. Az Alsó-Tápió menti Mende és Sülysáp falvainak határára fekszik a Szele-völgy vasra utaló mandzsu-tunguz neve. Ezt a Szele-völgyet keletről a török eredetű magyar szóval jelzett Sárkányvölgy, nyugatról pedig a Sárkányrúgás nevű terület övezi. A vas olvasztásához szükséges faszén pedig a mari nyelvi eredetű Süly falu – mari süj „faszén” (ugoly, 777.) – honfoglalás kori lakói állították elő. – A vidék ekkor erdős volt és itt is, másutt is, a faszén-égetést nem tekintették kultikus cselekedetnek, épp úgy, miként a kohókból kapott vas bárhol történő kovácsolását sem.

A vasérc bányászatának és olvasztásának, ha nem is védett, de kultikus jellegét a keresztény magyar királyság igyekezett megszüntetni. Ennek érdekes történetét vélem kiolvashatónak Nézsza és Csővár földrajzi neveiből. Itt a Sinkár-patak völgyében, annak keleti oldalán emelkedik a 277 méter magas Szele-hegy, ahol a vasbányászattal még a jelen század elején is kísérleteztek, de a feltárható mennyiség csekély volta miatt abbahagyták. Az avar kori vasbányát és -olvasztást a IX. századi bolgárok is folytatták és éppen ennek kö-

zelében hozták létre a Bellegrád, azaz „Fehérvár” nevű földvárakat, ami a Nógrád, azaz „Újvár” létesítése előtt – a többi Bellegrádukhöz hasonlóan – a részfejedelem duka hatalmi központja lehetett. Volt-e itt valamilyen avar, esetleg bolgár kori elriasztó elnevezés, azt eddig nem sikerült megállapítanom. A Szele-hegy keleti oldalát azonban Király-hegynek nevezik, ami az itteni vasbányászat királyainkhoz tartozására utal, a Szele-hegytől délkeletre emelkedő, csővári 358 méter magas Vas-hegy pedig ennek a magyar bányászatnak a környékén való kiterelvényesítésére. – Végül is a Király-hegy elnevezés ugyanúgy elriaszthatott minden illetéktelen behatolót, miként egy pogány mithikus lény jelenlétére történő hivatkozás is elriasztott volna.

Maradjunk azonban a „földöntúli” hatalmasságoknál. A hanti „emberevő óriás” *menk*-nek alaki rokona a manysi „ördög” bilabiális *v*-re végződő *menkw* neve (Hajdú, 89.). Okkal következtethetünk tehát arra, hogy az uráli nyelvek *ördög* jelentésű szavait a hely- és a személynévünkben ekkor még riasztó jelleggel alkalmazták. Például a felsőtárkányi Lembot-hegy neve hihetőleg a finn *lempo* „gonosz szellem, ördög” szóból ered és többféle lehetőséggel valamelyikétől való elriasztásra vonatkozhatott. – Ugyanez állítható a magyar *Ördög* földrajzi neveink zöméről is.

Az ördögök és a gonosz szellemek szövetségesei és parancsolói voltak az emberek soraiban a férfi és női boszorkányok és boszorkánymesterek. Néhány földrajzi és személynévünk rájuk is utal. – Ilyenek például a salgótarjáni *Boszorkánykő* Salgó vára közelében, vagy a nagyvizsnyói *Párna-hegy*, amelynek a neve a nyenyec-szamojéd *parne* „boszorkány” szóra vezethető vissza.

A moksa-mordvin *durman* és *durman ava* „boszorkány” és „gonosz aszszony” (Juhász-Erdélyi, 187.) jelentését személynévben is felismerhetjük. Úgy vélem, hogy a Heves megyei *Dormánd* falu neve nem a besenyő-török „áll, feláll, megáll” jelentésű *durman igéből* (vö. Kiss, 185.), hanem a mordvin személynévvé alakult és magyar *-d* képzős *Durman+d*, azaz „*Boszorkány+d*” szóalakból lett birtokjelölő névvé.

A boszorkányok bűbajosak is voltak és a néphit szerint számos rontás származhatott tőlük. Azok a nők és férfiak, akiknek ilyen hírük támadt, környezetük „ellenőrzése” alatt álltak. Árpád-kori temetőink sírjainak összekötözött, zsugorított helyzetben vagy hasrafektetve eltemetett halottjai, miként arra *Szabó János Győző* elsőként mutatott rá a hevesi Sarud temetőjében végzett ásatásai 1976. évi publikálásakor, és miként azt az algyői feltárások is igazolták, életükben „boszorkányok” hírében álltak és különleges módon történt eltemetésükkel a haláluk utáni visszatérésüket és rontásaikat akarták megakadályozni (Szeged tört. I. 264.).

Szólnom kell a „sámánokról”, magyar népünk „áltosairól” is. Teszem ezt már csak azért is, mert a megyetörténetünk (Nógrád – a szerk.) első kötetében azon véleményemnek adtam hangot, hogy a kereszténység felvétele után lassan és fokozatosan „megkeresztelték”, vagyis keresztény búcsújáró és kegyhelyekké alakították át a pogány kultikus helyeinket. Például a mátraverebélyi

Szentkutat, a szécsényi Látókutat, a karancsi kápolnát. Nézetem elfogadásra talált, és éppen ezért újabb lehetőségekre is rámutatok.

Erdélyi István a *Táltos* című tanulmányában (NyK 62/960, 328–331.) kifejtette, hogy a manysi *tult* és a hanti *tolt* „varázserővel rendelkező” személy vagy nemzetség birtokát jelölték.

A *Palócföld* 1967. évfolyamában már foglalkoztam a nógrádi Told faluval és az ottani Toldi-mondával, de a falu nevének eredetét illetően csak tapogatóztam. Ma a következő képet tartom valószínűnek.

Az észak-déli irányú kis cserhátszentiván-toldi medencét északi felén két részre osztó három Zsúnyi-hegy nyugati lábánál van Zsúny-pusztá, egykor falu, és ott folyik a medencét átszelő Zsúnyi-patak, a keleti lábánál van Garáb falu és a mai Felsőtoldnál a Zsúnyi-patakba ömlő Garábi-patak.

Cserhátszentiván nevében pedig Keresztelő Szent János nevének szláv Iván alakja ismerhető fel. Ebben a látszólag teljes szláv környezetben található a medence közepét elfoglaló Alsó-, Felső-Told egykor egységes területe, ami a hanti nyelvből eredeztethető, tehát honfoglalás kori elnevezés.

Az eddigi nézetek szerint a Zsúny településnév a szerb-horvát *Zsuni* személynévből, Garáb falunk neve pedig ugyanezen nyelv *grab* „gyertyán”-fa nevéből, ami szintén személynév is, ered (vö. Kiss, 726, 233.).

Elgondolásom szerint a Zsúny az iráni nyelvek *zsun* „bálvány” szavára (Junker-Alavai, 395.) vezethető vissza. Vonatkozhatott a Zúnyi-hegyek valamelyik kiemelkedő vulkanikus eredetű körögcére, vagy egy, a patakvölgyben elhelyezett „bálványra”. Az elnevezés iráni eredetű több iráni eredetű helynevének is igazolja. Szirák neve *Zirák* alakban és „leleményes, gyors felfogású; fürge” jelentéssel ma is élő afgán személynév (Aszlanov-Dvorjankova, 381. Junker-Alevi 392.). Szanda településnevünk, amittől a szandai várhegy is a nevéet vette, az afgán *szanda* „bivaly” szó (uo. 524.) személynévi változata, Kutasó nevének *kut* előtagja pedig szintén az afgán *kut* „vasas, rezes, aranyos, ezüstös, ólmos” szóból (uo. 698.), tehát a falu völgyének valamilyen ércelőfordulásától kapta az elnevezését. – Szláv eredetűek a Garáb és a Szentiván falunévek. – Vagyis Garábon azért alapította 1179 előtt hazánk első premontrai monostorát *Mendinus* székesfehérvári prépost, mert a közelben – miként *Szent László* (1077–1095) törvénye írta – „pogány módra kutak (források) mellett áldozók, vagy fának, forrásnak és kőnek ajándékot ajánlók” éltek, amire a „táltos” jelentésű *Told* terület és település neve is utal.

Itt tehát iráni eredetű és bolgár-szláv közvetítésű kultikus helyet találtak a honfoglaló hanti csatlakozóink, amit átvettek és ahová egy „táltos” nemzetségük is települt. Lehetséges azonban, hogy a „varázserő, varázslat; varázserővel bíró” hanti elnevezés a terület sok forrása közül valamelyikre vonatkozott és így ez a név vált a Toldi személy- és családnév alapjává.

Egyike a néprajzilag is legérdekesebb személynévből alakult birtokjelölő településneveinknek az Alsó-Tápió melletti *Mende* falunknak a magyar *Csabamondára* emlékeztető neve. Ezt eddig bonyolult hangátvétéssel a szláv *med* „méz” szóból eredő személynévek tekintették (Kiss, 417.).

Erdődi József a *Nyelvi tabu a mariban* című tanulmányában (NyK 60/958, 29–30.) – amit helynévkutatóink nem vettek figyelembe – ezt írta: „A mari nép egyik nemzeti hőséneke neve az erdei nyelvjárásban Nemde, a keletiben

Mende és *Lemde*. Hőstetteincnek emléke élénken él a mari nép emlékezetében, s önkéntelenül felidézük bennünk Artur király alakját, illetőleg a hozzá fűződő hiedelmet: a király visszatér népe segítésére, ha népe nagy bajban oltalmát kéri. Vasziljev (kutató) a *Mende* nevű vezérről a következőket közli: A keleti marik szerint nem szabad a mítikus hőst nevén nevezni, hanem nevét az *ő* szóval kell helyettesíteni.” (uo. 31.)

Az eddig egyedülnek ismert *Mende* falunk neve mint személynév azonos a mari mithikus hős nevével, tehát ritka, de élő személynév az 1100 év előtt beköltözött honfoglalóink egyik csoportja körében. Nevének jelentése a finnugor nyelvek „megy, elmegy” (men) szavával áll összefüggésben. Mondai szerepe azonban nemcsak a nyugati mondák Artur királyáéra, hanem legalább olyan mértékben a székely-magyar mondák *Csaba* királyfiájéra is emlékeztet. Még szembeötlőbb ez a megegyezés, ha figyelembe vesszük, hogy Mendétől északnyugat felé ma kétfalunyi távolságra fekszik Rákos-*Csaba*, a koraközépkori *Csaba*-Rákosa, ami egyes vélemények szerint Aba Sámuel király apjának, *Csabanak* volt a birtoka. *Mende* nemzetségi birtokosait viszont nem ismerjük.

Mondáink tejúton vágató Csabája Attila király fia volt. Ezt a vérségi kapcsolatot a moksa-mordvin *szaba* „gyermek” (NyK 5/1866. 188.) jobban kifejezi, mint az eddigi csagataj-török *csaba* „ajándék” szóból való néveredeztetés (Kiss, 99.), és például a litkei *Csaba*-rév és dülő neve is jobban beillik a honfoglalás kori nógrádi mordvin elnevezések közé. A Kaukázus környékén élt magyarság szellemi hagyatékára viszont lehet, hogy hatással volt a perzsa *sabab* „kísértet, fantom, sziluet” szó (Junker-Alevi, 454.) ismerete.

Ezt a néhány kiragadott példát – és talán nem is a legjellemzőbbeket – annak az illusztrálására mutatom be, hogy elpusztult írásos forrásaink pótlását nagymértékben elérhetjük földrajzi és személynévünk új nyelvi anyag és új földrajzi módszerek kutatásainkban történő alkalmazásával. Csodálatosan érdekes kép bontakozik ki Anonymus műve újraértékelése során, ha azt egybevetjük az eddigi eredményekkel és feltételezésekkel. Több száz oldalon újra lehet – és azt hiszem, kell is – újból megírni kora középkorunk homályba vesző történetét, ami következőképpen fényt derít majd Palócföldünk számos nép és nyelv által kialakított ősi néprajzára is.

Anonymusról az Egri Múzeum 1977., a moksa-mordvinokról a Nógrádi Múzeumok 1978. évkönyvében írtam. A finn istenekről Hajdú Péter könyve. A Nyelvtudományi Közlemények (NyK.) esetében az 1. szám az évfolyamot, a 2. az évet, a 3. az oldalt jelenti. Kiss – Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. A szótárak kevésbé ismert szerzőire, vagy a szó orosz jelentésére utalok.

- B. J. -

Péter Katalin: Esterházy Miklós; Pölöskei Ferenc:

Tisza István

A méltán népszerű *Magyar História* sorozat, amelynek keretében az elmúlt tíz évben közel húsz kismonográfia jelent meg, életrajzokkal folytatódik. Az eddigi kötetek az objektív valóság feltárására törekedtek: folyamatokat kutattak, törvényszerűségeket tártak fel, ám a történelem szubjektív dimenziójára, az emberi akaratra, a személyiség történelemformáló erejére és szerepére viszonylag kevesebb figyelmet fordítottak. A sorozat biográfiákkal folytatódó kötetében szükségszerűen megfordul ez a viszony: előtérben a történelmi személyiségek állnak, s minden más háttéranyagként kezeltetik. Ezen belül, persze, az egyes szerzők még mindig nagy mozgásterrel rendelkeznek. Törekedhetnek hősiük mindenoldalú, a magánélet szféráira is kiterjeszkedő bemutatására, vagy rangsorolhatnak is, előnyben részesítve az emberi élet egy-egy aspektusát. A sorozat első két kötetét jól példázza ezt a választási lehetőséget.

Péter Katalin célkitűzése láthatóan az volt, hogy a hírneves *Esterházy* család rangjának és vagyonának megalapozóját, az 1582-ben született és 1645-ben elhalálozott *Esterházy Miklóst*, minden szögből és minden helyzetben lencsevégre kapja.

A megoldás igényessége vitán felüli. Az intimszféra ábrázolásában – mint legutóbb *Báthory Erzsébet*ről írott könyvében is – a szerző újfent remekelt. Hátránya viszont, hogy az olvasó végül is nem egy szerves fejlődésrajzot, egy lépésről lépésre kibomló pályaképet kap, hanem sok szempontból ennek csak szegmentumait. Elolvasva és gondolatban összerakva és egymásra csúsztatva ezeket a mozaikokat, arra gondoltunk, hogy egy záró, összegező fejezettel talán célszerű lett volna a korban járatlan olvasó dolgát megkönnyíteni.

1945 utáni történetírásunk Esterházy Miklóst, egészen a legutóbbi időig, mint bigottan Habsburg-orientációs, s az erdélyi fejedelmek függetlenségi törekvéseivel engesztelhetetlenül szembenálló politikust jellemezte. Péter Katalin nagy érdeme, hogy szakít ezzel az egyoldalúsággal, s a Bethlen Gábor–Esterházy viszonyt nem mint a Jó és a Rossz, Helyes és Helytelen szembenállását, hanem mint a történelem kényszere szerint kialakult politikai koncepciók ellentétét mutatja be. Az erdélyi fejedelmek – elsősorban Bethlen Gábor – terve az önálló magyar nemzeti királyságról Esterházy szemében nemcsak azért tűnt igen problematikusnak, mert a Habsburg-előcses nyugati hatalmak támogatása mindig csak ígéret maradt, s így az ország egyesítése kivihetetlen volt, hanem azért is, mert Bécs esetleges le-

gyűrése után igen kétséges lett volna a Porta további viselkedése, azaz a magyar királyság státusa, alávetettségi foka. A nádori politika is magyar volt tehát, s korántsem „nemzetek fölötti”, de míg Bethlen Gáboré a török kiszolgáltatottság bilincseiben kiformalódva szükségszerűen Habsburg-ellenes irányt vett, a Habsburg-fennhatóság alatt élő Esterházyé elsősorban törvényszerűen a török ellen irányult.

Pölöskei Ferencc Tisza-képe más jellegű. A magánélet színárnyalatai ugyan erről a portréről sem hiányoznak, ám jóval haloványabbul ábrázoltatnak, mint Péter Katalin könyvében. Igen sokoldalúan, alaposan és plasztikusan kidolgozott viszont Tisza, a *homo politicus* képe, mégpedig a klasszikus biográfia szabályait követve, a kronológia mentén építkezve. Tisza mint debütáló képviselő, mint fiatal pártpolitikus, a *Szabadelvű Párt* vezéregyénisége, miniszterelnök először (1903–1905), a háttérben és ellenzékben (1905–1910) a *Nemzeti Munkapárt* megalakítója és vezére, miniszterelnök másodszor (1913–1917), a debreceni huszárezred parancsnoka – ezek a könyv főbb fejezetei és egyben Tisza életútjának főbb állomásai és fordulópontjai. S végül az utolsó stáció: megöletése az őszirózsás forradalom első napján, 1918. október 31-én.

A szenvedélyek már életében magasra csaptak körülötte. Politikáját gyűlölet és rajongás övezte szinte fellépésétől. Ismereteseck *Ady* átkai, melyeket „az új kan Báthory Erzsébet”-re szórt, s *Szekfű Gyula* elragadtatása is, mellyel az ország és a magyarság fönnyaradását szemében szimbolizáló „ércalakról” írt. Pölöskei külön fejezetben foglalkozik e végletes vélekedések historikumával. Bár *Ady* véleménye természetesen közelebb áll hozzá, mint *Szekfű Gyuláé*, mégsem vádindítványt terjeszt be könyvében hőse ellen, hanem a szakma módszereinek és szabályainak megfelelően mindekelőtt magát a politikai koncepciót mutatja be, elemzi és értelmezi.

Az alapdilemma, amellyel Tisza és kortársai szembekerültek, a *történeti ország egységének megőrizhetősége vagy megőrizhetlensége* volt. Ezt Tisza mindenki másnál jobban átérezte. Szinte minden lépése, szinte egész működése ennek, az állami egység megőrzésének rendelődött alá. S miután ez a monarchia nélkül alig volt elképzelhető, így lett a 67-es gondolat, a dualista konstrukció rendíthetetlen védője és szószólója. Erőfeszítései azonban hiábavalónak bizonyultak. 1918-ban *Kossuth* jóslata vált valóra: a monarchiával együtt a történeti Magyarország is összeomlott. Volt-e más lehetőség? – teszi fel mindenki a kérdést kimondva vagy kimondatlanul. E kötetből is kiderül, más írásokból is tudjuk, hogy a függetlenségi politika nem jelentett igazi alternatívát. A koalíció fél évtizedes kormányzása 1906. és 1910. között ezt ékesen bizonyítja. A társadalmi haladás szempontjából kétségkívül a formálódó demokratikus ellenzéki politika kínálta az igazi megoldást. De az lett volna-e nemzeti szempontból is? Megbékíthetők lettek volna-e még a nemzetiségiek a századelőn? A történelem természetéből adódóan *minden vitán felül álló válasza erre senkinek sem lehet*. Az azóta eltelt 65 év eseményeinek ismeretében egyáltalán nem tartható azonban kizártnak, hogy a végeredmény ebben az esetben is nagyon hasonló lett volna. A demokrácia felé nyitni ebből a szempontból is talán mégis azért lett volna érdemes, hogy az elkerülhetetlenül súlyos „operáció” sikeresebb és fájdalommentesebb legyen. Erre ugyanis volt némi esély.

(Gondolat)

ROMSICS IGNÁC

MÉRLEGEN

LACZKÓ PÁL

Próza-olvasónapló

„A regényolvasó, a köznapi vagy az igazi, az életnek egy vonását, a társadalmi lét egyetlen dimenzióját adja csak a regényeknek.”

(A. Thibaudet)

GÉCZI JÁNOS: KEZÉT REA VETÉ, HOGY LÁSSON... El kell hinnem Géczi Jánosnak – bár mérsékelt égövi tapasztalati világomnak ellentmond –, hogy a *vadnarancs* létező gyümölcs, még annak ellenére is, hogy asztalunkon kizárólag nemesített változatai fordulnak elő. Hiszek neki, mert mégiscsak ő a biológus, amit a nacionáléjában sohasem mulaszt el hangsúlyozni. Nyilván okkal: természettudományos felkészültséggel építi a maga világát az irodalom közegében, s a filozos belterjesség ellenében hangsúlyozni kívánja önnön tágabb szemhatárát. (Ha már itt tartunk, érdemes tudatosítani: *Spiró György* atomfizikusnak készült, *Esterházy Péter* végzett matematikus – hogy csak két példát említsek.) A vadnarancs fellelhetőségében azért sem kételkedem, mert másodidőszakos katonaként (már nem „kopasz”, de még nem „öreg”) eleget rohangásztam azon a gyakorlótéren, amelynek egyik jellegzetes növényét a környező tanyavilág lakosaitól ismertem meg: gyapot lett volna, mások gumipitypangként emlegették, ránk maradt elkorcsosulva még abból az időből, amikor hittek a honosíthatóságában, s bár haszonnövény jellegét teljesen elveszítette, szívós élniakarásával gyökeret vert a magyar alföldön is. Visszavadult, de él.

Géczi János hősei is ilyenek. Az emberiség egyetlen *species*, de Géczinél kétséges a nemesítettség. Az olyan kertészetek mint a görög kultúra, s az olyan humán kertészek mint *Pál apostol*, vagy az olyan alanyok mint *Krisztus*, akibe korszakokat lehet ojtani, úgy látszik, kitörölhetetlenek ugyan a *species* mélytudatából, ez azonban egyáltalán nem akadályoz meg bennünket a visszavadulásban, ami időről időre be is következik. Az emberiség mint visszacső deviáns, „aki” nem felejt Saulust és a damaszkuszi utat – azt gondolom ez Géczi legfőbb mondanivalója. Ezért építi makacsul a Vadnarancsok-ciklust, illetve ezért sorolja minden munkáját a Vadnarancsok egyik darabjaként. Xeroxozhat, jelenhet meg önálló verses kötete, a Tér-Kép csoport közös vállalkozásának részeként kiadhatja számozott sorú verscít, írhat önálló regényt, mint ez a mostani, mind-mind a Vadnarancsok része. Pedig ezt a címet egyedül az a kötete viselte, amely nevet szerzett neki, s amely a vadnarancsállapot leírását napjaink magyar ifjúságának körében kísérli meg, szociografikus hitellel, s amelynek technikája és valóságanyaga regényben is kamatozik.

Regénye – ha nem is tökéletes (van-e ilyen?) – része annak a folyamatnak, amely prózánk megújulását jelzi. Fikciója ugyan nehezen hitelesíthető – hiszen ki látott arra példát, hogy öten írnak egy regényt –, jelzésre mégis alkalmas. Az európai regényirodalom és -elmélet már rég kinyilvánította kétségeit, lehetőségében áll-e egyetlen kitüntetett személynek – a Regényírónak! –, hogy a műfaja megkövetelte (?) „objektivitást” pantokratori teljhatalommal elérje. Valamirevaló regényíró rég alább adta. Géczy most a kollektív megoldás kudarcáról számol be. Nem feledkezhetünk el ugyanis a munka helyszínéről: a regényíró ötös éppen egy ideggondozó ápolója... Miért jelzésértékű mindez? Mert Géczy is képtelen az ártatlan bőbeszédűsre, amelyből a felhalmozódott szavak önsúlya regényt imitál. Tisztáznia kell magában a regényt, mint formát, s nem előzetesen, hanem regényírás közben. Ebben rokona, társa másoknak. Már a magyar névsor is tekintélyes. Különbözik viszont a kivülállásában. Megőrizte ugyanis a független elbeszélői pozícióját, nem „száll be” regényébe. Ezért jogos a kifogás: a varratok eltüntetendők, az ízesülések szervecsbben megoldandók. Ha értjük is (érteni vélem) az Ayala-történetyszál jelentését, funkcióját, nem kínálkozik megfelelően kijelölt asszociációs mező a regény más területek szomszédságában, hogy átsétáljunk ebbe a dél-amerikai történetbe, amely – egyébként – kitűnő parafrázisa a latin-amerikai csúcsregényeknek. (A motívumok azonosításától most tekintsünk el.) Megváltás („nemesítési”) történet ez is: Ayala klasszikus diktatúrája, mint a tenyésztészerű élet racionalizálása. A diktátor mint kontár kertész. Géczy finom párhuzama: egyik hőse (miközben nincs érdemi munkája), valamilyen intézet munkatársa, ma, Magyarországon, ugyanolyan életidegen szabályzatot olvas, mint amelyet Ayala bevezetett.

Még valami: Géczy jól ismeri a mai magyar kisvárost, hasonlóan *Grendel Lajoshoz* vagy *Sarusi Mihályhoz*. Takarékosabb, s nem „mindenevő” regénytechnikával ebből biztosabb lábakon álló mű is születhetett volna. Mészöly Miklós Szekszárd-megszállottsága mint tökély? És példa? Lehet.

MÉSZÖLY MIKLÓS: MEGBOCSÁTÁS. Tegnap utilitárius szempont vezetett: meglepően olcsó a könyv, tehát megveszem. Az írás már a birtokomban van, hiszen az eredeti *Mozgó Világ* utolsó saját számában, az 1983-as tizenegyedikben, mindjárt *Veress Miklós* lapnyitó két verse után közölték, szóval legelől, „második nyitóanyagként”. A könyv mégis más. A könyvtest a mű saját teste. Folyóiratban bizonytalanabbak körvonalai, feloldódni látszanak az egyéb közlemények közegeiben, ha mégoly lapszám-meghatározó is bárki opusza. Előke-resem a *Mozgó Világot*, ellenőrizendő emlékezetemet, amely agyonfirkált szöveg képét őrzi. Ha így van, most felmenthetem magamat, éjszaka ceruza nélkül olvashatok, „élvezhetem” a könyvet különösebb erőfeszítés nélkül, a naiv olvasó áldott állapotában, anélkül, hogy megszületne a kezemnek szóló parancs, majd ceruzavonások, utaló jelek, széljegyzetek maradnának a nyomtatott lapokon a végrehajtás után. Nem, most csak *újraolvasni* fogok, már ismert írást, amelynek ízeit képes vagyok felidézni, főként azt a borzongató rejtélyes-séget, amelyet a pontosan tapadó megnevezések keltenek, önnön ellentétüként (?), avagy természetük szerint (?). Mielőtt a könyvhöz kezdenék, végiglapozom a folyóirat-változatot. Előbb az lep meg, milyen bizonytalanok és esetlegesek a jelzéseim, mintha képtelen lettem volna eltalálni a mű belső összefüggéseit mindjárt az ismerkedésnél. Mintha eleve második olvasásra készülnem volna. Másodjára a terjedelem cáfol rám: mindössze huszonnyolc és fél folyóiratoldal. Emlékezetemben jóval nagyobb teret sajátított ki: szinte szétfeszítette, uralta azt a számot. Regényként. Mészöly Miklós sohasem bő-

beszédű, terjengős. Értekező prózájában, esszéiben sem. Inkább olyasmit művel, mint azok a tömítőanyagok, amelyek kezelhető méretű tubusban elférnek, de mihelyt rendeltetési helyükre kerülnek, duzzadásnak indulnak, s eredeti térfogatuk harminc-negyvenszeresét is képesek felvenni. A Megbocsátás különösen ilyen. Ezért kívánt önálló kötetet. Ahol viszont már nyolcvankét számozott lapot vett igénybe, miközben az eredeti kézirat terjedelme nem növekedett, csupán az oldalak mérete változott, ami természetes, ám az új tördeléssel hangsúlyt kapott az egyes részek (fejezetek) számozása. A 13-as például kilenc sor – nem is kerül több szöveg arra az oldalra. Pedig beférne az előző oldal aljára, vagy ide az utána következő. Nem lehet másról szó, csakis szándékosságról: tudomásunkra hozni a mű tagoltságának formaképző szerepét. A számozott részek határozott elkülönültségét. Önmagukban vett jelentőségét. (Némelyik úgy hat, mint a divatjamúlt regények fejezetei előtt a tájékoztató rezümé. Ha emlékezünk még, utóbb rájöttünk, maga a fejezet sem adott többet, mint az előtte olvasott kurzivált kivonat.) Kapcsolódásukat mégsem kizárólag a mechanikus számozás biztosítja. A szereplők térbeli és időbeli összetartásán túl zeneileg bonyolult utalásmentes motivikus összefüggések teszik kohorenszé a művet, miközben nem szabadulunk attól a benyomásunktól, hogy nagyon is nehezen összeilleszthető darabkákat rakosgatunk, rendezgetünk olvasói puzzle-játékunk során. Hasonlóan az írás szereplőéhez, akiknek az élete köd, felhő, félhomály, barna tónusok, finoman lerakódó por (amely inkább képzet mint valóság), álom, rögzült szokások, idill, állandóságok, a bizonytalanra tevő elmosódottság légtérében, amelyben a múlt, a nemzeti történelem is mintha holdfényen át látszódná. Mészöly egyik remeklése, ahogy a mozdulatlanság, a cselekvéshiány kifejlesztette belső érzékenységet, kifinomultságát átvált barbárságba: a művet lezáró karácsonyestén történetek nem a megváltás felé mutatnak, kilógnak az európai keresztény kultúrkör „civilizáltságából”, a primitívekre és a pogányságra utaló atavizmusok törnek elő (Krisztussal kapcsolatban kannibalisztikus képzetek, Mária leteperése, keresztényietlen deflorálása stb.). És mégis a mű csodája a „nyomorúság szépsége”, ahogy kijelölődik az az „intim kör, amelyen belül – itt és nem másutt – boldognak muszáj lenni”.

Hol itt a megbocsátás? Ebben a muszájban: nem vádolni és nem átkozódni? Mészöly egyik legfontosabb esszéjében arról ír, hogy szükségünk van nemzeti érzületünk áthangelésére. A Megbocsátás e program része? Ne feledjük: az 1980-as megjelenésű *Érintések* című esszékötetből (175. l.) kiderül, mikor halt meg a Megbocsátás gyilkosa, titokzatos figurája, Porszki Sámuel – most 1972-ben, kilencvenkét évesen. A többiek, a fiatalabbak, élnek, élünk, s az élők itt és mostja parancsoló. Kerekíthető-e ebből erőszakosság nélkül válasz? Például: Mészöly műve bevallás és elfogadás: *e kívül nincsen számunkra hely*, ilyen értelemben program inkább, mint megbocsátás, tehát amennyiben továbbmutató az utóbbi gesztusnál. Feloldozás persze nincs. Megbocsáthatunk, a történetek attól még nem változnak. Azt sem feledhetjük: az „credmény úgysem kétséges”. Mindennek ez az állandósult jelenléte – mint a rögzült füstcsík a könyv elején – teszi bizonytalanra az ítéletünket. Mintha az eldöntetlenség, a függőben hagyott helyzet lenne az említett áthangelődés után létállapotunk természetesnek elfogadott közege? Amelyre vonatkozóan ugyancsak idézhető korábbi az esszéíró Mészöly.

ESTERHÁZY PÉTER: A SZÍV SEGÉDIGÉI. Ha majd a „kezem ügyéből” – most még folyamatosan ott van, mint szükséglet – a „helyére” kerül –

vagyis a polcokon levők tömegébe, vagyis emlék lesz, amit elő kell/lehet venni, alkalomadtán –, besorolva, akkor már a szerző *–bevezetés a szépirodalomba–* (kis kezdőbetű, gondolatjel előtt, hátul) című sorozatából öt kötet fog egymáshoz lapulni, ama bizonyos „püspöklila” kötettől jobbra. *A szív segédigéi* ki fog lógni a sorból. Technikai kivitelezésében mindenben megegyezik az előző négygyel, egyetlen méreteltérés kivételével: nagyobb az oldaltükör. Ezért át fogja dimenzionálni a környéket. Magassága miatt a többi Esterházy fölül kiszorítja a mások oldalukon nyugvó könyvét, amelyeknek ettől még kell a hely, valahol lenniük kell „nekik”, ugyanakkor mélyebben is nyomul a polcra, ezért a teljes sort előbbre kell léptetnem, ha azt akarom, hogy a gerincük vonalban legyen. Átrendezésre kényszerülök, mert nem elégedtem meg azzal a *Kortárs*-számmal, amelyből először olvastam *F.-vel* a Segédigéket, kölcsönös meglepetéssel bevallva egymásnak megrendültségünket, abban a mindig jó emlékü ritka állapotban, amelyről utólag lehetetlen bármit is pontosan kideríteni, főleg nem azt, ki kezdte, melyikünk mondta előbb. Eleinte zavarban mindketten. Aggodalom, hogy a másik nem a könyvről fog beszélni, hanem arról, *amiről szó van*. Az anya halála mégis valami olyan, amire a mai férfiak bárdolatlan-ságával jobb azt mondani: „Azért ez *nem semmi*”. Akkor is, ha a szerző anyja, az övé, nem a miénk. Mialtal semmi egyéb nem történik, mint megállapíthatjuk egymásról, tapintatosak, illetudóak voltunk, s a mű értésével felkészültségünk, befogadói tudatunk színvonala is kifejezésre jutott. Csak éppen nem tudtunk mit kezdeni azzal, amiről szó van. Nem önmagában a halállal. Abban az életkorban, amelyben a szerző ezt a könyvét írja, amelyben mi ketten is olvasunk, többé-kevésbé már mindannyian állandóan tisztában vagyunk azzal, hogy mi keretezi a történetünket. Ilyen értelmé is van a gyászkeretes oldalaknak: a Fiú nem anyja gyászjelentését írja a feketelénias fehér mezőkre, hanem a halál biztos tudatában *önmagát*. Még akkor is így van, ha előbb nem általában a halállal találkozunk, hanem annak nemlétét kellene megértenünk, felfognunk, elszámolnunk vele (a lehetetlen kifejezések sora végtelen, önmagában érvényes azonban nincs), aki a világra hozott. Abszurd életfeladat – Esterházy már a bevezetőben tudomásunkra hozza, ha nem is nyíltan, illetve ha itt még nem is tudjuk, hogy ezt közli velünk. A könyv pedig nem másról szól, minthogy mit lehet *emberileg* tenni ebben a helyzetben. A legelső ami biztosnak látszik: szereteteink halála éppúgy *intim*, mint a sajátunk. Sok egyéb mellett Esterházy éppen az intim szféra mestere. Gondoljunk csak a *Termelési regény* családi jeleneteire, például. Hozzá kell tennünk, nem az értékek értékeként mutatja be sohasem. Az intim szférát a szeretet valódi terepének látjuk mindig, ami olykor átmegy idillibe, de az idill egyben iróniával ellensúlyozott, ahogy bármely árnyalt, mély érzelem is. Az intimitás Esterházynál az individuum szükséges létere, de nem kizárólagosan az. Többen megállapították már, hogy a bensőségesség melegsége – ha mégoly ironikusan kezelt is – a világ minősíthetetlenége *ellenében* menhely az Esterházy-kötetek „hőseinek”. Esterházy most azt hozza tudomásunkra, hogy a „halállal sem jobb a helyzet”. Ha megosztani lehetetlenség, ha magánszemélyként kell a semmibe nézünk, a kollektívum köze nélkül, mondhatni „modernül”, „európai” módra, marad minden magunknak, a lehetetlen, a kikerülhetetlen kínjával. Az Anya és a Fiú „páros” azonban még nyújt bizonyos „lehetőségeket”. A Fiú részvéte, fájdalma, szeretete megfordítja a valóságot: ő fekszik oda anyja ölbe meghalni. Piéta-helyzet, amelyet annyira kedvel az európai kultúra, hiszen többnyire férfiak építették ki, s mint tudjuk, bizonyos érzelmesség elengedhe-

tetlenül hozzánk tartozik, amit humanizmusként is jegyezni szoktunk. A gyakoribb mégis az, amikor a Fiú temeti el Anyját. A nem realistának tartott bizánci művészet mintha erről biztosabb tudású lett volna, s mintha ott nem a Piéta lenne a jellemző kompozíciós változat, hanem a *Mária elszenderedése*, amelyen a Fiú eleven valójában ábrázoltatik, amint magához ragadja anyja csecsemőként bebugolyált lelkét. Az övé, kizárólag az övé. Van is hová vinnie. A szekularizált Európa, mint tudjuk, nem ismer ilyen helyet. A „hátha mégis...” inkább félelemben zajló töprengés, olykor. A bizánci vagy a (jobb híján nevezem így) nyugat-európai változat között lehetetlen dönteni, összeolvasztásuk is merő fikció, ami nem hoz, nem hozhat megnyugvást. Mégsem csupán a lélek fényűzése ez a „játék”, hanem helyzetfelmérés. Mi legyen ilyenkor, amikor már nem támogat bennünket a kulturális folytonosság kollektív melege legnagyobb bajainkban? A széthulló testből kimenteni magunknak Fiúként a „lelket”, őrizni erőnk, köznapi tehetségünk szerint a másik személyiségét (kiművelt lélek és emlékezet kell ehhez is), amely mégis több, de abban is ő, ahogy szükségét végezni magatehetetlenül kitámogatjuk? Hiszen test és „lélek” antinómiája Anya és Fiú párosában a legteljesebb botrány, bármelyikük szeme láttára jusson a halál közelébe a másik! A holtakat az élők váltják meg vagy hagyják kárhózatban, ennyi biztosnak látszik, miként az élők megválthatatlansága is.

Nem csodálkoznék, ha a *Bevezetés...*-sorozat utolsó darabját tartanánk a kezünkben. A kör ugyanis itt bezárul. Esterházy Péter eddig is annyi, de annyi mindent tudott (árnyalatokat és összefüggéseiket), amióta meghalt, eltemették és könnyet ejtett magáért, minden másként van. Kénytelen lesz újraírni mindent – nem csak ezt –, „pontosabban”.

BRASNYÓ ISTVÁN: MAJOMÉV. Már a *Híd* beszámolójából sejthető volt, hogy a jugoszláviai magyar irodalomban fontos, számontartandó regény született Brasnyó István tollából. A *Fórum* kiadó regénypályázatáról szóló bírálóbizottsági jelentés a kritika ellenére sem hagyott efelől kétséget. Türelmetlenül vártam hát, mikor akadok a könyvre az általam elérhető hazai könyvesboltok valamelyikében. Ha nem is időn belül, mégis hamarabb, mint más, hasonló, határainkon túli kiadványok esetében. Várakozás és keresés közben me-renghettem az író szavain, amelyek az első díj átvételekor hangzottak el, *Haldarni valamit* címmel, versjelleggel. Mi lesz a regényben az ilyen grafonám hőszültségből: „*firkálni firkálni csak naphosszat*”, vagy: „*azt szeretném megfogalmazni amikről / senki sem tud*”, és még: „*talán van még valami a nyelv felszíne alatt / a forma pusztá öngyilkosságán kívül*”; de ez sem utolsó: „*hogyan lehetne kijavítani a teremtést / papírra vetni a projektumát / elbáritani mindezt a semmiséget*”? Vajon ezek a szavak és központozatlan környezetük azt az észjárást előlegezik-e, amellyel valódi találkozásom a regény oldalain történik majd meg? Egy alapvetően lírai alkat szómágiájára készüljek fel, aki most regényben fejezi ki önmagát, ám a regény rávall majd karakterére, azaz a végeredmény nem lesz hagyományos, sem a főhöst illetően, sem a regényidő, sem a regénytér kezelésében? A „*zsiványgubanc*” a regény összetettségét idézi-e, amelyről előre kezelem, hogy „*nem lesz mód kibogozni*”, és akkor a „*veszíteni, veszíteni*” heves akarása az enyém-e, a regényolvasóé, vagy az íróé? Ha az enyém, biztos, hogy azért, mert fennakadtam „*a realitás fáján*”, mint mindannyian (legtöbben?) Avagy éppen ezért vesztettem a véletlen szerencséivel, amely egy törékeny gally megbízhatónak hitt álbiztonságát nyújtja? Fogadjam el a receptet, s nyerőre játszva zuhanjak inkább? S vajon képes leszek-e zuhanás közben „*szárnyakat bontani / mielőtt a földgolyó belelövődne koponyámba*”?

Az alternatívák felől olvasóként döntök majd. Nem előzetesen, hanem inkább a kormánya törött hajó módján, amely a tengeráramlásokra avagy a hullámverésre bízta az irányt. Azért mégsem kiszolgáltatottan, hanem önmegadó bizalommal: adja, amit akar.

Mottóval indulunk, *Történet* címmel, s amely valójában hatoldalas vers (?). Minden sora megannyi kérdés önmagamhoz. Arról, hogy tudom-e ezt, átéltem-e amaszt, éreztem-e így, tettem-e avagy nem tettem valamit, amit mások talán igen, hiszen tehető stb., stb. Hatalmas lista, vágy is lehet, litániás könyörgés, annyira hiányleltár mint amennyire bűnlajstrom. Teljes körű és esetleges, hiszen arra a kérdésre, hogy „*lábamba beleütött-e a kengyel bidege*”, nem a válaszom, s jön hozzá a kétyel, miért fontos ez (?), de mióta a kérdés lehetőségét ismerem, mégis az *igen* a helyes felelet, s azt is elfogadom, helyénvaló számba venni minden ilyesmit. A többi esetben is ennyire ambivalens vagyok, mintha olyan zongorán játszanék, amelyen a fekete és fehér billentyűzet azonos hangértékű. Egy mottó, amely – ha terjedelmes is – teljesíti hivatását: lefegyverez, szabályt ad, így léptet be a tulajdonképpeni regénybe, saját feltételei szerint. *József Attila*-i értelemben kell felfognom, ami rám vár: megéltem minden emberi időt, történést, élményt, minden velem történt az idők kezdete óta. Ilyen értelemben nem meglepően új a regény, „legfeljebb” borzongató az az érzékletesség, amellyel átéltem velem Brasnyó mindazt, amiben a „realitás fáján” természetesen sohasem volt részem (a kengyelvas eszimatálpón átűtött hídge, vagy ahogyan a rózsaszín savó felkapaszzkodik a vágott sebekre szórt sókristályokon, és a többi ilyesmi). Az eredeti nyelvi közeg ott vált át új minőségbe, ahol kiderül a regény – most jobb szó híján – „filozófiája”. Már az előbb jelezni kellett volna, hogy az „idő egészének” átélése nem annak érzékeltetésére szolgál, hogy ez fontos emberi képességünk, a kondition human alkotóeleme, hanem nagyon is meghatározott helyszínhez köti Brasnyó ezt az időélményt, amellyel jellemez, minősít, s nem az Ember lehetséges lelki gazdagságát magasztalja. Gazdaságról semmilyen értelemben nincs szó. A vidéket nyersnek látja az a valaki, akivel először akadunk össze, a művelt Nyugatról jöhet, szerzetes vagy lerongyolódott lovag, de mindenképpen *átutazó*, aki a köztes helyzetben lévő vidéken átkelve a szerencsében bízik. Köztes helyzetű a vidék, mert az ismeretlen „odafönről” jön, mint értesülünk róla, a tenger és Konstantinápoly felé igyekszik. Ennyiből is tudhatjuk, valahol a Balkán északnyugati előterében vagyunk, később kiderül, nem tévedtünk. Az ismeretlen vándor mintha örökre eltűnne szemünk elől, marad a helyszín, jellegében az oldalak szaporodásával is alig változva. Flórája, faunája, időjárásával együtt, állandó marad. Lecövekelünk, hogy többről legyen tudásunk, mint az „odafönről” jött *átutazónak*.

A regény három nagyobb egysége közül az elsőben vagyunk, a *Repriz* címűben. Az alegységeket növekvő pontszámú dominótéglalapok jelzik, majd eszázadi események következnek, külön címmel jelölve, javarészt kivándorlástörténetek, vég nélkül, ismétlődően. A párhuzamos események nem kapcsolódnak egymásba, vagyis nem alkotnak egybefüggő történetláncot, ám *jellegeik* szerint összetartoznak. Részleteiben mindegyik más, mégis közöttük különbség. Még az ismeretlen *átutazó* történetére is emlékeztetnek. Az idegen – *átutazó*, az őshonos – kivándorló vagy hazatérő.

S aki helyben marad? Megtudjuk a következő két nekifutamodásból. A regény második egységében megismerünk egy *szatírt*, aki vízfejű, s szellemileg visszamaradott. A harmadikban egy jól felkészült értelmiségit, művészt, aki

viszont saját hibridléte miatt folyton *kentaurként* képzelet el önmagát. Brasnyó ironiája ezzel teljes. A hely van, átvonulókkal vagy kivándorlókkal, nincs viszont szerepazonosság, hanem állandó másság, a helyszín vállalása helyett elvagyódás, Arkádia nosztalgiaja, amely, természetesen, már rég nem létezik, avagy Amerika. A végeredmény? A helyszín szempontjából: „*ez egy fantombirodalom*”. A lakói: „*agyavesztett nép*”.

Brasnyó István súlyos közép-kelet-európai regényt tett olvasói cél. Érdemes lenne összevetni a *Szilágyi Istvántól* Grendel Lajosig terjedő rokon művek szemléletét és értékrendszerét, nem elfeledkezve a térség többi nemzetének egyidejű regényterméséről, mondjuk Daniló Kis-től Ballekig.

CÚTH JÁNOS: ÉLETFA. A mai szlovákiai magyar irodalommal kapcsolatban gyakran olvasható a sajnálkozó megállapítás: a prózában nincs utánpótlás. A Főnix Füztesek közül sem emelkedtek ki kellő számban tehetségesek. Grendel Lajos teljesítménye ebből a szempontból vitán felül áll, nem csak kiugrásra volt képes, hanem ismétlődő bizonyításra is. Talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, az *Eletfa* című regénnyel Cúth János személyében olyan tehetség jelentkezik, akire figyelniünk kell. Főnixes ő is, de, őszintén megvallva, első kötetében (Lélekharang) nem láttam azt az ígéretet, amely a regényre készített volna fel. Még leginkább az maradt meg emlékezetemben, hogy milyen szenvedélyesen beszél a nyelvről, az anyanyelvről, s a magyar dicsőretére nem ártallotta a közhelyes példát, *Mezzofanti* bíboros figyelmeztetését és jóslatát idézni. A kisebbségi író jellegzetes önmeggyőzése, önbizalom-keresése, mondtam magamban.

Regénye viszont annyira eredeti a maga közegében, hogy ellentmond olvasmányélményünk java részének. Elsősorban a középpontban álló parasztcsalád életereje folytán. Ennyire optimista művet nem tudom, olvastam-e a közelmúltban. A szlovákiai magyar prózának hagyományos közege a falu, amely mindig komor színekkel szerepel, különösen, ha a történelem az események, sorok, életutak alakítója. Cúth hősei, ha bugdácsoznak is, hajlamosak is a lehetséges emberi bűnökre, annyira urai sorsuk rendezésének, amire hirtelenjében nem találok példát a kinti regények között. Ez különösen Pálra vonatkozik, aki már-már mesebeli képességekkel felruházott parasztember. Mintha Cúth is némileg a vágyaiból formálta volna, s nem a valóságból. Néhány részletet nem is tud hitelesíteni. Lehetséges-e például kis országainkban eltűnni évekre a család és a hatóság szemé elől, pláne börtönből való szabadulás után, majd új helyünkön rövid időn belül magas, felelős beosztásba felverekedni magunkat, anélkül, hogy múltunkat bárki is behatóan ismerné? A regény realista közegében az ilyesmi elfogadhatatlan. Az a szentháromság azonban, amely a hősök értékrendjét meghatározza, mindennapi – mondjuk csallóközi – tapasztalataink által is bizonyítható: család, munka, gyarapodás. Cúth szerint ehhez megvan az erkölcsi érzék, a tehetség. Mindez együtt elegendő biztosíték a megmaradáshoz, értelmezheti az olvasó. Amivel Cúth adósunk marad: elégséges-e az emelkedéshez is? Lóránt (a nagycsalád harmadik generációjának tagja) pályaválasztási bizonytalankodásában már ott érzékeljük a megrekedés lehetőségét is. Cúth János, ha tovább építi saját írói világát, nem kerülheti meg a régió történelmét, a most alkalmazott módszer (ellenpontoszni a három kivándorolt figurájával) elégtelen lesz. Utóbb derül majd ki, képes lesz-e elmélyíteni a szlovákiai magyar falusi népességről szerzett ismereteinek művészi feldolgozását. Figyelniünk kell rá.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: SÁTÁNTANGÓ. Írhatnám, hogy nem okozott meglepetést, mert első folyóirat-publikációi óta föltételezhettünk ilyen regényt a szerzőtől. Nehezen hiszem el bárkinck is. A megírás minőségét illetően, az írni tudás felől nézve, megegyezhetünk. Számomra viszont kétséges volt, hogy regényben végig fenntartható-e e jellegzetes stílus sodra, amely a rövidebb folyóirat-közleményekben rendkívül meggyőzően hatott. Másrésztől elegendő lesz-e ez a szemlélet önálló regényvilág megalkotására. Kételyeimtől a kész regény megszabadított. Krasznahorkai László olyan művet írt, amely méltán sorakozik be azon szerzők munkái közé, amelyek a hetvenes évek közepe óta változásokat indítottak el a magyar prózában.

Ha meggondolom, olvasónaplóba illő szabad ötleteket nem is méltó írni róla, inkább részletekbe hatoló elemzést igényelne. A közeljövőben biztosan többen is elvégzik majd ezt a munkát. Nyilván nem kerülhetik ki annak megválaszolását, hogy mennyiben modellizált a regényvilág, amíg viszont a szöveg aprólékosan valóságához kötött, gyakran telitalálat értékű mikrorealista megfigyelésekkel, borzongatóan meglevenítő nyelvi közegben. Tehát *Kafka* mint előkép? Lehet, de ilyen alapon mások is joggal idézhetők, *Ottlik* is akár, vagy Mészöly, netán a latin-amerikai regény. A hangsúly nyilván a különbségen van, ha egyszer elismertük Krasznahorkai regényvilágának szuverenitását. Nem szivderítő, az biztos. Az emberi kiszolgáltatottságnak azt a mindenre kiterjedő változatát mutatja be, amely a totalitárius berendezkedésű rendszerek következménye. Krasznahorkai képes tagoltan ábrázolni ezt a világot, anélkül, hogy mindent elöntene a generálfélelem vagy a kiszolgáltatottság teljességgel tudatosulna figuráiban, ami által állandó rettegésben élnének. Éppen hogy nem! A remény még tervezet is velük, jövőképzetük van. A remény a szemünk láttára fokozódik le csupasz életöszönné, s válik majdnem mindenki tetszőlegesen felhasználható eszközzé. Az egyik hős, az alkoholista orvos, nem enged, makacsul megfigyel és leír. A regény vége az ő feljegyzéseivel zárul, amikor is rájövünk, hogy az első oldalon is ezekkel a szavakkal találkoztunk: visszajutottunk az elejére. Géczy János ajánlotta a Möbius-szalagot könyve fülszövegében, Krasznahorkai pontosan össze is illesztette.

MOLNÁR MIKLÓS: PROCESSZUSOK. Úgy látszik, a *Vers(z)iók*kal indult folyamat folytatódik, s a kísérletező kedvűbb fiatalabb évfjakatok publikációs lehetőségei legalább a *JAK-füzetek* körében biztosítottak. Itt meg is álok, mert eszembe jutott, hogy Molnár Miklós 1946-os születésű, régóta jelennek meg írásai, bár ritkán és elszórtan, s kora szerint kiöregedett JAK-tag. Amit tehát olvasunk, kései első könyve. Mint ahogy fáziskésésben vannak mindazok, akik a Molnár Miklóssal rokon alakításmódok, eljárások szerint képzelek el a korszerű irodalmat. A késést nem világirodalmi összehasonlításban értem, hiszen ahhoz kevés az elérhető információ, s nem is az érintetteket hibázatom. Kiindulópontom az olvasó. Lépten-nyomon a konzervatív ízlés megerősödését, alkalmanként agresszivitását érzékelem, amelyek egyik következménye, hogy kedvezőtlenebb fogadtatásra talál *most* mint korábban a kísérletezés, s nincs semmi kockázat abban, ha kijelentjük, áthidalhatatlan szakadék tántog napjaink értékesnek tekinthető irodalma és az olvasók között. A JAK-füzetek zárt publikációs gettója legalább nem irritálja ezt a harcos tábor. De megkésésetnek érzékelem Molnár Miklós könyvét abban az értelemben is, hogy a prózánk megújulási folyamatát jelző írók túljutottak azon a fázison, amelyet első megközelítésben rekonstruálni tudok a kötet egyes darabjaiból. Egyértelmű például a szándék a hagyományos elbeszélésmódok radikális felszámolásá-

ra, kiüresedtségük bemutatására. Legelőbb is a történetet kell agyoncsapni. Nincs ismeretlen történet, mind egyforma, újat tehát nem lehet kitalálni, csak másféle előadásmódot és variánsokat. Molnár ereje szokatlan nyelvi humorában rejlik, amellyel győzi is programja megvalósítását.

A felszámolt formákhoz természetesen másféle olvasói magatartás kell. Ezért froclizza szemtől szembe az olvasóját. Vajon tudja-e, hogy csak azt ingerelheti, aki valóban olvassa is? Aki pedig hajlandó erre, azt lehetetlen bosszantania: már felvérteződött, elsajátította az új olvasói magatartás etikettjét. Ennek a paradoxonnak az lehet az eredménye, hogy a „polgárpukkasztás” a szerző szét-durranásához vezet, a tényleges olvasó pedig udvariasan sajnálkozik a balcsenten. Szóval az újfajta észjáráshoz műveket is, ne csupán provokációt! Ahogyan – mondjuk – *Nádas Pétertől* Krasznahorkai Lászlóig teszi egy jól látható vonulat minden képviselője.

HAMVAS BÉLA: KARNEVÁL. Elkésett könyv – szoktuk mondani hasonló alkalmakkor. Ritkábban kérdezzük meg, mikor is kellett volna megjelennie. Talán közvetlenül elkészülte évében, 1951-ben? Lehetetlenségeket ne kívánjunk. Az ötvenes évek végétől azonban legalább két alkalom is kínálkozott, amikor a megjelenés beleszólhatott volna prózánk alakulásába. Ami esetleg azokban a kedvező pillanatokban revelatív lehetett volna, már mind-mind más utakon-módokon bekerült prózánk eszköztárába. Tágabb értelemben szerepfelfogásába. A reflektáltság például szinte alapkövetelmény lett. De ha akarom, azt is mondhatom, időközben érettebb olvasókká váltunk, felkészültebben vehetjük kézbe ezt az enciklopédikus igényű munkát. A vállalkozás méretei még így is, most is, tiszteletet parancsolnak. Aki nem olvasott még semmit Hamvas Bélától, elképed azon a tudásanyagon, ami a regényében felvonul. Ebben a vonatkozásban összehasonlíthatatlanul egyedülálló a magyar regények között. De mi-végre a polihisztorság egy magyar regényírónak? A mai világállapot teljes körű leírásáért, amely nélkül lehetetlenség érvényeset mondani az emberről? A legújabb időkben nem tudom, akadt-e valaki, aki ennyire bízott a regényben, mint formában, annak teherbíró képességében. Abban is kevesen, hogy lehetséges a világ átfogó és egységes regénymagyarázata. Hamvas belefog, és megnyer a vállalkozásának. Elmerülünk az ezerkétszáz oldalnyi szövegben, időnként fel-fel bukkanunk levegővételnyi szünetre, napokra, part menti pihenőkre, aztán folytatjuk, hátra-hátra lapozva, időnként társat is keresnénk hozzá, röhögni (pardon) mással, oldalakon keresztül, vagy a rettenetet oldani. És megkérdeni azt is, a regényt záró prófécia, emelkedett jóvendómondás mit is akar, mikorra szól, nekünk-e már? Megbeszéljük-e mint regényt – amelyet végül is széthullónak érzünk –, vagy járunk inkább végére az ösztönzéseknek? Akárhogy is, foglalkoznunk kell vele. A megítélését későbbre is hagyhatjuk.

1985. január–július.

Egy írástudó visszatér

A jubileumok, az úgymond kerek évfordulók – akár jeles társadalmi eseményekhez, akár kimagasló személyiségekhez kötődnek – szükségképpen ünnepélyes formákkal, érzelmi gesztusokkal járnak együtt. Jelentőségüket az adja, ami a történelmi távlatból, a megidézett életműből a jelen s a jövő számára a folyamatos figyelem révén hasznosul.

Ez idő tájt egymást követi a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben született szerencsés csillagzatú „második reformnemzedék” – melyet többek között *Ady Endre*, *Károlyi Mihály*, *Szabó Ervin* vagy éppen *Kun Béla* neve fémjelez – centenáriuma. Az elmúlt esztendőben *Lukács György*re emlékezett a magyar szellemi közélet, de a nemzetközi visszhangban is méltóképpen kifejeződött munkásságának rangja, egyetemes értéke. A tudományos tanácskozások, az alkalom szülte könyvek, publikációk szakmai hozadékának elmélyült elemzése hosszú időre ad munkát, újabb inspirációt a kutatóknak, néhány általánosabb érvényű tanulság megfogalmazása azonban nem tűnik elhamarkodottnak, már csak azért sem, mert az emlékülések, kiadványok értékelései alapvetően megegyeznek a párt művelődéspolitikai munkaközössége 1983-ban megjelentett irányelveinek új hangvételű, reális ítélekezésre ösztönző szemléletével.

A nemzeti önbecsülés szándékával lehet – és kell – ma arról szólni, hogy Lukács György a Lenin

utáni korszak kiemelkedő marxista teoretikusaként egyike volt a század legnagyobb hatású gondolkodóinak, személyében a magyarság első ízben adott igazán rangos filozófust a világnak. Feltétlen figyelemre érdemes az a katartikus önfejlődési folyamat, ahogyan Lukács a későpolgári ideológia egyik meghatározó képviselőjéből annak kritikuskává ért, ahogyan a „romantikus antikapitalizmustól”, a „progresszív idealizmustól” eljutott a marxizmus–leninizmushoz, követendő példáját adva a marxi módszer élő elméletként való értelmezésének, alkotó alkalmazásának. Útja Marxhoz nem egyszerűen a nem marxistának marxistává válása volt, hanem gondolati és gyakorlati küzdelem az eszme, a forradalmi munkásmozgalom, a szocializmus ügyének továbbvitelére. „Gondolkodva cselekedni” – ez lehet mottója aktuális üzenetének. Átélté, „megélte a gondolkodást”, ami azt is jelenti, hogy nemcsak idejekorán volt képes felfogni – történelmi léptékű változásokkal teli – korának nagy kérdéseit, hanem aktív szerepet is vállalt azok megválaszolásában, megoldásában, a gondolat valósággá válásában. *„Minden filozófusnak, aki ezt a nevet nem pusztán szűken vett akadémiai értelemben, hanem valóban megérdemli – írta az Ontológiában –, arra irányul a gondolkodása, hogy döntően beleszóljon kora sorsdöntő konfliktusaiba, kidolgozza végigbarcolásának elveit és ezzel magának ennek a harcnak határozottabb irányt adjon.”*

Lukács a társadalmat totalitásában, világtörténelmi perspektívából értelmezte. A materialista lételmélet bázisán kidolgozott fogalomrendszere, a valósághoz való viszonyának kettős – kritikai és affirmatív – jellege elméleti fogódzót jelent, szemléleti alapként szolgál a jelenkor mozgástörvényeinek vizsgálatában is, értéknövelő tényező a politika számára. Nem lehet persze valamennyi konkrét helyzetre üdvözítő recepteket találni az ő mégoly gazdag hagyatékában sem, mert nem láthatott előre s egyébként sem volt mindenben igaza. Mint ahogyan nemegyszer tévedtek kategorikus bírálói is.

A centenáriumi tanulmányok jobbra egy-egy meghatározott életrészletre, részletekre menő elemzésével járulnak hozzá a lukácsi öcuvre tanulmányozásához. E sorba illeszkedik Zoltai Dénes könyve is, amely Lukács 1945 utáni, ötvenes évekbeli – eddigelé kevésbé feldolgozott – munkásságával foglalkozik. Megírásához belső készletet jelentett, hogy a szerző Lukács-tanítványnak tudhatja magát, neki köszönheti tudományos egzisztenciáját. Innen az elfogódott, emelkedett hangnem, ahogyan a már akkor is idős – hatvanéves – mesterére, a marxizmus „budapesti iskolájára” emlékezik. „*A filozófus elvi szigorát és a valóságtól való tanulást, a nyitottság paradigmáját tudta egyesíteni személyiségében, s ezt a feszültségtől sobasem mentes egységet akarta továbbörökíteni hallgatóiban, embertársaiban, valóságos és lehetséges munka- és elvtársaiban.*” E szellemi közegben „*nem az ifjú személyiség autonómiájának elsorvasztása divott, hanem az emberi személyiség tartalmas kiteljesítésének valós reménye fűtötte a báború utáni korszak napfényben fűrdő és világfagyában vacogó, önmagát és az övéit, az értelmes értelmiségi lét útjelzőit kereső fiatal nemzedéket.*”

Zoltai abból a tényből indítja gondolatmenetét, hogy az 1945-ös történelmi, nemzeti sorsforduló Lukács életében is gyökeres változást hozott: hosszú emigrációs évek után ekkor tért vissza a felszabadult Magyarországra. Bár pártfunkciót nem kapott, az MKP politikai fő vonalával összhangban, mintegy „elvi propagandistaként” vett részt a veszttet háborúból lassan ocsúdó ország demokratikus önszéméletének ébresztésében. Zoltai – híven a lenini, lukácsi metódushoz – nagy hangsúlyt helyez a pályaszakasz előzményeire s következményeire, a rész és egész összefüggésrendszerében, a politikai háttér tükrében érzékelteti Lukács eszmévilágának alakulását.

A hajdani népbiztos, a már ismert és elismert tudós a negyvenes évek elején – Zoltai találó terminusa szerint a „nulladik órában” – az antifasiszta küzdelem teoretikusaként arra kereste a választ, hogy miként vált Németország a reakciós ideológia központjává. Bár az 1944-ben Moszkvában publikált – paradox módon – *Sorsforduló* című esszéje elsősorban a publicista felindultságát tükrözte a hitleri koncentrációs táborok borzalmai hallatán, a fasiszta barbárság az ő számára nem csupán brutális tény, hanem az eljövendő világfejlődés válságra váró ideológiai kérdőjele is volt. Elméleti tevékenységének egyik jelentős irányát ebben az időszakban a polgári filozófia válságát, az irracionális természetét leíró törekvések, *Az ész trónfosztását* előkészítő munkálatok képezték. Még Moszkvából köszöntötte a hetvenéves *Thomas Mannt*, akiben a citoyen németiség művészi önkeresésének példáját látta. Később – mutat rá Zoltai – ez az írása is felkerült a polgári örökség eszményítését és abszolutizálását bizonyítani akaró vádpontok listájára.

A hazahívott, a hazatért Lukács – ahogyan várták is tőle – tevékenyen segítette a párt befolyását kiterjeszteni a magyar intelligencia legjobbjaira. A nemzetközi konferenciákon – Genfben, Milánóban, Wrocławban – az európai racionalitás megújítása jegyében szorgalmazta az értelmiség összefogását. Joggal félt attól, hogy a közszereplés hátráltatja közvetlen tudományos ambícióit, de – mint Zoltai kitünő érzékkel mutat rá – az adott propagandisztikus „feladat” nála csaknem mindig tágabb elméleti összefüggésrendszerbe ágyazódott. A bizonyító erejű példák sorában a *demokrácia és a kultúra* viszonyát, az *irodalom és a demokrácia* kapcsolatait felvázoló eszme-futtatások említhetők. Ezekben a magyar kommunista mozgalom legjobb népfrontos tradícióinak szellemében szólt a faszizmus elleni harcban újjászületett népi demokrácia kulturális alapfeladatairól, de gondolatait minduntalan átszöttek filozofikus elemek is. Ilyen többlet mindenekelőtt a modern munkamegosztáson alapuló specializálódásnak sokoldalú, történetileg megalapozott kritikája; a polgári társadalomra jellemző emberkép marxi igényű elemzése, vagy a realista ábrázolásmód, a humanista emberkép – hamarosan oly sokat vitatott – felfogása. Zoltai különösen nagy figyelmet fordít Lukács pártköltészetéről, *József Attiláról* vallott – elvileg szintén végiggondolt – nézeteire, melyek több lényeges ponton – például a pártköltő partizánszerepének értelmezésében, a Leninhez, illetve a szovjet kultúrához való viszonyban – különböztek a hivatalos állásponttól. Nem véletlen, hogy ez a kérdéskör lett a gyűjtőpontja a Lukács elleni támadásoknak, melyek politikai terhe alatt – a Rajk-per árnyékában – kénytelen volt önkritikát gyakorolni s időlegesen távol maradni a politikai élettől. (Az 1949–50-es híres-hírhedt polémia do-

kumentumairól lásd *A Lukács-vita* című, ugyancsak centenárium-i kötetet.)

Miután az ideológiai horizont beszűkült, a Lukács által képviselt új filozófiai kultúra programja megkérdőjeleződött, érdeklődése ismét az esztétika irányába fordult. 1953-ban hozzáfogott régi terve megvalósításához, amely első változatban négy év múltán *A különösség mint esztétikai kategória* címmel látott napvilágot magyar fordításban. Zoltai érdemei szerint méltatja e művet, amely a szakirodalomban háttérbe szorult a hatvanas évek eleji „nagy” Esztétikához képest. Bemutatja, hogy az előtanulmány szintjén – a különösség mint „szervező központ” kategoriális levezetésében – is érvényesül Lukács törekvése: a marxista esztétika filozófiai megalapozása, a dialektikus és történelmi materialista módszer összekapcsolása az esztétikai kérdések megoldásában. Érzékelteti, hogy *A különösség...*-ben összegeződnek Lukács korábbi kutatásai, megelőlegeződnek *Az esztétikum sajátossága* főbb gondolatai.

Tekintve hogy *A különösség...* minden szálával a marxi-lenini tradícióhoz – a társadalmi közvetítéscsk tudatosításához – kapcsolódott és eleve szembekerült a *Sztálin* nyomán eluralkodott elméleti dogmatizmussal, nem csoda, hogy heves ideológiai viharokat kavart. Az újra fellángolt vitában Lukács revizionistának minősült, műve pedig némelyek szemében azt szemléltette, hogy hová vezet a szocializmus általános törvényszerűségeinek „tagadása”. Írásai több éven át nem jelenhettek meg, párttagságának rendezésére is csak egy évtized múltán, 1967-ben került sor. Bár az ellenforradalom felszámolása idején valóban követett el politikai hibákat, a méltánytalan bírálatok nem könnyítették meg őszinte szembenézését tévedésével, késleltet-

ték visszatalálását – ahogyan ő nevezte, „a marxizmus saját hazájába”, a munkásmozgalomba. Pedig mint egy 1969-től datált – *A szocializmus mint radikális, kritikai reformok kora* című, Zoltai által is idézett – autobiografikus jegyzetében is megfogalmazta, elvhűségét nem adta fel: „Minden változatom, fejlődésem eltenére ma is éppoly meggyőződéses kommunista vagyok, mint 1918-ban, amikor beléptem a pártba. A sztálini módszerek elutasításának világos volta, amit lassanként kidolgoztam és az utóbbi évtizedekben írásaimban egyértelműen kifejezésre juttattam, sohasem tűzte ki célul a szocializmustól való elfordulást... ma is a szabad, radikális reformok ideológusa vagyok, nem pedig az absztrakt és véleményem szerint gyakran reakciós »elvi« ellenzékiiségé. Hogy aztán hány évre vagy évtizedre van szükség ehhez az elvi-gyakorlati reformmunkához, hány akadályt kell még legyőzni, ez világtörténelmi szempontból messzemenő következményekkel járhat, a központi kérdés vonatkozásában azonban végső soron objektíven nem döntő.”

E sorok is igazolják, hogy Lukács nemcsak visszanezett a társadalom és

a tudomány történetében, hanem az utókornak is volt direkt mondandója. Ahhoz, hogy érdemben hasson, egységben kell látni és láttatni nagyívű szellemi örökségét. Meggyőződésünk, hogy Zoltai Dénes – esszéisztikusan formált, de szigorú logikai rend szerint építkező, gazdagon adott – köteté méltó hozzájárulás, fontos adalék a lukácsi pályakép korrekt értelmezéséhez.

„Egy írástudó visszatér” – írta Zoltai könyve élére. Több jelentésű cím, már eredeti értelmében is. Utal Lukács 1944-ben Moszkvában megjelentetett – *Írástudók felelőségeként* jegyzett – kötetére, amely a magyar írók, költők Ady vezérelte szövetsége, demokratikus küldetése mellett tett hitet. Jelzi egy filozófus, egy esztéta, egy magyar kommunista hazatértét Budapestre, szülővárosába. Érzékeltetni kívánja a szocializmus előrevívő útján felmerülő szükségletet a marxizmus autentikus forrásai iránt. S végül akarva-akaratlanul szimbolizálja – amit Zoltai is szolgál – Lukács György jelenlétét a mai magyar szellemiségben. (Kossuth)

CSONGRÁDY BÉLA

A Lukács-vita

Ezzel a címmel adták ki a Lukács György könyve körül 1949-ben kirobant „irodalmi vita” dokumentumainak válogatását. Újraolvasva, valódi drámai helyzetről, egy kor szellemi atmoszférájából kapunk ízelítőt. Abban a vészterhes időszakban szinte lehetetlen volt eldönteni, hogy melyik provokációból lesz „vita” és melyikből „per”. (Gondoljuk végig a

következő változatot: „Rajk-vita”, „Lukács-per”...)

S kiktől függött mindez? A belpolitikai élet és az erőszakosan beszűkített társadalmi nyilvánosság kérelhetetlen manipulátoraitól. E szűk pártvezetőség totális támadást indított mindazokkal szemben, akik a szocialista átalakulás sztálini torzulásait értetlenül, netán ellenérzéssel fo-

gadták, hiszen „*aki nincs egy véleményen, mint nyílt, vagy álcázott ellenség jelenik meg: nem arról van szó, hogy megcáfolják, diffamálni kell, morálisan, vagy ténybelileg ártalmatlanná tenni*” – írja jóval később e kudarcos taktikáról Lukács. Noha Lukács György szerepe és működése ebben az időszakban megfellebbezhetetlennek tűnik. A Tanácsköztársaság népbiztosa, a moszkvai emigráció tudósa és elméleti szakembere, a kommunista vezetők legműveltebb személyisége, a koalíciós időszak harcos kultúrpolitikusja egyértelmű tekintélynek örvend az országban; az 1945–47 között írt tanulmányainak összegyűjtött kötetét (Irodalom és demokrácia, 1947) pedig a „türelmes marxizmus bibliájaként” olvasták a más világnézetű és pártállású érdeklődők is. E könyv kritikájának ürügyén robbant Rudas László vádirata, mely egyként felborzolta a színpadok mögé nem látó hazai és külföldi irodalmi közvéleményt.

Nézzük meg, összefoglalva, mivel vádolja Rudas – a központi vezetést álláspontját képviselve – Lukácsot ebben a „kritikában”, mely a jelen könyv nyitó dokumentuma is. Először is demokrácia és irodalom összefüggésének ürügyén Rudas nem kéri figyelmetlenül az olvasókat, hogy a szocializmusba való átmenet, úgymond, hagyományosan demokratikus útja nem járható. A fő kérdés nem a „párt szerepe” a koalícióban, nem a hosszú ideig tartó lassú kibontakozás a feltételek kialakulásával párhuzamosan, hanem a proletárforradalom fő tartalma: a proletariátus diktatúrája. E koncepció 1947-től lett meghatározó a párt legfelsőbb vezetése számára, miután az év őszén Farkas Mibály és Révai József hazatért a Tájékoztató Iroda varsói alakuló üléséről, ahol Sztálin diktatúrafelfogása, mint az egypártrendszerű hatalomgyakorlásért folytatott harc lényege

kapott létjogosultságot valamennyi szövetes országban. A „sztálini formula” Rudas kritikájában fő témaként jelentkezik, mintegy a Lukács személyében és munkásságában szimbolizálódó *demokratikus alternatívát* elsőpró érvként. A másik vádpont *Lenin* történelmi szerepének megítélésével kapcsolatos. Erre a támadásra Lukácsnak egy a húszas években, rögtön Lenin halála után írt könyve adott alkalmat. A koncepció viták módszertana: a tények önkényes csoportosítása, az idézetek „szabad” értelmezése, az alaptalan gyanúsítások özöne stb., e vádpont kidolgozásakor a legmegfigyelhetőbb. Az igazi veszélyt az jelenti, amint Rudas „csúsztat”, és a kulturális fejlődés egyenlőtlenségének tételén háborogva köntörfalazás nélkül fölteszi a kérdést Lukácsnak: „... *nyilatkozék világosan és határozottan, érvényes-e az »egyenlőtlen fejlődés« a szovjet irodalomra is vagy nem? Más szóval nyilatkozzék, a szovjet társadalom is olyan magasabb fokon álló társadalom-e, melynek irodalma nem magasabb, mint az alacsonyabb rendű társadalomé, vagyis a kapitalizmusé?*” E nyíltan szovjetellenességet tartalmazó vádat Lukácsnak egy végtelenül találó hasonlata „provokálta”, melyet kifejező szellemessége és nem halványuló aktualitása miatt is érdemes újlag felidézni: „... *ha egy mai író pár brosúra felületes elolvasása után megtanulta felületesen kezelni a marxizmust, az még távolról sem jelenti, hogy műveinek eszmei tartalma Shakespeare, Molière, vagy Goethe fölé emelkedett volna. A marxizmus-leninizmus csakugyan a Himalája a világnézetek között. De a rajta ugráló nyulacska azért nem nagyobb állat, mint a síkság elefántja*”. Talán fölösleges hangsúlyozni, hogy a korabeli vádlók „bűnlajstromán” ez a hasonlat mennyire negatív előjellel

szerepelt, a felsorolt vádak és az elítélt szemléletmód tömör kifejezését.

A drámai helyzet tehát a Rudas-tanulmány megjelenése után tipikusnak mondható, s e jól szerkesztett dokumentumgyűjteményben remekül nyomon követhető. A helyszín: Budapest; időpont: 1949; lényege a *Rosa Luxemburg* által „másképp gondolkodóknak” nevezett kommunisták gondolati-etikai kerékretörése köré csoportosítható. Két dramaturgiai csomópontot kell kiemelni a cselekmény szövetéből. Lukács első „önkritikáját”, melyben még egyáltalán nem fogadja el a Rudas-vádat, pusztán korábbi nézeteinek higgadt végiggondolására hajlandó. Mindenesetre a *Rákosihoz* írt leveleikben *Gerő* és *Horváth Márton* egyaránt elégtelennek ítélik Lukács önbírálatát, amint ezt a vitával kapcsolatos levelezésből megtudhatjuk. Mintegy intermezzóként következik a fellelkesített „ifjak” ortodox kórusa. A névsor mellőzésével csupán annyit jegyzünk meg ezekről a politikai indulatoktól terhes hozzászólásokról, hogy a következő évtizedekben szinte valamennyien visszavonták itt leírt álláspontjukat, miként erre a szerkesztő jóvoltából korrekt példát láthatunk *Pándi Pál* esetében. Lukács második „önbírálata” a befejezést sűrítő csomópont, mely *Következtetések az irodalmi vitából* címmel jelent meg, s ezúttal is érdemes figyelmesen elolvasni. E cselekményváz drámaiságát Lukács gondolati behódolása” jelenti, annak folyamatnak a megvározó gazdagsága, melynek során a *stratégiai célok megvalósítása* érdekében az egyén, a gondolkodó, a tudá-

tos cselekvésre vágyó értelmiségi megalkuszik a taktikai frontokon a hatalom kizárólagosságára törekvő és csak arra koncentráló politikai akarrattal. Ha ezt a társadalomtörténetileg tipikusnak mondható, és az európai civilizációra oly sokszor jellemző helyzetet tömören akarom leírni, úgy e magatartást „Galilei-attitűdnek” nevezhetem. E viselkedésmód kinosan keserves, etikailag soha nem heroikusán fénylő, nem szoboravatásra, plakátcsillogásra predestináló létjogosultságát Lukács – saját életművét illetően – a hatvanas években kiteljesedő alkotóperiódusa igazolta, ahogy ezt a kötet bevezető tanulmányában *Zoltai Dénes* összefoglalja: „... Még megadatott neki, hogy megírja rendszeres *Esztétikájának* első részét, *Az esztétikum sajátosságát, és Etikája prolegomenonjának tekintett nagyszabású adalékait a Társadalmi lét ontológiájához. Az 1949/50-es per igazi tudományos védőbeszédét ezekből kell kiolvasnunk.*” Szerencsére ismét van mód a per legfontosabb dokumentumainak átolvasására, *Ambrus János* alapos szerkesztői munkájának jóvoltából és kötetzáró tanulmányának segítségével. Irodalmi életünk fontos eseménye, hogy a „vita” anyagának 1983-ban napvilágot látott kétkötetes, zártkörű terjesztésű kiadványa után (MTA, ELTE) végre a széles nyilvánosság is megismerkedhet ezek legjavával. Dicsérjük a kiadó vállalkozókedvét is, bár biztos lehetett abban, hogy e kötet nem fogja terhelni a jövőben raktári készleteit. Mert fontos könyvről van szó, melynek eligazító jelentőségére kell felhívni a figyelmet. (Múzsák)

NÉMETH JÁNOS ISTVÁN

Utópiák és kínok kertje

...Az asztalon heverő három könyvvel – *Tornai József Vadmeggy*, *Erich Fromm A szeretet művészete* és a *Szerelemről – komolyan* című tanulmánygyűjtemény – valamilyen módon mindannyian rokonszenveztek. Mégis – és ennek a *Lány* örült a legjobban, noha feltétebb meglepődött a dolgon – jegyzeteiket otthon hagyták. Ez a gesztus tette egyáltalán lehetővé – legalábbis a *Filozófus* később így gondolta –, hogy *beszélgetés* jöjjön létre arról, amiről „hallgatni kellene”, hiszen *mindenki* beszél róla. A rögzített – magnóra vett – „anyag” meghallgatása után a *Költő* a szalag elégetése mellett érvelt, a *Filozófus* azt javasolta, hogy az eredeti elképzelésnek megfelelően (!) gépeljék le a beszélgetést, a *Lány* hallgatott. A *Tanár* csendesen megszólalt: – Minden az Anya méhében kezdődik, rendeződik és alakul ki. A felelősség a nőé, a férfi csupán...

Így született meg az alábbi „szöveg” – ahogyan a későbbiekben *F* a beszélgetést nevezte – melynek a következő címeket adták: *K.*: Unio mystica; *F.*: Utópiák és kínok kertje; *T.*: A Teremtés völgye; a *Lány* nem adott címet, ezt nem vállalta. A „szöveg” fölé végül is *F* javaslata került, ahogyan a *Lány* fogalmazott: praktikus okokból. Csak mikor már mindannyian elutaztak és *T.* „rendet” rakott a kertben, találta meg az egyik összetépett papírfecni a *Lány* odafirkált címét: *A csend.* (Legalábbis *T.* címnek ér-

telmezte e szót, annál inkább, mert végig érezte az együtt töltött nap alatt – a *Lány* éjszaka megszerkesztette és legépelte a szöveget – a *Lány* csendjét) És *T.* biggyesztette hozzá a szöveghez a mottót is, melyet *K.* egyik kötetében olvasott:

„magadra itéllek”

Szabad-e úgy *beszélgetni*, hogy a beszéd tárgyát képező fogalmak jelentése és használata *privát* – a kiemeléseket *nem* a *Lány* tette, hanem *F.*, hogy „érthetőbbé váljék” a szöveg, noha *K.* és *T.* tiltakozott ez ellen, de hát a *megjelentetés F.* dolga... a *Lány* csak mosolygott és nem szólt – hiszen nem adott az a nyelvi közösség, amely biztosítaná e szavak és fogalmak jelentésének holdudvarát.

A *Fiú* így szól a *Lány*hoz: szeretlek. Ketten vannak csak a térben és időben. A *Lány* elfordul, talán sírni kezd, elindul *vissza* az emberek közé. A *Fiú* remeg, és pontosan *érti* a történeteket; halott az Isten. A *Lány* az emberi idő és tér határában megáll, lába földbe gyökerezik. A csendben maga elé mered és *imádkozik*: szeretlek. Soha többet nem látták egymást.

Isten definiálhatatlan és tudhatatlan, létére csak *fogadni* lehet. Akinek nem értik szavát, aki magára marad *érzéseiben*; úgy *érzi*: Isten halott. Ám a *Lány* a falu határában megállt: imádkozott, s noha a *fiú* már nem hallhatta szavát, a *Lány* válaszolt, megjelent neki az ő Istene és ő nem ment vissza soha többé az emberek közé. Úgy halt

meg, hogy szeretett és őt is viszont-szerették. A csend: a magány közössége, korunk mély és tragikus *paradoxona*, melyben értetté válik a szeretet, noha kimondásának pillanatában már egyedül vagyunk és soha nem tudhatjuk, hogy hallják e szavunk: Isten létére csak fogadni lehet.

(A társaság tagjai úgy döntöttek, hogy a beszélgetés alapjául szolgáló három könyvből egyikük sem fog idézni, egyetértésük vagy kritikájuk a saját szövegből kell, hogy kiderüljön. *F.* utólagos megjegyzése.)

Skizofrén világban élünk. Megkettőzött rendszerben szerveződik életünk az intézményszerű és az emberi lét antinómiájában. Kérdés, hogy mit tudunk erről a *skizofrén* állapotról mondani. Az intézményszerű rendszer felkínálta az „ember” fel-számolásának verejtékes, bár kétségkívül gyümölcsöző – mert hasznos – lehetőségét. Az „intézményszerű létezés” legalábbis lehetősége az európai kultúrának, más szóval a kultúra civilizációjává zülleszhető. A létezés technikai mintái adóttak a bölcsőtől a koporsóig. Ennek az elgondolásnak az útjában „mindössze” az európai kultúra legfontosabb értéke a *szabadság* áll. Az egyszer már érték-ként tételezett szabadságot nem lehet visszavenni egy kultúrától, legfeljebb megnyirbálni vagy csonkítani. A szabadság élete és az élet szabadságának kisajátítása-helyettesítése az a nagy „kettősség”, melyben a modern kor embere benne-találja magát. Kovács András *Labirintus* című filmjében a film-gyárban vágóként dolgozó lány azt mondja: „Azt legalább én döntöm el, hogy kivel feküdjek le.” A megalázottak és megszomorítottak tömegei a *szabadság kis köreinek* fenntartásából nem engedhetnek,

mert ezzel emberi mivoltukat szüntetnék meg. „távolodóban / hirdetem hűségesen: / csillagot, fényt”. (*K.* versének címe: *A szabadság*). Az intézményszerű kisajátítás világműszakában a szeretet a megtartott és megőrzött szabadság. *Isterbizonyíték*. A szeretet magányában *részvétellel* fordulunk az embe-erek és a „világ” felé, *szolidárisak* és *toleránsak* vagyunk. Ebben a *magányos csendben* épül fel a világ nem-fogalmi kritikája, amely mintegy „antropológiailag” hozza létre – őrzi meg a skizofréniát. A szeretet nem válik ki az életből, ellenkezőleg, konstituálja azt. A szeretetben épül fel a *demokratikus érzék*, melynek révén a szabadság kis körei folytonosan szélesednek vagy pedig visszaszorításuk esetén a szeretet vállalásában mentik meg a döntés és választás emberi méltóságát.

(Amikor eddig jutott az olvasásban *T.* elmosolyodott. A Lány eddig *F.* szavait foglalta össze – a Fiúról és a Lányról szóló rész kivételével –, ám már itt érezte milyen igaza volt, mikor a Lányra bízták a „szerkesztést. . .)

Ha a szeretet a skizofrén létezés „emberi” oldalának megtartója és ezért *létformája van*, a szerelem ezzel szemben *transzcendálja ezt* a világot, nem világban-benne-lét. A szeretet a közösségi magány létformája, a szerelem a *magányos közösség pillanata*. A szeretet emberi időn és téren belül áll, a szerelemnek nincs ideje és tere. A szeretet antinomikus viszonyban van az intézményszerű világgal, a szerelem *nem tud* a világban-benne-létről. A szerelem nem konstituálja a világot, nem tágitja-menti a szabadság kis köreit: a szerelem; „szabadság” (*K.* verse). Nincs létformája. Az európai civilizáció erről nem vehetett tudomást: intéz-

ményesíteni kívánta a szerelmet is. Életformát, helyet kínált számára a világban. Csakhogy a szerelem *világonkívüli*. „Megszelídítése”, intézményesítése, vagyis betagolása a skizofrén világba – megszüntetése. A szerelemnek éppen ezért nincs erkölcsé, nincsenek normái, hagyományai. Amikor ezekben a kategóriákban gondoljuk végig a szerelmet, vagyis amikor társadalmiasítjuk, már meg is szüntettük. A szerelem kívül áll az életen. A modern társadalom „jogos” önvédelme, hogy el akarja pusztítani. A szerelem minden formájában ugyanis *semmissé teszi a létezőt*. . .

(Ezen a ponton a beszélgetés megszakadt. Mindannyian érezték – és a Lány kivételével el is mondták –, hogy a szerelem olyan „üres” ebben az elvontságban, hogy *így* nem tudnak róla beszélni sem. De, hogyan „határozható meg” jobban a szerelem, ha egyszer minden meghatározást mint önellentmondást kizárunk. A Lány jól tudta a választ... *T*-re nézett és mint mindenkor a beszélgetés folyamán csendesen mosolygott.)

Minden ami kívül áll a világon magyarázhatatlan és megváltoztathatatlan – kezdte *T*. A szerelemnek nincs filozófiája, pszichológiája, vagy szociológiája. Ezek hasznos dolgok – mint társadalomfenntartó *ideológiák*. A szerelemnek csak „teológiája” van abban a nagyon speciális értelemben, ahogyan Istenről kijelentéseket tehetünk. A szerelem az egyetlen ember-isteni viszony, és mint ilyen magába zárt, fel *nem* nyitható. *F*. nyelven *transzcendentális tapasztalatnak* nevezném – bár semmi közöm ehhez a nyelvhez. *K*. ezt írta: „mert aki Téged megtalált, életet talált”. A szerelem élet – a létezés ellenében. Ez az *élet* azonban megfoghatatlan, mert a léte-

zés nyelve nem tud erről. Példát mondok. Lehet-e az emberfia két (vagy több) emberbe „szerelmes”? – ez a kérdés akárhányszor felmerül. A kérdés maga már tükrözi, hogy nem tudunk a szerelemre rákérdezni, hiszen egy történelmi hagyomány etikai antropológia stb. jellegű kérdés felvetését ismétli csak. A kérdés értelmetlen. Az ugyanis, hogy ki, mikor *érzi* azt, hogy ő szerelmes, semmiféle külső – tehát létező-norma vagy kritérium alapján nem dönthető el. A szerelem érzésének egyetlen „megállapítója” lehet – és ez csak az a személy, aki *így* érez. A szerelem kívül áll a létezésen, „talált élet”, ahogyan *K*. írta, tehát semmiféle létszféra felől nem fogható be. (Más kérdés, hogy az uralkodó normák, szokások, hogyan hatnak vissza az egyénre, ez nem tartozik ide.) A szerelemnek nincs „fogalma”, „szubsztanciája”, éppen ezért a világnak nincsen dolga a szerelemmel. Neki csak a már megszüntett, tehát létezővé változtatott gyakorlathoz van köze, ennek viszont nincs az előbbihez. A világban-benne-lét skizofrén. Szeretet és intézmény antinómiája. Az ember világba vetettsége – mint *F*. Heidegger nyomán helyesen mondta – realitás. Ám ez a létezés technológiája, a szabadság megőrzése szeretetben egyfelől, az intézményi felfalásás másfelől. A létezés csakis hamis kérdéseket – például etikai, jogi stb. – tehet föl. (A társadalomlétezés eme technológiai szintjére persze később visszatérhetünk.)

Amit a következőkben a szerelem teológiájáról mondok, annak tudatában mondom, hogy minden ember teológus és annyi teológiája van a szerelemnek ahányan csak – létezőnk. (Feloldható-e nyelvünk által a határtalan magány közös-

sége? kérdezte ekkor K., ám a Lány ekkor ránézett és szeméből a végtelen csönd melegsége áradt.)

A szerelem az ember istenléte. A megnyilatkozás. Az evidencia. A unió. Az egyéolvasás. Minden ember teológiája ott kezdődik, amikor a létezés felől nézve még bizonyítania kellene, ám az egyén oldaláról már a levezethetetlen *evidencia* élménye van jelen. A világ az állapot „igazolását” kívánna, hiszen a létezés kategóriái felől közelít. Az eredmény: a kitaszítottság a *társadalmonkivüliség*. A szerelem élménye *misztikus*, vagyis *közölbetetlen*. (Néma teológia mondta F.) Ha kommunikálhatatlan a szerelem élménye, ha tehát világonkivüli és összemérhetetlen – *miről* tud akkor a világ? A szerelem állapotáról. Rálát az extázisra, csak annak „tartalmáról” nem tud semmit. *Ezért* megítéli. „Mivel a teológia tárgya reflektált és tételes módon csak az azt kinyilatkoztató igében lehet benne, ezért magának a teológiának belső mozanata a történelmiség, vagyis a reflexió a kijelentés történetére, tehát a saját történetre.” Az idézet Rahnertől származik és természetesen F. akarta ezzel „helyes” mederben tartani a beszélgetést. Ám ismét a Lány mosolya és csendje...

Az alábbi történet F.-től származik, közvetlenül az „idézet” után hangzott el. L. a filozófus beleszeretett S.-bc. Szava és gesztusa nem volt, csak egy csók Firenzében és a beszéd. Levelek jöttek és mentek és a lány életté akarta formálni a

szerelmet. L. hideg ember volt. Tudta, hogy a szerelemnek nincs életformája és féltette Művét. L. nem *ismerte* a szeretetet és *ezért* nem tudott kompromisszumot kötni: nem tudta megszüntetni a szerelmet az életért. S. öngyilkos lett. Ezzel beteljesítette a szerelmet, noha S. *élni* akart.

K.: Az emberben élő transzcendens vágy úgy köti össze a létezést az étellel, hogy egyben el is választja őket. Az orgazmus a beteljesedett transzcendencia, a szerelem és a létezés együttes megvalósítója-megszüntetője. A teológia pil'anata lét és élet különbözőségének felfüggesztése. A férfi a továbbiakban az alkotásban, a nő a gyermekben vágyja meg a maga transzcendensét. A találkozás: az orgazmus. (A Lányról tudnunk kell, hogy a társaság minden tagjával lefeküdt már. Az évek során ez a furcsa szerelmi gomolygás barátságot teremtett a férfiak között, ám a lány mosolya és csendje kívül rekedt a beszélgetéseken.)

A megalázottak és megszomorítottak transzcendenciája: a szabadság. Megtiporható és megnyomorítható, de *el nem vehető*. A létezés tere és ideje: a világban-ben ne-lét felfalja a szerelmet... Ezt már T. mondotta, de a Lány mosolyára elakadt szava. A kinszenvedések és gyönyörök birodalmának felfejtése még folytatódott – a Lány hosszú oldalakat szerkesztett még – ám F. itt elvágta a közlendő szöveget: „magadra ítélek”.

És mégis élni kell...

A salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeumban 1985. május 31-én nyílt Szabó Gyula fametszeteinek kiállítása. Ennek kapcsán felmerül, vajon ismerik-e őt Magyarországon, s ha igen, mennyire.

A szlovákiai magyar képzőművészet képviselője, Szabó Gyula 1907. június 8-án született Budapesten, ahol akkoriban apja dolgozott. Még egész kicsi gyerekek voltak azonban, amikor szülei Losoncra költöztek, így Szabó Gyula mindig Losoncot tekintette saját városának, hiszen már itt ébredt léte tudatára, itt nevelkedett, s gyermekkorában minden szép – és rossz – emléke is idefűzte. S ez a gyermekkor nem volt egyértelműen derűs. Édesapja, *id. Szabó József* aktívan részt vett a munkásmozgalomban, s a Tanácsköztársaság alatt Losoncon a forradalmi direktórium elnöke volt. Tekintélyének köszönhető, hogy a városban viszonylagos nyugalom volt, nem történtek visszaélések a néphatalommal. Így – bár az egész család meghurcoltatása és rövid, ám rossz emléké magyarszági kitelepítése után – újra letelepedhetett Losoncon, csak épp az első Csehszlovák Köztársaságban nem kapott állampolgárságot. Ez természetesen nehezítette a gyerekek iskoláztatását is, így a nyolcadik osztály után beállt apjához, festő-mázoló mesterséget tanulni. Jó rajzkészsége már ekkor megmutatkozott, s apja hamarosan rábízta az igényesebb címfestő munkákat. A fiú pedig, tudását kibővítendő, *Gyurkovits Ferenc* – Münchent megjárta festőművész – „szabadiskolájába” járo-

gatott, ahol, saját elbeszélése szerint az idős mester műtermének falain függő képekből tanult a legtöbbet. Esténként otthon tanult, érettségire készült, hogy főiskolai szinten folytathassa tanulmányait. De a megfeszített munka, tanulás és festés, a háromszoros élet felőrölte érzékeny idegeit, s 1935-ben idegösszeroppanás kényszerítette pihenésre. Sajnos, egy elkeseredési rohamában minden kéznél lévő festményét elégette. De 1936-ban már újra fest. 1937-ben rendezte első pozsonyi kiállítását, a Kunstverein kiállítóhelyiségében, s még ugyanebben az évben – sikeres érettségi után – a kiállítással nyert ösztöndíjból Párizsba utazik.

Türelmetlen természete, s a küszöbönálló politikai események azonban hamarosan hazatérésre készítik. 1938-ban már Losoncon éri a város Magyarországhoz csatolása. Ezután többször próbál feljutni a Budapesti Képzőművészeti Akadémiára, ahonnan azonban mind *Rudnay Gyula* igazgatótól, mind *Aba-Novák Vilmostól* udvariasan elutasító választ kap. Marad hát az önképzés, a párizsi képtárakban és a Julien Akadémián nyert tapasztalatok átszűrése saját festészetébe. Közben tornyosulnak a háború viharfelhői, s ez Szabó festészetében, témaválasztásában tükröződik. A meghitt tájképeket fantasztikus látomások váltják fel. Egyre több társadalmi-filozófiai töltésű képe születik, fantasztikus jelképekkel teszi képeit mind kifejezőbbé, míg festési technikája fokozatosan tökéletesedik. 1942-ben a nyomor munkavál-

lalásra kényszeríti: az ipolysági Mesejátékgárban tervez szellemes fajtékokat 1944-ig. A német megszállás azonban véget vet a gyár működésének. Szabót hazatérése után tartalékos tiszti tanfolyamra sorozzák és Debrecenbe küldik. Itt éri élete egyik legmegrázóbb eseménye: egy légitámadás után kilenc és fél órát tölt harmadmagával egy háromemeletes ház romjai alatt, s csak a véletlenül múlik, hogy rájuk találnak. Szabó idegrendszere újra megroppan: hazakerül, a katonaságtól elbocsátják, s idegbénulással, mint fekvő beteg éli át Losonc felszabadulását 1945 januárjában.

A következő évek újra problémákat hoznak. Míg az első köztársaság idején és 1938-tól 1944-ig a család munkásmozgalmi hagyományai akadályozták őt az érvényesülésben, 1945 után a magyar nemzetiséghez tartozás, tekintet nélkül haladó társadalmi elkötelezettségére. A szlovákiai művészkollégák azonban ekkor már ismerték Szabó Gyulát, s 1947-ben soraikba hívták. Ekkor kezdődött szép barátsága *Milos Alexander Bazovsky*val, a modern szlovák festészet egyik legnagyobb egyéniségével. S ennek köszönhető, hogy 1949-ben már önálló kiállítását rendezi Pozsonyban. Ettől kezdve pályája – ha lassan is – felfelé ível. Az ötvenes években már mint a szlovák képzőművészek szövetségének rendes tagja, megrendeléseket kap, s részt vesz a szövetség kollektív kiállításain. Fordulópont az 1957-ben Pozsonyban rendezett kiállítása, amelyik átütő sikert hozott. Közben falmetszeteivel sorozatosan nyeri el országos pályázatok és művészeti versenyek első díjait, s különböző kiállításokat.

1967-ben, 60. születésnapja alkalmából érdemes művészé nevezik ki. 1971-ben a Magyar Nemzeti Galéria meghívására Budapesten állít

ki nagy sikerrel. Váratlan, súlyos betegség vet véget életének 1972-ben, egy prágai kórházban.

Szabó Gyula festőnek indult. Fiatalkori festészeté eleinte tobzódik a színekben. Ahogy azonban egyre világosabban látta a társadalmi problémákat, színskálája is fokozatosan redukálódott, szinte már csak a barna árnyalataira. Ez a harmincas évek első felére jellemző, míg a párizsi utat követő időszakban palettája újra kivilágosodott, immár tudatosan az expresszionizmusra emlékeztető színekkel. Képein sok a sárga, ragyog a napsütés. Ez a hullámvás a későbbiekben is folytatódik. A háborús évek sötét, vészterhes jelképekkel teli képeit 1946-tól egy „kék korszak” váltja fel. Az ötvenes években eleinte barna, „akadémikus” képeket festett, melyeket fokozatosan váltott fel a „zöld”, többnyire erdei, természeti motívumokat tükröző korszak, 1958-tól már egészen légies színekkel dolgozott. Ezután következtek a hatvanas évek igen színes képei, amikor már nincs egy domináns szín, hanem tiszta, szinte keveretlen színű felületeket komponált képpé. Ugyanakkor úgy érezvén, hogy nincs elég ideje minden mondanivalójának kivetítéséhez, az olajfestést elhagyva új technikát dolgoz ki: a viasztemperát. Ez enkausztiához hasonló eljárás, de a kötőanyag nem olvasztott viasz, hanem olvasztást nem igénylő, terpentinnel oldható zsiradék. E színgazdag korszakon belül ugyan még más csoportokat is felfedezhetünk, például a „fehér képeket”, személyes mondanivalójú, illetve filozofikus tartalmú alkotásokat, de bizonyos szerkesztettség közös bennük. S ekkor kezdett a festménybe fémfelületeket applikálni, részben mint önálló fényforrást, részben – s ebből kifolyólag –, mint a lényeges motívum kihangsúlyozását (kezek, szemek, hal, kör és négyzet stb.).

A színke ilyen váltakozása is azt bizonyítja, amit életrajzírója, *Kubicáné Kucsera Klára* megállapított: hogy festészete napló jellegű, az adott hangulat, az aktuális élmények tükrözője.

A 38 éves, érett gondolkodású művész, átvészelve a háború megrázkódtatásait, 1945-ben először talán csak anyaghiány miatt nyúlt vésőhöz. A korábban elvett készített ex libriseket nem számítva, első fametszetsorozata az *Ecce Homo* 1945-ben készült. Az eleinte önálló lapoknak induló munka fokozatosan állt össze sorozattá. Bár az egyes lapok mérete különböző, témája egységbe fogja ezt a huszonegy lapot: az ember küzdelme a betevő falatért, a pusztá életért. Mottója: „Jöhetnek bármily elvek, bármily érák, ezek maradnak az örök problémák”. Szabó Gyula az *Ecce Homo*-ban csodálatos érzékkel tapintott rá a grafikai munka lényegére. A fekete-fehér felületek kifejező értékének maximális kihasználására a tenyérnyi lapokon, az alacsony horizont fölött gigászi monumentalitással ható figurák szuggesztív hatására. Nem vonhatjuk ki magunkat a *Krumpliszedő asszony*, a *Földnyúzás* parasztja és lova, a *Rőzsebordók* erőködésének hatása alól. Rezonál bennünk ez a szenvedés, egész tragikumát átéljük. S egyben Szabó központi problémáját is érteni kezdjük: bemutatni az embert, a szenvedve is küzdőt, az alkotót és teremtőt, minden nehézség ellenére. Felmutatni: íme az ember, akit behajtottak egy háborúba, de új Ádám, Éva születik, akik majd továbbviszik az emberség eszméjét.

Szabó grafikai munkásságában az *Ecce Homo* után hosszabb szünet következett. Csak 1952-ben nyúlt újra vésőhöz, ekkor született a *Dolgozó nép* című sorozat, mely azonban nem éri el az *Ecce Homo* invenciózus színvonalát. 1954-ben tér vissza a té-

mához, amikor *Föld népe* címmel bemutatja a földműves egész napját, egész életét. A *Hajnali fejestől* az *Esti kapálásig*, a vetéstől az aratásig követjük e lapokon figyelemmel a kenyér születését, az ember alázatos és teremtő lehajlását az anyaföld felé. Szabó figurái ugyanazzal az alázattal hajlanak a föld fölé, amelyekkel ő maga a keményfa dúcokat megmunkálja. Tiszteletben tartja anyaga törvényszerűségeit, amiért az engedelmeskedik az ő teremtő akarati-nak. Ez az egyedüli emberhez méltó magatartás, amelyik nyomán az új műalkotás vagy a mindennapi kenyér megszületik.

A *Föld népe* egy másik, formai szempontból is lényeges fordulópont Szabó grafikai életművében. Szinte két sorozatra oszthatnánk: a művész itt lelte meg azt a monumentális kifejezőmódot, amelyikre már az *Ecce Homo* néhány lapján rátalált, de tudatosan a *Föld népe* utolsó néhány lapján (*Ebéd I, Pihenő – ebéd után, Nebéz kapálás, Ültetés, Kanyarban*) érvényesített. Méltatói ekkor kezdik alkotásaival kapcsolatban a mexikói grafikát emlegetni, mintegy párhuzamot vonva a két ábrázolásmód, illetve a figurák megfogalmazása közt.

Az itt megtalált monumentális fel-fogás a következő sorozatokban tudatosan fokozódik, egészen az *Életmunka-béke* című sorozat tíz lapjáig, ahol már a teljes képfelületet kinagyított portrék töltik ki. Szabó a portrékkal egész társadalomrajtot képes kifejezni. De eddig a sorozatig még több lényeges együttest hozott létre: *Emberek a hegyen, Asszonyok, Emberek vigyázatok!* és *Békét akarunk!*

Az *Asszonyok* – grafikában kifejezett himnusz az asszonyokhoz, nők-höz, anyákhoz. Létrejöttének egyik indítéka Szabó Gyula bensőséges viszonya anyjához. Nemcsak szívesen ábrázolta édesanyját, akivel végig

egy háztartásban élt, hanem odaadón ápolta is, amikor két évvel halála előtt már ágyban fekvő beteg lett. Szabó megpróbálta általánosítani anyja tulajdonságait, s tudatosította, hogy az asszonyok a társadalom, az emberi nem tartóoszlopai, a megtartó erő, az élet biztosítója. Ebből a szempontból az ő kapcsolata anyjával nemcsak egyszerűen a fiúi ragaszkodás és tisztelet – hiszen ez mindenkire nézve kötelező. Hanem egy – a művekben kifejezett – világszemlélet alapja. Szabó, mint következetes békeharcos, sorsunk zálogát az anyák kezében látja. Az anyák szülnék és temetnek, beteget ápolnak és kenyeret dagasztanak, háború idején elbúcsúznak fiaiktól, ápolják a sebesülteket, morális támaszai a férfiaknak, s az új generáció letéteményesei. Bízhatnak benne, hogy gyermekeiket egy – atomkorban is – békés világra szülik, mint ezt az *Emberek vigyázzatok!* atomkori madonnája hirdeti.

Összeméri problémákat feszeget az *Ember a hegyen* tizenkét lapja. Az ember a hegyen messzebbre lát, mint a többiek. Ember a hegyen a tűz megtalálója, az első művész, aki még a barlang falára dolgozta rá állatfiguráit. Ember a hegyen minden próféta, minden új eszme hirdetője, akinek a maga korában leggyakrabban értetlenség, elutasítás, kereszt-halál a bére. S az ember, aki „megkoszorúzza a napot”, aki kozmikus méretű tettekre képes, tehetetlen a halállal szemben, alá kell vetnie magát a természet törvényeinek. Egyes emberek hajtják bele a népek tömegeit a háborúk értelmetlen pusztításába, de egyes embereket nevelhet a harmonikus család új prófétákká a maguk helyén, akik mindennapi munkájukkal gyarapítják a társadalmat, építik a békés továbbélés alapjait.

A Nógrádi Sándor Múzeumban töredékesen bemutatott fametszetsorozatok után Szabó Gyula még további

sorozatokot hozott létre, amelyek egy későbbi kiállítás anyagát fogják képezni. Ezekben is az említett gondolatok fejeződnek ki, változó intenzitással, új és új grafikai formanyelven. Az élet teljességét tükröző a *Forradalom – élet* című sorozat tizenkét lapja. Az anyák, asszonyok szerepéhez tér vissza a *Forradalom – szerelem* lapjain. A *Forradalom – forradalmak* az ember szabadságvágyának történelmét tekinti át Dózsától a nagy októberi szocialista forradalomig. Mindezek nagyméretű, színes alányomású grafikák, ugyanúgy, mint a *Besztercebánya II.* című sorozat lapjai. S újra az élet minden mozzanata és közép-európai történelmünk utolsó ötven éve jelentkezik az *Ecce Vita* sorozat 23 lapján, immár modernebb megfogalmazásban. S végül, a meditatív *Csonfigurák* és a szenvedélyes *Kozmosz és Forma* után, mint élete utolsó alkotása *És mégis élni kell*, s *Az élet oltára* című sorozatok, szinte szimbólumként: Szabó Gyula egy évvel halála előtt még egyszer, utoljára, oltárt állított az anyai szeretetnek, az anyáknak, akik szülnék és temetnek (*Az élet oltára*). S bemutatta, hogy a legsarkítottabb helyzetekben is élni kell, továbbélni, nem szabad feladni a harcot a szebb, emberhez méltóbb, teljesebb életért. Szabó hű maradt egész életében követett elveihez, az élet, a béke eszméjéhez. Régi elképzelését, hogy fába metszi a halál himnuszát *Ecce Mors* címmel, lehetetlen volt megalkotnia. Az ember, aki egész életében a békéért, az élet igenléseért küzd, nem „alkothat” halált. Utolsó lehetéig az életet kell megénekelnie, mert csak ez méltó hozzá.

Szabó Gyula madáchi teljességgel látta az életet. Műveivel átfogta az emberi életet teljes mélységében és magasságában. Látta és láttatta az emberiség hibáit, tévedéseit, s megpróbált ezek felmutatásával hatni rá.

Nem elégedett meg az élet, a világ puszta ábrázolásával: műveivel eszméket hirdetett és tolmácsolt. Csalódásai ellenére is mindig újra vésőt ragadott, nem mondott le soha vállalt feladatáról: hirdetni a békét, mint az ember egyetlen lehetőségét.

Temérdek alkotása ma nagyrészt állami gyűjteményekben van. Nemcsak Csehszlovákiában és Magyarországon, hanem számtalan világhírű képtárban, szerte a világban. A losonci Nógrádi Galéria gyűjteményének mintegy 160

Szabó-kép alkotja az alapját. Ezen felül a képtár egyik fő célkitűzése az életmű teljes bemutatása, nyolc kiállítás során. E kiállítások közül volt a második a *Föld népe*. A harmadikat Losoncon a Nógrádi Galériában 1985. június 14-én nyitották, *Aratás* címmel, és Szabó Gyula festményeit mutatja be 1945-től 60-ig. Talán felfigyel rá egyszer a világ, talán felragyog egyszer teljes emberisége, hite az emberben, az alkotóban és teremtőben, aki, mint ő maga, csak békében akar és tud élni.

RÉTI ZOLTÁN

Szabó Vladimír kiállításának megnyitóján

Elnézést kérek mindjárt a legelején, ha helyenként személyesebbnek tűnnek szavaim a megszokottnál. Mentőseggül szolgáljon, hogy Szabó Vladimírt diákkorom óta balassagyarmati művészként tartom számon.

Lexikonokban, katalógusokban, művészéletrajzokban Szabó Vladimír neve mellett ez olvasható: „Született Balassagyarmaton, 1905. december 5-én.” Hagy szóljak először a művész édesapjáról, az idősebb Szabó Vladimírről, aki Kassán született, Budapesten, a régi Mintarajziskolában, *Székelly Bertalan* növendéke volt, rajztanári oklevelet szerzett, de mellette megszerezte a tornatanári diplomát is. Veszprémbe került helyettes tanárnak, itt megnősült. 1900-ban, amikor a balassagyarmati gimnázium létesült, az igazgatóval – *dr. Sárffy*

*Aladár*val – egyidőben, elsőként nevezték ki a gimnáziumhoz rendes tanárnak. Századunk első két évtizedében Szabó Vladimír gimnáziumi tanár igen jelentős személyisége volt városunknak, aki sokirányú érdeklődésével, sokoldalú képzettségével jelentősen befolyásolta a gimnázium és a város kulturális életét. Az iskolában szabadkézi rajzot, művészettörténetet, ún. rajzoló geometriát, valamint matematikát tanított. Társadalmi működésként a Nógrád megyei múzeum iparművészeti szertárának őre, a vármegyei kaszinó könyvtárosa és több szaklap cikkírója, sőt a balassagyarmati munkásgimnázium egyik szervezője és tanára is volt. Szabó Vladimír első mestere tehát a balassagyarmati gimnázium rajztanára, édesapja volt 1922-ig, a művész 16 éves koráig. Ekkor ugyanis a család

A megnyitón elhangzott szöveg változata. (Balassagyarmat, Palóc Múzeum, 1985. jún. 28.)

Budapestre költözött, mert az apa betegsége miatt – 58 éves korában – nyugdíjaztatását kérte.

Szabó Vladimír 1924-ben érettségizett, egy nyári előkészítő tanfolyam után felvették a képzőművészeti főiskolára, s tehetsége révén a legnagyobb mesterek – *Rudnay Gyula, Vaszary János, Csók István, Benkhardt Ágoston* – növendéke lehetett. Az ekkor készült portré- és aktanulmányai közül a későbbi hallgatók okulására több rajzát, festményét – más tehetséges, régebben végzett hallgatók munkáival együtt – felrakták a főiskola lépcsőházának falára, melyek a háború alatt nagyrészt eltűntek. Főiskolás koromban számomra ezek a tanulmányok igen nagy élményt jelentettek, mert Szabó Vladimír pályafutása a gyarmati gimnáziumban és a felnőttek társaságában beszédtéma volt. Megilletődve álltam annak munkái előtt, akiről már kisgimnazista koromban sokat hallottam.

Szabó Vladimír kiállításairól és díjairól részletesebben nem szólnék, mert azok több munkában, könyvben, tanulmányban olvashatók (*Supka Magdolna*: Szabó Vladimír, Budapest, 1974. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, *Frank János*: Szabó Vladimír: Budapest, 1976. Corvina Könyvkiadó). Csak néhány adatot említek. 1930–34-ig római ösztöndíjas, 1934-ben kiállít Rómában és megtörténik az első hazai nagy bemutatkozás Budapesten, a Nemzeti Szalonban. Ettől kezdve számtalan kiállításán láthatja képeit mind a hazai, mind a külföldi közönség, itthon és határainkon túl. 1959–61-ig Párizsban él és alkot. 1973-ban Balassagyarmaton is volt kiállítása a régi Horváth Endre Galériában, 1980-ban a Budapesti Műcsarnok megrendezi nagy, gyűjteményes kiállítását, 1982-ben a Vigadó Galériája mutatja be rajzait, rézkarcait.

Munkásságát több jelentős díj és kitüntetés kíséri. A tv portréfilmet készített róla. Munkásságát itthon, s külföldön elismerik. A külföldön élő kortárs, *Szalay Lajos* mondta, hogy Memling óta nem született ilyen nagy művész, mint Szabó Vladimír és vallotta, hogy a rajzolás szépségét Szabó Vladimírtól tanulta és őt mestereinek tartja. *Supka Magdolna* szerint Szabó Vladimír képzőművészetünk Krúdy Gyulája, *Tasnády Attila* Bartók és Kodály zenéjét érzi képeiből áradni. *Szabó György* ezt írja: „E művészetben így a humán kondíció drámája és furcsa szépsége villan meg, József Attila töredékét kölcsönvéve, az *én ámulok, hogy elmúlok* mesteri fokon megfogalmazott összetettsége. A lázadok, és sírok, és nevetek embersége, mely minden romolhatatlan művészet sajátja”.

Szabó Vladimír tréfásan szokta mondani, hogy semmi mást nem csinál, csak figyeli és csodálja az életet, csak „ámul és bámul”. Valóban. Ez az állandó figyelés (önarcképszerű figurák) a burjánzó és a pusztuló bokrok, a virágzó és a hervadó virágok, az ég felé szökkenő és a korhadó fák, a pompás pogány női testek és az elmúlás felé közeledő szármalmas öregek megejtően együttérző ábrázolása Szabó Vladimír képein már több, mint valóság. Úgy érzem, itt a látott világon túl szimbólumokról, sőt szimbólumrendszerrel van szó, ami egy hosszú, töprengő-szemlélő élet folyamán megérlelődött művészet, bölcsesség gyümölcse.

Ez a most megnyíló kiállítás nem életműtárlat. Érdekesebb és értéke- sebb annál, legalábbis a mi számunkra. Ugyanis egy-két képet leszámítva, az összes kép az utóbbi négy-öt évben készült. Az élet sokszínűségét láthatjuk itt, fölényes tudással és nagyon egyszerű eszközökkel ábrázolva. A külön érdekesség, hogy bizonyos

témák, melyeket fiatalabb korban megfestett, vagy megrajzolt, most megint megjelentek.

A *Fürdőzők Szent Györggyel* képet a *Megújító csodaforrás* címmel ismerem. Itt csodálhatjuk az alakok, a fák, a víz megoldását részleteiben külön-külön is. De – azt hiszem – a képek nem ez a lényege. Hanem az, hogy ezen a festményen megvalósul az emberiség örök vágya, a megfiatalodás, a nagy csoda, mely a szemünk előtt játszódik. Tekintetünket a kép jobb sarkára szögezzük, látjuk a magukkal szinte tehetetlen időseket, átéljük a hintóból kiszálló öregek igyekezetét, hogy mielőbb elérhessék a csodatévő életvizet, melyben megfiatalodva kilépnek a másik partra és körültáncolják, ficáncolják a hatalmas, öreg fát.

Megrendítő a *Szabásban* című képen látható öreg (mi tudjuk, hogy a festő) ábrázolása, aki felért már a dombtetőre, s feje fölött nincs más, csak a magas ég. Vagy a *Forrás*, ahol az öreg pár egyike (természetesen a nő) igyekszik a forrás friss vizével enyhíteni társának szomját. A *Koldus vacsorája*, mely gyönyörű háttér előtt öreg, fáradt, rossz lábú koldust ábrázol, akit szintén az asszonyok kínálnak meleg, életet frissítő étellel.

A Zsuzsannák, a műtermek alkalmat adnak a fiatal és öreg testek ábrázolására, de a fiatalság-öregség örök problémáinak kutatására is.

Szabó Vladimír egy hozzám írott levélben ezt olvashatjuk: „... Ked-

ves helyem volt a Kisliget és az Ipoly-part. Emlékeztetek a húsvét szombati *Feltámadás-ünnepélyek*; 1919-ben a cseh kiverése Gyarmatról, melyben sok diák is részt vett és el is estek néhányan a kiválóak közül. – Emlémem persze rengeteg van, de annyira magánjellegűek, hogy legfeljebb a festészetemben jutnak kifejezésre átalakult formában”.

Tehát az ifjúkori emlékek, a gyarmati fiatalok és öregek, az Ipolyparti és a ligeti fák, a kanyargós Ipoly és a Börzsöny, a szügyi, patvarci, csesztvei dombok, a gyarmati pincék, az Ipoly menti nagy áradások káprázatos látványa, a körmenetek és a vásárok tarkasága, a gyarmati gimnáziumi órák légköre, valamint a nagy megrendülés, a fiatal diáktársak tragikus halála, mind benne vannak az életműben. Szabó Vladimír és Szabó Lőrinc magukban hordozták a gyermekkori benyomásokat, melyek viszonyukat a világhoz befolyásolták és motiválták.

Szabó Vladimír művészetének gyökerei itt vannak az Ipoly mellett, Balassagyarmaton, Nógrád megyében.

Hogy is írta Szabó Lőrinc? „... Nekem a / folyó tetszett legjobban, az Ipoly.” S odább: „A jelen? Nincs. Csak az Van, ami Volt, / csak amit megjegyeztél. Az Ipolyt, / azt ma is látod!...”

1905 és 1985 között 80 év telt el. A művész, városunk szülötte, hazatért, s megajándékozott bennünket egy kiállítással, művészetének legfrissebb termésével. Köszönjük.

Magyarország felfedezése

HORVÁTH DEZSŐ: A TIZEDIK EMBER

Nem mondja ki illemszabály, a recenzens mégse szokott személyes véleményével- emlékeivel a véleménye elé tolni. *Horváth Dezső* könyvét olvasva azonban clemi erővel idéződik fel bennem 1952 nyara, amikor egy Szolnok megyei kis faluban, illetve tanyán „nyaraltam”. Közönségesen disznópásztorkodtam, úgymond „hadd szívjon falusi levegőt a gyerek”. Akkor még nem tudtam, hogy ez volt az utolsó ártatlan gyereknarom, mindaddig míg áramütésként nem érintett a történelem. Egy izgalmasnak ígérkező este – aznap tartották volna az unokánövcrem eljegyzését – két „kulák”-szekér gördült be a tanyára és felszólították a nagybátyámat, hogy „Imre, pakolj”. Ő szegény (már nem él) tiltakozott, mondván, hogy csak reggelig adjanak haladékat, hisz’ lám sütnek-főznek, családi ünnep készül. A két kirendelt és megtört bácsi próbálta jobb belátásra bírni: „Mi elmehetünk, de ne okoskodj Imre, mert téged visznek el”. Hamarosan rendőrök érkeztek, s az asszonyok könyörgésére a nagybátyám engedett. Hajnalig költözködünk egy falu széli csűrbe. Ott is éltek egy évig, miközben a kiürített tanyában csirkéket tartottak. Kiskamaszként semmit se értettem a dologból, de nem értették a felnőttek sem. Kinek az ötlete volt, kinek volt jó, hogy atyámfiat kiverték ősi fészükéből, hogy egy égre nyíló hodályban nyomorogjanak? Ők –

az azóta a tsz.-ben jól boldoguló Szolnok (és más) megyei parasztlak – talán már rég el is felejtették ezt az incidenst, ezeket az éveket, a történelem minden sebet begyógyít, a gyerek recehártója azonban élesebben rögzíti a képeket.

S jó is, hogy rögzítette, mert így rögtön ismerősek voltak Horváth Dezső kérdésfelvetései, hol újságírói-riporterai, hol szociográfusi, pedagógusi, értelmiségi, vagy egyszerűen csak állampolgári terepszemléi, kutatásai, tünődései a szegedi tanyavilágban. A téma korántsem új, hiszen a „tanyakérdés” 4-5 évenként végighullámzik, s mindig más hangfekvésben a magyar szociográfia, köz- és mezőgazdasági szakirodalomban. Kezdetben úgy emlegették, mint valami szörnyű átkot, a feudalizmus és az elmaradottság szegyenletes kövületeit. Soha nem tudtam elfogadni annak, s nemcsak azért, mert családi szálak is kötnek hozzá. Horváth Dezsővel egybehangzóan a tiszta emberségnek, a paraszti leleményességnek, és persze a makacsnak és rátartiságnak is olyan példái voltak módomban megismerni ott a tanyán, mint később sehol. Ezért eleven számomra a kérdés: jó-e a tanya, vagy rossz? Lesz-e jövője, vagy valóban elsöpri az íróasztalok mellett megfogalmazott akarat? Erre a kérdésre nem tud válaszolni Horváth Dezső sem. De nem is akar. Tiszte szerint arra volt kíváncsi, hogy milyen a tanya most: az elmúlt két évtizedben. Nagy hasz-

nára volt a vizsgálatban, hogy pedagógusként kint élt, dolgozott a nagy szegedi határban. Akkor nyilván még nem tudta, hogy egyszer még könyvet fog írni erről a témáról, de fogékonysága, eredendő kíváncsisága, s – mondjuk ki – empáthiája akkor alakulhatott ki. Alapállása az, hogy a tanyán is emberek élnek, elveink szerint mindenki mással egyenjogú és egyenértékű állampolgárok, akiket megilletnek mindazok a jogok, amelyek mást. Mindenekelőtt az, hogy szabadon dönthessenek a sorsukról, hogy ott akarnak-e élni apáik tanyájában, vagy beköltöznek a legközelebbi faluba, városba. Nos – és számos példával bizonyítja ezt a szerző – éppen ezt a jogot és lehetőséget vitatják el a tanyai embertől. Az igazságtalanság, méltánytalanság persze ne csak elvi és jogi jellegű. Azt ugyanis senki sem vitatja, hogy a *termelő* tanyai parasztra, azaz a tonnaszám előállított húsrá, tejre, zöldségre, gyümölcsre égetően szükségünk van. Nélküle igen nagy gondjaink lennének, s akkor még nem szóltunk arról, hogy az önkiszákmányoló tanyaiak mennyivel olcsóbban (és sokszor hatékonyabban) állítják elő mindazt, mint a mezőgazdasági nagyüzemeink. A tanya mellett tehát gazdasági érvek is szólnak. Ha jól értjük a marxizmus klasszikusait, akkor mindent az emberi szükséglet hozott létre a történelem során, s addig élnek, míg ez a szükséglet élteti. *Erdei Ferenc* is ilyen értelemben módosította korábbi nézeteit a tanyáról. Ha fölösleges lesz, el fog halni. A jelek (még?) nem erre mutatnak.

Érthető, hogy Horváth Dezsőt, a hajdani pedagógust, a vidéki újságírókat a gazdaságánál is jobban érdekelték a dolog emberi vonatkozásai. Itt van rögtön a művelődés, a tanyai iskolák, a körzetesítés, a ta-

nyai kollégiumok gubanca. Nos, ma már maga a minisztérium is elismeri halkan, hogy ez elhamarkodott és a helyi ügybuzgóság miatt még fölöslegesen is túlteljesített intézkedés volt. Mert sok jogos bírálat érhetette a hajdani iskolarendszert, de az, hogy a legkisebb faluban, a tanyákon is iskolát építettek, az igenis vívmány volt, s joggal lehettünk rá büszkéek Európa egy-két régiójával szemben. Ezt visszafejlesztetni – anélkül, hogy mással pótolnánk – a szellemi sötétedést, beszáradást idézi elő! A körzetesített iskolákról nem kevesebb derült ki közben, mint az, hogy olyan zsúfoltak, mint a lakótelepek, a színvonal egyáltalán nem garantált, hisz' ma már itt is képzés nélküli pedagógusok (nők) vannak, s akkor még nem szóltunk arról a jövőtehetetlen kárról, amit – 6 éves korban! – a gyerek családból való kiszakítottasága jelent! Mert amikor – végre! – a család fontosságáról és a nevelő iskoláról harsog mindenki, jövőtehetetlen kár az is, hogy teljesen értelmiségi nélkül marad a tanyavilág (is), hiszen a tanító távoztával senki és semmi nem tölti ki ezt az űrt. A kérdés itt fordítható vissza jogira. Miért jár és jut kevesebb annak, aki a centrumoktól távol él? Ezekre az emberekre csupán mint termelőkre, adózó alanyokra tartunk igényt, de a szolgáltatásokból már kizárjuk őket? Kinek van joga így dönteni? Ésszerű ez? Horváth Dezső példája: ha építenek egy 100 férőhelyes tehénistállót, oda betonutat építenek. Az ember nem kapja meg, mert „nem telik rá”. Holott – s ezt már a közgazdászaink bizonyítják – a leggyorsabban megtérülő beruházás az infrastruktúra, az emberre költött pénz. A Szeged-környéki parasztlakosok nem voltak restek s megnézték milyen a tanya (falu) Svájcban, Amerikában. Villany, víz, műút, telefon, gépek –

a lakótelepüléstől távol is. És persze iskola, mozi, művelődési lehetőségek. Megmenteni a tanyát? Konzerválni? Rosszul kérdez, aki így teszi fel a kérdést. *Esélyegyenlőséget adni* minden embernek, s nem büntetni például, ha épít a tanyasi, mert ezek az emberek ott, kint a végeken még mindig a többszörösét adják a népgazdaságnak, mint amit kaptak, kapnak, kaphatnának.

SZÁSZ IMRE:

EZ ELMENT VADÁSZNI...

Nehезen tudnám okát adni, hogy miért (rossz bölcsész-„beütés” lenne csupán?), de a vadászatról mindig Tiborc panasza jut eszembe. Az, hogy ezt a hobbit, sportot (?) – még Szász Imrének is egy könyvnyi terjedelem kellett, hogy definiálni tudja – soha nem a Tiborcok üzték, hanem arisztokraták, bankárok, gyárosok, a vezető értelmiség. A népfiai – vadorzóként, orvvadászként, illegálisan, a törvény elől bújkálva, annak fintort mutatva hódolt ennek a szenvedélynek. Mióta nem azért vadászik az ember, hogy így teremtsen elő a családjának a betevő falatot, azaz a vadászat elsődleges célja nem az élelemszerzés, azóta egyrészt megnőtt ennek a tevékenységnek a presztízisértéke, másrészt egyre kevesebben üzhetik. Praktikus és logikus megfontolások miatt, hiszen a lehető vad szaporodása már rég nem követi az emberét, aki egyszerűen kiirtotta, vérszesen megtizedelte az erdők-mezők élővilágát. A lőfegyver feltalálása, elterjedése óta az ember és a vad „viszonya” döntően megváltozott. Emiatt a nem vadász, a laikus enyhe ellenszenvvel (amelybe belejátszhat persze az irigység is...) szemléli ezt a hobbit, hiszen a nyúl, a fácán nem lehet vissza. Egyoldalúvá vált a dolog, elveszett a vadászat küzdelemjellege, amelyről még a múlt században is olyan romantikus lendülettel ír-

tak a vadászírók. *Lengyel József* kitűnően fogalmazza meg a többség véleményét a *Fegyverhordó Ndolo* naplójában. Lényegében *Széchenyi Zsigmond Csui!* című könyvének a paródiája ez, ha úgy tetszik Tiborc, azaz a neves gróf fegyverhordozójának a nézőpontjából. Csúfondáros, ironikus ez a történet, mert Lengyel József egyértelműen a lenézett, megalázott négerrel ért egyet, aki a pénzes és habókos európai helyett lelövi az oroszánt, meghagyva őt (a pénzéért) abban a hitében, hogy ő az igazi Nimród. Jogos ez a nézőpont (is), de nem teljesen igazságos.

Erről azonban már Szász Imre könyve győzi meg az olvasót. A témát már *Varga Domokos* is érintette az erdőről írt szociográfiájában, ám nála a hangsúly a természetben volt. Szász Imre viszont, noha nagyon is alapos, sokszor még peccételőnek is tűnő leírást ad a vadászat, a vadgazdálkodás gondjairól, fortélyairól, sokkal érdekesebb dolgokat mond el magáról az emberről, azaz a társadalomról. Azért tudja ezt megtenni, mert – képletesen szólva – ő is a „nyúlunk (öznek, szarvasnak, fácánnak stb.) drukkol”, azaz szereti a természetet, az állatokat, de ő maga nem vadászik. Így aztán arra a kérdésre, hogy a vadászat ölés-e, s egyáltalán mennyiben sport, egyértelműen tud válaszolni. Mert nehéz is lelkesedni valamiért, ha tudjuk, hogy szakemberek, szellemi és fizikai dolgozók egész serege munkálkodik azon, hogy egyrészt az erdők, mezők vadat termeljenek, másrészt azért, hogy a hazai és külföldi vadászok élhessenek a passziójuknak, magyarán, hogy kellően kiszolgálják őket. Mint „átlag”-állampolgárok annyiban vagyunk érdekeltek, hogy a vad nem kevés valutát is hoz az országnak, mert jó mélyen benyúlunk a külföldi vadászok zsebébe. Tegyük is, ha egy-

egy tróféáért nehéz tízezreket tud-
nak áldozni. Nyilvánvaló, hogy a
pletykaéhségünket a hazai vadászok-
ról, vadászszakasokról írottak elé-
gítik ki. De korántsem pletykaszin-
ten, mert Szász Imre érezhetően nagy
önmérséklettel, fegyelmzetten ír
arról a társadalmi rétegről, amely
vadászik – vadászhat. Sajátos szek-
ta, mondhatnánk beltenyészet ez,
noha a statisztika szerint minden
társadalmi réteg képviseltetik a va-
dászegyesületekben. De miért lenne
éppen a vadászat külön, mint az
élet más területe? Az anekdotikus,
a drámai, máskor meg bohózati-gro-
teszk elemekkel átszőtt vadásztörté-
netekből igen markáns képet ka-
punk demokráciánk állapotáról, ar-
ról a módról, szemléletről, ahogyan
ezt a vadászó „potentátok” meg-
élik és értelmezik. A kép bizony
nem szívdverítő, s nem csoda, ha a
mai Tiborcok eleve gyanakvással és
ellenszenvvel tódítják, színezik,
mondják tovább a ténybeliségükben
is riasztó történeteket.

Szász Imre szerencsésen választot-
ta meg a módszerét és a stílusát.
Jelen van a vadászatokon, noha ő
nem vadászik, megtanulja a „szak-
mát” is, de nézőpontja a laikusé (a
miénk), tehát egyszerre lát és láttat-
ja belülről és kívülről is a dolgot.
Végül is – aki eddig nem szerette
volna – megszeretteti az olvasóval a
természetet, s ítéletet mond az em-
berről. A teljesítmény értékét nö-
veli ez. (Sok újságíró társa joggal
irigyelheti ezért, hogy olyan körök-
be is bejuthatott, amelyeket finoman
„exkluzívnak” szoktunk nevezni, s
olyan élményekben, eseményekben is
részeseült, amelyekben mi legfeljebb,
ha a moziban...) Nem lett ettől jobb
kedve a szerzőnek, mint ahogyan az
olvasónak sem. A pars pro toto elv,
a cseppben a tengert módszerrel di-
agnózis értékű leírást kapunk nem-

csak erdeinkről, vadjainkról, de jelen
társadalmunk állapotáról is, s ez már
több mint szociográfusi – írói tel-
jesítmény.

VADAS JÓZSEF: NEM MINDENNAPI TÁRGYAINK

Nagy veszteség érte a fran-
cia (és az egyetemes) történetírást:
meghalt *Fernand Braudel*. Hogy mi
köze van a Magyarország felfedezé-
se sorozat legújabb kötetéhez? Lé-
nyegében semmi. Azért hozom mégis
elő, mert a jeles francia történész
fordulatot hozott a már-már meg-
merevedni látszó tudományba az-
zal, hogy a figyelmet ismét a hét-
köznapokra, a közemberekre, ha úgy
tetszik a mindennapiságra fordítot-
ta. Nagyon is meghatározó egy kor-
ra – mondták –, hogy mit esznek,
mibe öltöznek, hogyan laknak, egy-
szóval: élnek az emberek. Nem a
tankönyvekben is szereplő „nagy
emberck”, a királyok, hadvezérek,
politikuskok, hanem a jobbágyok, pol-
gárok, közlegények. Szívós, sziszte-
matikus kutató- (és összehasonlító)
munkával bányászták elő szinte a
történelem hamuja alól a tárgyakat,
emlékeket, adatokat, hogy czernyi
mozaikból rakják össze egy-egy kor
tablóját. Mert nem állt a rendelke-
zésükre olyan könyv, mint Vadas
Józsefé: a *Nem mindennapi tár-
gyaink*. Minden bizonnyal hasznosí-
tották volna a Magyarország felfe-
dezése sorozat többi, eddigi köte-
teit is, amelyekben a magyar táj,
gazdaság, élet egy-egy szeletét mu-
tatták be a szerzők, mégis Vadas
könyvének vennék a legnagyobb
hasznát. Mindezt természetesen a
könyv minőségének szántam. Úgy
„olvastatja” magát, mint a legügye-
sebben megírt bestseller, pedig egy-
általán nem veszi és kezeli könnye-
dén választott témáját. Ha úgy tet-
szik Vadas is a „kályhától” indul
el, azaz leltárt készít az 1945-ben
örökölt állapotról, s ha szükségesnek

érzi, a résztémáknál is ad történelmi visszapillantást. A téma: környezetünk. A szerző sokféleképpen közelíti meg, s ettől lesz a könyv izgalmas és olvasmányos. Ízlésről nem érdemes vitatkozni – mondja a latin közmondás. Csakhogy ezt a művészettörténet-sz-kritikus nem fogadhatja, s nem is fogadja el. Nagyon is pontosan, ha kell „sarkosan” fogalmazza, minősíti az olyan claddig tabunak, érintetlennek tűnő témákat is, mint például a népművészet, háziipar, nem kímélve a „szent teheneket” sem. Ettől azonban még nem kerekedne ki évtizedünk tárgyi világának szociografikus képe. Vadas bulldog szorgalommal és kitartással utánajár és válaszol is a maga feltehető kérdésekre. Márpedig ezek a kérdések szempontok sokrétűek, alaposak s – nem győzöm ismételni – izgalmasak. A gyerek első kérdése az, hogy mi ez? Később az, hogy milyen? Vadas játékosan felteszi ezeket a kérdéseket is, de tovább faggatja a valóságot, s nemcsak azt kérdi, hogy miért, de azt is, hogy cui prodest? (Kinek az érdeke?) Az első kérdésre épp’ olyan szomorú a válasz, mint amennyire felháborító, helyenként sokkoló. Vadas ugyanis abból indul ki, hogy az embert jellemzi is, determinálja is a tárgyi környezete, beleértve az utcákat, tereket, házakat, lakásokat, azok berendezését, egészen a ruháig amit felvesz, evőeszközök, amivel ételét elkészíti, elfogyasztja. Ez: a tárgyi környezet pedig soha nem spontán folyamat eredménye. Nagyon is meghatározó az adott kor gazdasági-társadalmi viszonyai (beleértve a politikát, a demokrácia és a műveltség szintjét is), az a szemlélet, ahogyan ezt a kérdést kezeli a befogadó, a szenvedő fél is, de a kiszolgáló is (építész, ipar, kereskedelem stb.). Ezért utaltam a cikk elején Braudelre, mert az adott tárgyi

környezetből szinte le lehet „vezetni” a benne élő, azt használó ember közérzetét is. Márcsak azért sem mindegy tehát, hogy az milyen. Hiszen ha a lakás, a bútor, a ruházat, egyszóval a használati tárgyak silányak, izléstelenek, kicsi a választékuk, „eszi-nem-eszi” alapon ráerőltetik a fogyasztóra, akkor ez nagyon is súlyos gazdasági, politikai, társadalmi kérdés, amelynek megoldása (vagy megoldatlansága) nem bagatellizálható el azzal, hogy a felelősök egymásra mutogatnak.

Az, hogy súlyos történelmi örökséget vettünk át, olyan közhelyigazság, amellyel számolni kell, de örökké erre hivatkozni ma már kimeríti a demagógia fogalmát. Vadas azért idéz statisztikákat (például a lakások számáról, állagáról), hogy jelezze a determináltságot, egyszerűsmint az alternatívák (kidolgozásának) szükségességét is. Nyílt kapukat döngöt, mert a könyv megírása óta – részben a gazdasági kényszer miatt – újra kellett gondolnunk és fogalmaznunk a lakásprogramot, amely évtizedeken keresztül csak sivár panellakótelepekben gondolkodott, tervezett. Mitsem enyhít ezen, hogy (a megszólaltatott) építészeknek sem tetszett amit csináltak. A lakás, a lakótér fogalma (beleértve annak birtoklását, használatát is, esztétikumát), hangos és heves vitát indukált a sajtóban is. Vadas figyelme mindenre kiterjed, mert folyamatában szemléli a dolgokat. Ezért szán például külön fejezetet *Ráday Mihály* műsorának, bizonyítandó, hogy az állampolgár igenis bele akar, bele is tud szólni szűkebb és tágabb környezete formálásába, s ma már nem tűri a hivatal felelőtlenségét, packázását, ilyen-olyan érvekre hivatkozó pusztító kedvét.

A könyv törzse azonban magáról a tárgyformálásról, azaz az ipar-

művészet és iparművészek gondjairól szól. Krimiizgalommal, mert maga a valóság valóban abszurd helyzeteket teremtett és teremt. A kérdést könnyedén le lehetne pöckölni az asztalról, mondván, hogy az iparművészek elhanyagolhatóan kis rétegecskéje a társadalomnak. Csakhogy – bizonyítja Vadas – amit képviselnek, helyesebben képviselniük kellene, az mindannyiunkat érint! Oknyomozásai során jut el a szerző az iparhoz, a termeléshez, amely a legutóbbi évekig megelégedett a mennyiséggel, mítszem vagy alig törődve a fogyasztóval, akinek a termékeit szánta. Márpedig, ha van valami, akkor ez vérlázítóan antidemokratikus gesztus. Csakhogy ez (sem) aligha csupán morális kérdés. Vadas egy percig sem titkolja felháborodását, de nem áll meg itt. Kinyomozza és elemzi az okokat is, hogyan alakult ki ez a helyzet, s – noha ez nem lenne a szociográfus feladata – ha tud, alternatívákat kínál. Bírálata soha nem csupán egy irányba vág. Mi, laikusok ugyanis aligha értenénk az iparművészek sírámaikat, mint ahogy az ipar és kereskedelem (helyenkénti) korlátoltságát, pöffeszkedő gögjét sem. Szép, használható tárgyakat szeretnénk (lakást, bútort, ruhát stb.), s nem érdekel bennünket az előállítás módja maga. Csakhogy ennek ezernyi feltétele van, objektív is, szubjektív is, amelyek ismerete nélkül nem láthatunk tisztán. Szögezzük le rögtön, hogy Vadas miközben türelme-

sen meghallgat minden érdekeltet, mindenkor a mi, tehát a fogyasztók, a használatbavevők pártján áll. Ne higgyük azonban, hogy rólunk nincs véleménye! Megértése a szociográfusé, ám művészetkritikusként mond véleményt a giccstről, a proccról, a pöffeszkedő (tehát pocsékoló) presztízsfogyasztásról, amely még sokáig piacot jelent mindennek, ami olcsó, vásári, esztétikailag szemét. A szerző nagyon is jól tudja, hogy ez is egy folyamat eredménye, de hisz az ember formálhatóságában, nemcsak a tárgyakéban. Kritikájában (lásd ipar, oktatás, kereskedelem stb.) radikális, az esendő emberrel szemben türelmes és megértő. Ha az ars poeticáját egyetlen mondatban próbálnám megfogalmazni, akkor így summáznám a könyvet: adjunk esélyt a jónak, a praktikusnak, az esztétikusnak, minden erővel támogassuk, segítsük; türelmesen, de határozottan gyomláljuk a selejtet, giccset, a használhatatlant. Teremtsük meg az embernek a választás lehetőségét, ugyanakkor tanítsuk is meg a jó, a szép, a praktikus használatára. Az ember be akarja lakni az adott világot. A maga képére akarja formálni, hogy otthon legyen benne. Minden, ami ebben zavarja, feszültséget okoz. Nincs időnk várni, hiszen csak egyetlen életünk van, s nem mindegy, hogy azt milyen környezetben s közérzettel éljük le. (Szépirodalmi)

HORPÁCSI SÁNDOR

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Fűzesi István

Németh János István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroška

Czinke Ferenc

Kojnok Nándor

Kovács Anna

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 25. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
86.43168 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Belitzky János történész (Salgó-
tarján); *Bóc Imre* író (Budapest);
dr. Csongrády Béla pártmunkás (Sal-
gótarján); *Horpácsi Sándor* kritikus
(Miskolc); *Hortobágyi Zoltán* újság-
író (Balassagyarmat); *dr. Horváth*
István, a Nógrád M-i Tanács műv.
oszt.-vez. (Salgótarján); *Endrődi Sza-*
bó Ernő költő (Budapest); *Kardos*
András kritikus (Budapest); *dr. Ke-*
rékgyártó T. István népművelő (Jász-
berény); *Korill Ferenc*, a Nógrád
M-i Moziüzemi Vállalat ig. (Salgó-
tarján); *Laczkó Pál*, a Palócföld szer-
kesztője (Salgótarján); *Lukács Ger-*
gely Sándor költő, tsz.-elnök (Karancs-
lapujtó); *Németh János István* nép-
művelő (Rétság); *dr. Praznovszky Mi-*
hály muzeológus, lapunk főszerkesz-
tője (Salgótarján); *Réti Zoltán* festő-
művész (Balassagyarmat); *dr. Rom-*
sics Ignác történész, OSZK Magyar-
ságkutató Csoport (Göd); *Siklós*
László író (Nagykovácsi); *Simor And-*
rás költő (Budapest); *Sz. Haltenber-*
ger Kinga műv.-történész (Losonc,
Csehszlovákia); *Szeróczy Bertalan*
tanácselnök (Varsány); *Tóth László*
költő (Dunaszerdahely, Csehszlovákia).

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál. (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*
ISSN: 0355-8167. Index: 83-925.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD